

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Edgar Morin - A. Brigitte Kern

Dünya Vatan

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İ L E T İ Ş İ M

Ücretsiz

İLLETİŞİMİNGAR MORİN-A. BRIGITE KERNYA-VATAN

EDGAR MORIN - ANNE BRIGITTE KERN
Dünya-Vatan

EDGAR MORIN CNRS'de araştırma müdürüdür.

ANNE BRIGITTE KERN bilimsel ve edebi eleştirmen, France-Culture'de yapımcı ve *Transversales Science/Culture*'de makale yazarıdır.

Terre-Patrie

© 1993 Éditions du Seuil

İletişim Yayınları 680 • Bugünün Kitapları 52

ISBN 975-470-811-8

© 2001 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2001, İstanbul (1000 adet)

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Utku Lomlu

KAPAK FİLMİ Diacan Grafik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ziya Osman Bangu

DİZİN M. Cemalettin Yılmaz

MONTAJ Hasan Deniz

KAPAK BASKISI Sena Ofset

İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul

Tel: 212.516 22 60 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EDGAR MORIN
ANNE BRIGITTE KERN

Dünya-Vatan

Terre-Patrie

ÇEVİREN *Melike Hemmami Kırac*

REDAKSIYON VE YAYINA HAZIRLAYAN
Can Belge

Bütünü yeniden oluşturmak gerek.

Marcel Mauss

Dünya bilimcilerine ihtiyacımız var.

Ernesto Sábato

İnsanî olan her şey bana aşînadır.

Terentius

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	
Tarihin Tarihi	9
Tarihöncesi ve tarih 9 • Önemli tarihler 12	
BİRİNCİ BÖLÜM	
Gezegen Devri	15
Gezegende devrim 15 • Gezegen devrinin ilk adımları 17 • Dünyanın Batılılaşması 19 • Fikirlerin küreselleşmesi 21 • Savaşlarla küreselleşme 23 • Umuttan demokles tehdidine 27 • Ekonominin küreselleşmesi 31 • Hologram 33 • Geze- genin bilincinin ilk belirtileri 34 • İnsanlığın ortaya çıkışı 42	
İKİNCİ BÖLÜM	
Dünyanın Kimlik Kartı	45
Bir kozmostan diğerine 45 • Benzersiz gezegen 49 • Yaşam dünyası 53 • İnsanlığın kimliği 58 • Antropolojik birlik 62 • Dünya bilinci 68	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Gezegenin Can Çekişmesi	73
BİRİNCİL BELİRGİN SORUNLAR 73 • Dünyanın ekonomik den- gesinin bozulması 73 • Dünyadaki nüfus dengesinin bozul- ması 76 • Ekolojik kriz 77 • Gelişme krizi 80	
İKİNCİL BELİRGİN SORUNLAR 80 • Gezegenin dayanışması ve ayrışmasında, rakip ve müttefik, çifte süreç 80 • Geleceğin ev- rensel krizi 85 • "Gelişme" trajedisi 89 • Uygarlık acısı ya da rahatsızlığı 95 • Tekno-bilimin kontrolsüz ve kör gelişimi 100	

CAN ÇEKİŞME 107 • Kriz? 107 • Çok yönlü kriz 108 • Hızlanma 109 • Demokles safhası 110 • Barbarlıkların dayanışması 112 • Can çekişme mi? 112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Nihai Dünyasal Hedefimiz115

Muhafaza etmek/devrim yapmak 115 • Direnmek 116 • Bilinçli insanlaşma süreci 118 • Sorun-gelişmeden insanî gelişmeye 118 • Gelişme, kapitalizm, sosyalizm 119 • Gelişmişlerin ve gelişmemişlerin gelişmemişliklerinin gelişmesi 121 • Gelişme-ötesi 124 • Geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisini yeniden bulmak 126 • İç/dış ilişkisi 128 • Uygarlığı uygarlaştırmak 129 • Uygarlaştırıcı demokrasi 130 • Dünyayı federasyon haline sokmak 135 • Evet ama... 142

BEŞİNCİ BÖLÜM

Olanaksız Gerçekçilik143

Belirsiz gerçeklik 143 • Fikir ve gerçek arasındaki sağır diyalog 147 • Bahis 150 • Mümkün/ımkânsız 152 • Karşıt güçlerin aşırılığı 153 • Olanaksız olası mıdır? 154

ALTINCI BÖLÜM

Antropolitika157

Politikadan antropolitikaya 157 • Totaliterleştirici politika ve totaliter politika 159 • Boşaltılmış ve parçalanmış politika 160 • Antropolojik temelde karmaşıklık 163 • Çubuk üzerindeki karmaşa: Politikanın ekolojisi ve strateji 165 • Üç zaman 170 • Üç mekân 173 • Yavaşlamayı hazırlamak 174 • Teknik-ötesi devri hazırlamak 175

YEDİNCİ BÖLÜM

Düşünce Reformu177

Ayrılmış parçalar halindeki düşünce 179 • Yanlış rasyonellik 181 • Rasyonelleşmeye karşı rasyonelliği onarmak 184 • Bağlamı ve karmaşıklığı düşünmek 186 • Düşüncenin onarılması 189

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Tanrı Yolundan Uzaklaşmanın Kutsal Kitabı191

Kurtuluşun kaybı, bilinmeyen macera 191 • İyi-kötü haber 195 • Kardeşlik çağrısı 196 • Dünyada oturmak. Yaşamak için yaşamak 198 • Yokoluşun kutsal kitabı 202

SONUÇ

Dünya-Vatan207

Büyük birleşme 207 • Dünya! 209 • Yeryüzü kaderinin birleşikliği 210 • Dünya ya kö-pilot olmak 211 • Başlangıç

Tarihöncesi ve tarih

On binlerce yıl boyunca, “arkaik” ve avcı-toplayıcı toplumlar Yeryüzü’ne dağıldılar. Uzaklıklar, diller, ayinler, inançlar ve törelerle birbirlerinden ayrılıp, farklılaştılar. Bunlardan bazıları açık ve liberal, bazıları kapalı ve totaliter, kimileri yaygınlaştırılmış ya da kolektif, kimileri de yoğun bir otorite anlayışıyla belirginleştiler. Bu toplumlar birbirlerinden ne kadar farklı olsalar da, *Homo Sapiens*¹ toplumlarının ilk ve temel örneklerini kurdular. Böylece, on binlerce yıl boyunca, Arkaik toplumların zorunlu göçü birbirlerinden habersiz bir şekilde insanlığı oluşturdu.

Kent ve köy uygarlıklarının gelişmesi, bu insanlığı önce yok saymış daha sonra yok etmiştir. Tarih tarafından bilinen toplumların yayılması arkaik toplumları ormanlara ve çöllere sürmüş ve gezegen döneminin kâşif ve araştırmacıları, onları ortadan kaldırmak üzere keşfetmişlerdir. Bu-

1 Bkz. E. Morin, *Le Paradigme perdu*, Paris, Editions du Seuil, “Points Essais”, 1979, s. 165-188.

lenme biçimlerini antro-po-sosyal varlığın ortaya çıkışı olarak göz önüne almalıdır. Tarihsel antropoloji savaşları, katliamları, köleliği, cinayeti, işkenceyi, bağınazlıkları, aynı zamanda inancı, yüce coşkusunu, felsefeyi antropolojik gerçekliğin güncelleşmesi olarak değerlendirmelidir. Akhenaton, Perikles, Makedonyalı İskender, Napolyon, Stalin, Hitler gibi bireyleri *Homo sapiens demens*'e ait potansiyelin somutlaşması, güncelleşmesi olarak görmelidir.

Bizlere içinde ayaklanma ve öfke, karmaşa ve ölüm barındıran çok boyutlu ve antropolojik bir tarih gereklidir. Tarihçilerin tarihi, tarihteki trajedilerin, insanların tutku, ölçsüzlük ve düşüncesizliklerinin trajedisinden kaynaklandığını gösteren Yunanlı ve Elizabeth dönemi trajedi yazarlarının ve özellikle de Shakespeare'in antopolojik açıdan gerisinde kalmıştır.

Büyüklük, dehşet. Yücelikler, canavarlıklar. İhtişamlar, sefaletler. "İnsan doğası"nın³ çift yönlü ve karmaşık gerçekleri tarihte masalsı bir biçimde anlatılır; bu serüven, bizim de yer aldığımız gezegen devrinde sürmekte, yayılmakta ve şiddetlenmektedir. Bugün insanlığın alın yazısını düzenleyen güç bize aşırı bir ısrarla anahtar bir soru sordurur: Bu tarihin dışına çıkabilir miyiz? Bu serüven bizim tek evrimimiz midir?

Önemli tarihler

Antikçağ dediğimiz devirden itibaren ve beş binyıldan fazla zamandır, Tarih çeşitli kıtalarda yayılıyor ve zincirinden boşanıyor. Ama, devrimizin XIV. yüzyılında, henüz gezegensel bir niteliğe ulaşmamış durumdadır. Bunlar birbirleriyle hiçbir bağı olmayan başka başka tarihlerdir. Bununla birlikte,

3 "İnsan doğası" kavramı üzerine bkz. *Le Paradigme perdu*, a.g.e., s.148-164.

büyük uygarlıklar savaşçı ve deniz aşırı yayılımlarıyla dünyayı keşfetmeye başladılar. Dünyanın keşfi için görkemli ama geçici müthiş atılımlar Büyük İskender, Cengiz Han ve Timurlenk ile gerçekleştirildi... Dünyanın sonunun bilinmezliğine doğru deniz aşırı maceralar yaşandı; Vikingler'in bilmeden Amerika kıtasına ulaşmaları ve belki de Amerika yerlilerinin ne keşfettiklerinin farkında olmadan Avrupa'ya çıkmış olmaları bu türden maceralardandı... Bunlardan başka atılımlar da oldu; bütün insanlara seslenen evrensel dinler, Hindistan'dan Uzak Doğu'ya (Budizm), Anadolu'dan Batı'ya (Hristiyanlık), Arabistan'dan batı, doğu ve güneye doğru (Müslümanlık) dalga dalga yayıldılar. Fakat büyük Tanrılar hâlâ bölgesel özellikler taşımaktaydılar ve yarattıkları kabul edilen dünyadan, Yeryüzü'nden ve insandan haberleri yoktu.

Batı ortaçağı boyunca, tarihleri bağıntılı olmasa da, uygarlıkları birbirlerine kapalı kalsa da, Doğu'dan Batı'ya, Asya'dan Avrupa'ya, ipeğin, değerli taşların ve baharatın yanı sıra meyvalar, sebzeler, evcil hayvanlar taşınmış ve iklime uydurulmuşlardır. Kiraz Hazar Denizi'nden Japonya ve Avrupa'ya ulaşır. Kayısı Çin'den Persler'e, Persler'den Batı'ya geçer. Tavuk Hindistan'dan havalanıp bütün Avrasya'ya ulaşır. Hayvanların koşulması, sonra barutun kullanımı, pusula, kâğıt, matbaacılık Çin'den Avrupa'ya ulaşır ve Arap uygarlıkları, Hintlilerin bulduğu "sıfır" kavramını Avrupalılara ulaştırır. Yeniçağ'dan önce, Çinli, Fenikeli, Yunan, Arap gemiciler ve Vikingler geniş topraklar bulmuşlar ve bir gezegenin parçası olduğunun bilincine varmadan büyük bir saflıkla yeryüzünün bütünü zannettikleri bu yerlerin haritalarını çıkartmışlardır. Sonuç olarak, Avrupalı Batı, Avrasya'nın bu küçük ucu, uzun süren ortaçağ dönemi boyunca, geniş topraklar üzerinde uzanan Uzakdoğu'dan, kendisine Amerika'yı keşfetmenin ve tanımanın bilgi ve araçlarını sağlayacak olan teknikleri elde etmiştir.

Böylece değişik kaynaşmalar, Yeryüzü'nün başka başka noktalarında, küresel çağı oluşturacak olan araç ve düşünceleri hazırlamakta, bildirmekte ve üretmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bizans'ı ele geçirmesi ve Viyana kapılarına ulaşması sonucunda Avrupa'nın merkezini tehdit etmesi, Avrupa'nın batısındaki ülkelerin denizlere açılmasına neden oluyor ve gezegen devrini başlatıyordu.

Gezegen Devri

Gezegende devrim

Avrupa kendi XV. yüzyılının sonlarındayken, Ming sülâlesi-nin Çini ile Moğol Hindistanı Yerküre'nin en önemli mede-niyetleri olmuşlardı. Afrika ve Asya'da gelişmesini sürdür-mekte olan Islâm, Yeryüzü'nün en yayılmış diniydi. As-ya'dan Doğu Avrupa'ya ilerlemiş olan Osmanlı İmparatorlu-ğu Bizans'ı yıkarak Viyana kapılarını tehdit etmiş ve Avru-pa'nın en büyük gücü haline gelmişti. İnka İmparatorluğu ile Aztek İmparatorluğu Kuzey ve Güney Amerika'da salta-natlarını sürdürüyorlar ve Tenoktitlan, aynı şekilde Cuzco, hem nüfus, hem de anıtlar ve güzellikler açısından, Batı Av-rupa'nın genç ve küçük uluslarının Madrid, Lizbon, Paris, Londra gibi başkentlerinden ileri durumdaydılar.

Bununla birlikte 1492'den itibaren, macera, savaş ve ölü-mü göze alarak Yerküre'yi fethetmeye girişecek ve gezegen devrini başlatacak olanlar da bu genç ve küçük uluslardı.

Kristof Kolomb'un ardından, Amerigo Vespucci kendi adını taşıyacak olan kıtayı tanır. Hemen hemen aynı sıralar-

da (1498), Vasco De Gama da Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a gidecek Doğu yolunu bulur. 1521'de Macellan'ın dünya turuyla Yerküre'nin yuvarlaklığı tecrübe edilir. Önce 1521, sonra 1532'de, Cortès ve Pizarre; Kolomb öncesi muhteşem uygarlıkları keşfeder ve hemen ardından yok ederler (Aztek İmparatorluğu 1522, İnka İmparatorluğu 1533). Aynı dönemde Kopernik Yerküre'nin de dahil olduğu gezegenlerin dönmesini sağlayan sistemi çözer, bunların hem kendi eksenleri hem de güneş etrafında döndüklerini bulur.

İşte bunlar, modern Zamanlar dediğimiz dönemin başlangıcını oluşturur ve bu döneme gezegen devri denmesi gerekir. Gezegen devri, Yerküre'nin sadece bir gezegen olduğunun keşfedilmesiyle ve bu gezegenin çeşitli bölümlerinin iletişime sokulmasıyla başlamaktadır.

Amerika'nın keşfi ile Kopernik'in devrimi arasında, bir gezegen ortaya çıktı ve bir kozmos yıkıldı. Dünya hakkındaki en açık ve en kesin bilgiler yerle bir oldu. Dünya evrenin merkezi olmaktan çıkıp Güneşin bir uydusu haline döndü ve insanlık, imtiyazlı konumunu kaybetti. Dünya düz olmaktan kurtulup tamamıyla yuvarlak oldu (dünyanın yuvarlaklığı ilk olarak 1492'de Nuremberg'de ortaya çıkar, daha sonra 1526'da Macellan'nın izlediği yol onun üzerine kaydedilir). Hareketsiz olmayı bırakıp adeta bir topaç olur. Kolomb'un Yeryüzü'nde aradığı cennet, ya gökyüzüne gönderilmeli ya da yok olmalıdır. Batı Avrupa, kendisinin-kiler kadar zengin ve gelişmiş, ama İncil'in Tanrısı'ndan, İsa'nın mesajından habersiz yeni uygarlıklar keşfetmeye başlar. Çin tuhaf bir istisna olmaktan çıkar. Avrupa, insanlar dünyasının birden fazla olduğunu ve Yahudi-İslâm-Hristiyan alanının yöreselliğini öğrenmek zorunda kalır. Dünya evrenin merkezi olmadığı gibi, Avrupa da artık dünyanın merkezi değildir.

Böylesi bir devrim, akıllara kazınmak için zamana ihtiyaç duyacaktır. Öyle ki, 1632'de, Galile engizisyon mahkemesinde sözünden dönüp Kopernik'in sistemini yok saymak zorunda kalır. Ve özellikle böylesi bir devrim, doğmuş olduğu Batı Avrupa'da gerçekten devrimleşmeyecektir: Batı Avrupa, krallığını bütün gezegen üzerine yayarken kendi yöreselliğini unutacaktır; bilim ve tekniğin kendisini dünyanın efendisi yapacağına inanan Batı Avrupa Yeryüzü'nün yöreselliğini de unutacaktır.

Gezegen devrinin ilk adımları

Gezegen devri önce ilk insanî ve mikrobik etkileşimlerle başlar, ardından Eski Dünya ile Yeni Dünya arasındaki bitkisel ve hayvansal takaslar gelir. Avrasya'dan çıkan basiller ve kızamık, herpes, grip, tüberküloz virüsleri, Amerika yerlilerinin üzerine üşüşmeye başlarken, Amerika'nın sifilis mikrobunu da cinsiyetten cinsiyete geçerek Şanghay'a kadar ulaştır. Tesadüfî karşılaşmalar, arzulanan karşılaşmalar, tecavüzler Kuzey ve Güney Amerika'da hemen hemen her yerde melez ırkların doğmasına sebep olur. Öncelikle Avrupa kökenli hastalıkların ve acımasız sömürgeciliğin kurbanı olan yerlilerin yarattığı boşluğu gidermek, sonra da büyük tarımsal işletmelerinde esir işgücü olarak kullanmak üzere Afrikalı siyahlar, kitleler halinde yakalanıp çalıştırılır.

Avrupalılar kendi topraklarında mısır, patates, fasulye, domates, manyok, kakao, tütün ekerler. Amerika'dan da koyunu, öküzü, atı, tahılı, üzüm bağlarını, zeytinlikleri, tropikal bitkileri, pirinci, Hint patatesini, kahveyi ve şeker kamışını getirirler.

Mısır, içerdiği besin değerinin yüksekliğinden dolayı, İtalya ve Balkanlar'da darı ve arpa lâpasının yerini alır. Patates, Avrupa'nın merkezinde ve kuzeyinde kronikleşen yok-

sulluğu ortadan kaldırır. Manyok, Afrika'nın başlıca besini haline gelir. Amerika, evcilleştirilmiş bitkilerle örtünür ve kendisini yoğun bir şekilde pamuk, şeker kamışı ve kahve tarımına adar.

Deniz ticareti, kıyılarla sınırlı kalmaktan çıkıp bütün denizlere açılır. XVII. yüzyılda Doğu ve Batı Hint Adaları için, İngiliz, Fransız ve Hollandalı büyük gemicilik şirketleri kurulur. Avrupa/Asya/Amerika arasındaki değiş tokuşlar katlanarak artar ve Avrupa'da egzotik ve lüks ürünlerden sayılan kahve, çikolata, şeker ve tütün günlük tüketim ürününe dönüşürler.

Avrupa, çok hızlı bir gelişmeye tanık olur. Değiş tokuşlar yoğunlaşır. Ulusal Devletler yol ve kanallar inşa ederler. Baltık kıyılarındaki ülkeler tahta, tohum ve ringa balığı karşılığında, Akdeniz kıyılarından şarap ve yağ alırlar. İrlanda ve Britanya daha içteki bölgelere et ve tuzlu tereyağ gönderir. İspanya, Almanya ve İngiltere koyun yetiştirmeyi ve yün ticaretini geliştirir. Tarım biçim değiştirir, baklagiller (bezelye ve yonca) yoksul topraklara bereket saçarlar.

Şehirler, kapitalizm, ulus-devlet, sonra da endüstri ve teknik, hiçbir uygarlığın daha önce tanık olmadığı bir sıçrayış yaşar. Sadece Avrupa sahnesinde değil, aynı zamanda Amerika ve Asya'da da yapılan savaşlar sonucunda İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda ve özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren İngiltere, Yerküre'yi tamamen etkileri altına alacak şekilde, askerlik, denizcilik ve ticaret alanlarında olağanüstü bir güce erişirler.

Dünyanın Batılılaşması, Avrupalıların Kuzey ve Güney Amerika'ya, Avustralya'ya gidip yerleşmeleri kadar, Avrupa'nın uygarlığının, silahlarının, tekniklerinin, kavramlarının, bütün ticari noktalarına, ileri karakollarına ve nüfuz bölgelerine yerleştirilmesiyle de başlar.

Gezegen devri, şiddet, yok etme, esirlik düzeni, Güney

ve Kuzey Amerika'nın ve Afrika'nın acımasızca sömürülmesi ile birlikte ve bunların sayesinde başlar ve gelişir. Bu, hâlâ içinde olduğumuz, gezegenin demir çağıdır.

Dünyanın Batılılaşması

Gezegenin demir çağı XIX. yüzyılda Avrupa emperyalizminin, en başta da kendini dünyanın efedisi yapan Britanya emperyalizminin müthiş gelişmesiyle damgalanmıştır, her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri ve yeni Latin Amerika ulusları bundan kurtulsalar da, emperyalizm Batı Avrupa normlarına, kavramlarına ve modeline göre gelişmiştir. Böylece, sömürgeleştirme ve sömürgeleri özgürleştirme yoluyla, dünyanın batılılaşması gezegen devrinin yeni evresini belirler.

Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya yüzyılın son birkaç on yılında, silahlanma konusunda bir yarışa girmiş olmalarına karşın, henüz doğrudan doğruya birbirlerinin topraklarına saldırmaya başlamazlar. Dünyanın geri kalan ülkelerine göre silahlanma ve askerî alanda üstün olduklarından, dünyaya saldırıp aralarında paylaşmayı tercih ederler.

XX. yüzyılın başında Büyük Britanya, Yerküre'nin deniz yollarını elinde tutmaktadır ve dünyanın beşte birini oluşturan Hindistan, Seylan, Singapur, Hong-Kong, Batı Hindistan'da ve Polinezya'daki birçok ada, Nijerya, Rodezya, Kenya, Uganda, Mısır, Sudan, Malta ve Cebeli Tarık üzerinde hüküm sürer. Tacının altında dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan 428 milyon kişiyi barındırır. Hollanda ise Malezya, Java ve Borneo'ya sahiptir. Fransa, Cezayir, Tunus, Fas, Hindicini ve Kara Afrika'nın büyük bir bölümünü elinde tutar. Rus İmparatorluğu, Asya'da bazı Türk ve Moğol halklarını da kapsayacak şekilde Pasifik'e kadar uzanır. Almanya 2.5 milyon kilometre karelik bir alanda, Afrika'nın

güney batısından, Togo, Kamerun, Tanganyika ve Pasifik Adaları'na kadar 14 milyon nüfuslu devasa bir imparatorluk kurmuştur. İtalya ise Somali, Trablusgarp ve Eritre'yi ele geçirmiştir. Belçika, Kongo ve Portekiz'i sahiplenir, Angola ve Mozambik'e yerleşir. Çin Avrupalılara büyük limanlarında ve aslında Kanton'dan Tientsin'e tüm kıyıları boyunca imtiyazlar kaptırmak zorunda kalmış, demir yolları kurmalarına izin vermiş, ayrıca malî ayrıcalıklar ve ticari kolaylıklar da sağlamıştır. Sadece Japonya, Beyazların dünyasına karşı direnmiş ve onların metotlarını, tekniklerini, silahlarını alarak Ocak 1905'te Part Arthur'da ilk küçük düşürücü yenilgilerini onlara yaşatmıştır. Böylece, Batılı uygarlığın küreselleşmesine Japonya da katkıda bulunmuştur.

Süveyş ve Panama kanallarının açılması Asya denizleri ve Akdeniz, Atlantik ve Pasifik arasındaki engelleri ortadan kaldırmıştır. Demiryolu hatları, Doğu Ekspresi, Trans-Amerika, Trans-Sibirya, bölge bölge kıtaları birleştirmeye başlamıştır.

Ekonomik atılımlar, haberleşmenin gelişmesi, boyunduruk altına alınmış kıtaların dünya pazarına katılımı müthiş toplumsal hareketleri de beraberinde getirecek, bu da yaygınlaşmış nüfusu¹ artıracaktır. Kırsal kesim, sanayileşmiş şehirlere yerleşecek; Avrupa'nın yoksul ve zulüm altında yaşayan kısmı, Amerika'ya doğru yol almaya başlayacak; maceracılar ve macera arayanlar sömürgelere gidecektir. XIX. yüzyılın ikinci bölümünde, 9.5 milyon Anglo-sakson, 5 milyon Alman, 5 milyon İtalyan, 1 milyon İskandinav, İspanyol ve Balkan her iki Amerika'ya gitmek üzere Atlantik'i geçerler. Aynı göç akımı Asya'da da gerçekleşir ve tüccar olarak Siam'a, Java'ya ve Malezya yarımadasına yerleşen Çinliler, Kaliforniya'ya, İngiliz Kolombiyası'na, Güney Yeni

1 Bir asırda, Avrupa 190 milyondan 423 milyonluk bir nüfusa, küre ise 900 milyondan 1.6 milyona ulaşmıştır. <https://rantey.org>

Galler'e ve Polinezya'ya, Hintliler ise Natal'e ve Doğu Afrika'ya doğru yola çıkarlar.

Ekonomi yavaş yavaş dünya ölçeğinde oluşmaya başlar. 1863 ile 1873 yılları arasında, başkentinin Londra olduğu çokuluslu ticaret, başlıca Avrupa Devletleri tarafından altının para ölçüsü olarak benimsenmesiyle birleşik bir sistem haline gelir. Pazarın küreselleşmesi çatışmaları ve rekabeti de küreselleştirir. Pazarın küreselleşmesi, kapitalizmin ve tekniğin sel gibi dünyaya yayılmasına, emperyalizmler arasındaki çatışmaların ve politikanın küreselleşmesine, Avrupa'da yoğrulan Ulus-Devlet modelinin dünya çapında yayılmasına bağlıdır. Bu model, Avrupa egemenliğine karşı bir özgürleşme aracı, Batılı modernitenin tehdidi altındaki kimliklerin kendilerini koruma yolu ve aynı zamanda bu modernitenin silahlarını ve imkânlarını da sahiplenme yolu olarak kullanılacaktır. Küreselleşmenin bu birçok süreci (demografik, ekonomik, teknik, ideolojik, vb.) aslında birbirinin içine geçen, fırtınalı ve aralarında çatışan süreçlerdir.

Fikirlerin küreselleşmesi

Küreselleşme, fikirler dünyasında da kendini gösterir. Evrenselci dinler zaten ilke olarak bütün dünya insanına açılıyorlardı. Gezegen devrinin en başından itibaren “iyi vahşi” ve “doğal insan” kavramları, uygarlaşmış barbarların küstahlık ve küçümsemelerine karşı, çok zayıf da olsa, bir tür panzehir görevi üstlenmişlerdir. XVIII. yüzyılda Aydınlanma'nın hümanizmi, bütün insanlarda sağ duyulu bir düşünme biçimi oluşturur, bu da hak eşitliğidir. Fransız Devrimi'nin fikirleri, genelleşerek insan hakları ve halk hakları ilkelerini uluslararasılaştırır. XIX. yüzyılda, Darwin'in evrim teorisi, bütün insanların tek bir maymundan türediğini gösterir ve buna bağlı olarak, biyoloji bilimleri de insan türünün tekliliğini kabul

edecekerdir. Ancak bu evrensel akımların da karşısına zıt akımlar çıkar. İnsan türünün tekliği kabul edilse bile, ırkları, üstün ırk, aşağı ırk diye hiyerarşik olarak sınıflama eğilimi ortaya çıkar. Halkların hakları tanınsa bile, bazı milletler kendilerini üstün sayarak bütün insanlığı yönlendirmeyi ve ya yönetmeyi kendilerine görev bilirler. Bütün insanlar aynı birincil ihtiyaçları ve tutkuları tanısalar bile, kültürel benzer-sizlik kuramcıları kendi mutlak farklılıklarında ısrarcı olurlar. İnsan her yerde *Homo Sapiens* potansiyeli taşısa bile, Batılı merkezîyetçilik tamamıyla yetişkin ve akli başında olanın geri zekâlı olana göre durumunda bu potansiyeli inkâr eder ve Avrupa antropolojisi, arkaik dönemdekileri “iyi vahşiler” olarak değil de çocuksu “ilkeller” olarak görür.

Yine de XIX. yüzyılın ortasında hümanite fikri, dağılmış parçalarını bir araya getirerek kendini gerçekleştirmek isteğiyle bütününü yayılır. Auguste Comte, insanlığın her insana ait bir taban olduğunu gösterir. Beethoven’ın müziği, Marx’ın düşüncesi, Hugo ve Tolstoy’un mesajı bütün insanlığa seslenir. İlerleme, evrimin ve insanlık tarihinin ana kuralı olarak görünmektedir. Bu ilerleme, bilimin ve aklın gelişmesiyle sağlanır, ikisi de kendi ilkelerinde evrenseldirler. Ve böylece, sosyalizmin de sahiplenip canlılık katacağı evrensel ilerlemenin geleceği şekillenir.

Sosyalizm, kendi ilkelerinde uluslararası bir hale girmek ister ve Enternasyonal kendine görev olarak insan türünü birleştirmeyi seçer. Sosyalizm İlk önce başarısızlığa uğrayan birinci Enternasyonal’i yaratır ve ardından da daha güçlü olarak ve birçok sosyalist partiyi birleştirecek İkinci Enternasyonal’i kurar; partilerin hepsinin de kesin amacı dünyada devrimi gerçekleştirmek ve savaşa bir daha meydan vermemektir.

Gezegen devri, bir yandan da, XX. yüzyılın başında, barışıl birliğe ve insanların kardeşliğine duyulan özlemdir.

Savaşlarla küreselleşme

Dünyaya açılma evrimi, gittikçe daha gürültülü ve uyuşmazlıklarla dolu yeni bir dönemece girer. 1914-1918 savaşı insanlığı bir araya toplayan ilk büyük ortak payda olur. Ama insanlığı ölümde birleştirir.

Sarayevo'da, bir Sırp saldırısı Habsburg Veliahtı'nı öldürür. Saldırı yerel milliyetçiliklerin ve küresel emperyalizmlerin içi içe geçtiği hassas bir bölgede gerçekleşir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yavaş yavaş dağılması beraberinde milliyetçi çürük oluşumlar getirmiş ve bu durum Avusturya-Macaristan, Almanya, İngiltere ve Fransa'nın da ağızlarını sulandırmıştır. Habsburg'un yönetimi altında Sırpların, Hırvatların ve Müslümanların yerleşik olduğu Bosna-Hersek Sarayevo'sunda patlayan ateş, Avusturya'nın Sırbistan'a bir ultimatomu ile alevlenir. Bu, Rusya'nın harekete geçmesine neden olur; bu da, Almanya'nın seferberlik ilân etmesine yol açar; bu olay da Fransa'nın seferberliğe geçmesini sağlar. Ardından Almanya çabuk davranarak Belçika topraklarını işgal eder ve diğer tüm askerî güçleri ayaklandırarak peşinden sürükler. Böylece, Balkanların kaybolmuş bir köşesindeki yerel bir suikast, zincirleme ilerleyecek olan bir patlamayı sağlamış olur. Hemen bütün Avrupa'yı kapsar, Asya ve Afrika'daki sömürgeleri etkileyip Japonya'yı, ardından Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Meksika'yı da içine alır. Savaş bütün okyanuslarda ardı ardına patlak verirken Kanadalı, Amerikalı, Avustralyalı, Senegalli, Cezayirli, Faslı ve Anamitliler müttefik devletlerin bayrakları altında savaşır.

Böylece, dünya savaşının gidişatını tayin eden Avrupalı rakiplerin emperyalizminin merkezci dönüşü gerçekleşecektir. Savaşın patlak vermesinin nedeni, büyük emperyalizmler ile küçük milliyetçilikler arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Doruk noktasına varan milliyetçilikler de bu kıvılcı-

mı beslemektedir. Dayanışmalar ve rekabetler zinciri bütün dünyanın bu savaşa girmesine neden olur. Savaş, askerî, ekonomik ve psikolojik olarak halkları hareket haline geçirip, köyleri mahvedip, şehirleri yıkıp, sivil halkı bombalayıp her şeyi etkiler bir hal almıştır. Bütün ulusların savaşa dahil olması, otomatik silahlarda ve topçu birliklerinde gelişmeler, mekanize araçların kullanılması, havacılığın başlaması ve bütün denizlerde denizaltı savaşlarının yapılmaya başlanması, bu savaşı gezegende 8 milyon insanın katledileceği, halk yığınlarının yok edileceği bir savaş haline getirecektir.

Emperyalist çıkarları, milliyetçi hayalleri, gezegenin demir çağının zincirlerinden boşanmış tüm teknik ve ideolojik güçleri kendi yok edici hortumunda birbirine katan gerçek bir tarihsel kasırga esmeye başlar. Savaşın açıklamasının Marksist mi (Emperyalizm düşmanlığı) ya da Shakespearvari mi (gürültü ve hırsın zincirleme açığa çıkışı, gücün istekler doğrultusunda yaydan çıkarılması) olduğunu düşünmek çok basite indirgemek olacaktır, çünkü savaş, Marx ve Shakespear'in öfkeyle çiftleştirilmesinden doğan, tarihî canavarın ürünüdür.

Böylece, dünyanın zirvesi olan Avrupa bir uçurumun dibine düşecektir. Yenilgisi, gezegen devrinin yeni bir sürecini başlatacaktır.

Fırtına 1918'de de sona ermeyecektir, çünkü zaten 1917'de birincisinden doğan yeni bir kasırga uyanmıştır. Bu açık bir şekilde, 1914'te başı ezilen uluslararasılığın intikamıdır; Rus Çarlığı'nın yıkılmasını fırsat bilerek, Lenin niyetini gururla ilân ettiği gibi, küresel devrimin ilk ocağını yaratmak için yapılmıştır. Ama bu devrim Almanya'da başarısızlığa uğrar. Ne İngiltere'de, ne Fransa'da, ne de dünyanın herhangi bir yerinde biçimlenir, bir tek geçici olarak Macaristan'ı etkiler. Petrograd ve Moskova'nın enternasyo-

nalist devrimine, Almanya yenildiğinde, uluslararası güçlerin bir müdahalesi cevap verir. Sivil savaş, yabancı müdahale, yıkım, açlık... Açlıktan 13 milyon insanı öldüren savaştan sonra, Bolşevik iktidar Çar İmparatorluğu'nun topraklarını eline geçirerek kürenin altıda birinde komünist bir rejim kurar. Ancak zafere ulaşmadan, yeni bir canavarlaşmış politika şekli gerçekleştirmiş olacaktı; aşırı merkeziyetçi bir partinin modern bir devleti esareti altına almasından doğan bu politika bütün gezegene yayılacaktır ve adı da totaliter rejim olacaktır.

Komünizme bir tepki olarak, milliyetçilikler tekrar devreye girecektir ve devrim öncesi durumdayken bundan yoksun kalan İtalya'da faşizm ortaya çıkacaktır, tek parti sistemiyle benzeşen, ama milliyetçi ideolojisiyle tamamen zıt düşen ikinci bir totaliter rejim kurulur. SSCB kendi açısından, yavaş yavaş, sinsice, içten içe milliyetçilik ve emperyalizm tarafından ele geçirilecektir.

Gezegendeki dalgalanmalar 1914'te başlar, 1917'de yeni bir hız kazanır ve etkisini yitirmeden zincirleme bir şekilde birbirlerini etkileyerek devam ederler.

Dünya ekonomisi, 1920'li yılların başında ani sıçramalarla sarsılmaktadır, tam bir refahın yeniden bulunması sırasında, 1929'daki büyük buhran gezegenin ekonomik bağımlılığını ortaya çıkarır: Wall Street'teki iflas ekonomik çöküşü kısa sürede tüm kıtalara yayacaktır. İki yıl krizden sonra, sanayileşmiş ülkelerdeki işgücünün çeyreği işsiz kalır.

O zaman, Birinci Dünya Savaşı'nın, Bolşevik Devrim'in ve dünyadaki krizin etkileri, Wall Street'ten kaynaklanan şokun dalgalarının 1931'de fena çarptığı Almanya'da birleşecek ve yoğunlaşacaktır; işsizliğin ve sefaletin korku ve felaketleri, Versailles Anlaşması'nın yol açtığı aşağılanma duygusunu canlandırır. "Vatansız" komünizmden duyulan korku milliyetçi intikam isteklerini körükler ve Hitler'in ulus-

lararası plütokrat-bolşevik bir komploda yer alan şeytani güçler olarak gösterdiği Yahudilere karşı düşmanlığı artırır. Kendi içinde şiddet dolu bir milliyetçilikle sosyalist kırıntılar bulunduran Alman Nasyonal-Sosyalist İşçi Partisi (NSDAP), 1933'te yasal bir şekilde iktidara gelir ve tek partili totaliter rejimi kurar. Ari ırkının üstünlüğünü esas alan ideolojisi pangermenik bir emperyalizm ile Nazi Almanyası'nı Avrupa'ya hükmetmeye iter.

1930'lu yıllar dramatiktir. Gezegende yeni fırtınalar kopar. Japon ordusu Çin'i işgal eder ve 1945 yılına kadar sürecektir; ardından da 1949'a kadar bir iç savaş halinde uzayacak bir savaş başlar. Krizin ortasında her yerde faşist güdülerle devrimci güdüler karşılaşır; ayaklanmalar, sokak çatışmaları ve İspanya'da sivil savaş meydana çıkar. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere dışında, demokrasilerin zayıf noktaları ortaya çıkar. Alman manevreciliğinin tekrar çalışmaya başlaması her yerde silahlanma yarışının başlamasını teşvik eder, bunun bedeli de, hâlâ birçok ülkede yüzde on işsizlik oranıyla varlığını sürdüren ekonomik krizdir. Stalin komünizmi Moskova mahkemeleriyle dehşetini gösterir; Hitler nazizmi de toplama kamplarıyla, Yahudilerin gettolaştırılması ve damgalanması, Rohm ve SA'ların tasfiyesi ile kendini gösterir. Tehlikelerin artmasıyla yönünü şaşırılmış fikirler, güçsüz bir demokrasiye inanmakta güçlük çekip faşizm ve Stalinizm arasında, hangisinin daha az kötü olduğu üzerinde tereddüte düşerler. Yeniden silahlanan Almanya, Avusturya'yı topraklarına katar, istekleri doğrultusunda Südetler'e boyun eğdirir, Çekoslovakları esaret altına alıp Dantzig'i ister, Polonya'yı işgal eder. İkinci Dünya Savaşı Eylül 1939'da patlak verir.

Nazi Almanyası Norveç, Hollanda, Belçika ve 1940'da Fransa'yı işgal eder. Daha sonra, Mussolini İtalyası'nın yanında yer alıp İspanya, Türkiye, Portekiz, İsviçre ve kısmen

İsveç dışında kalan diğer Avrupa ülkelerine saldırır (1939-1940). Almanya'nın SSCB'ye, Japonların Pearl Harbor'a (Aralık 1941) saldırmasıyla, Libya ve Mısır'daki savaşlar, bütün denizlerdeki savaşlar, art arda patlak veren hava saldırılarıyla dünyaya yayılır, küreselleşir. Üçüncü Reich'in 1945'de Berlin'de yıkılışı, aynı yılın ağustosunda Hiroşima ve Nagazaki'nin ortadan kaldırılmasına kadar da devam eder.

100 milyonun üzerinde kadın ve erkeğin dahil edildiği bu dünyasal çatışmalarda 15 milyon silahlı insan öldürüldü, 35 milyon sivil savaşa kurban edildi. Sadece Hiroşima ve Nagazaki'ye bırakılan iki Amerikan atom bombası 72.000 ölü ve 80.000 yaralıya neden oldu. Bu, dünyaya yayılan bir kıyım olmuştur.

Umuttan Demokles tehdidine

Nazizmin yıkılmasıyla yeni bir dünyada barış, adalet gibi büyük umutlar belirmişti, ama Kızıl Ordu'nun özgürlük değil, farklı bir kölelik getirdiği ve sömürgeciliğin tekrar elini Afrika'ya ve Asya'ya attığı unutuluyordu ya da bilinmiyordu. Müttefiklerin kurduğu Birleşmiş Milletler örgütü çok yakında dünyanın iki kamp halinde ayrılmasıyla ve bunların Yerküre'nin her noktasında çatışmaya girecek olmasıyla felce uğrayacaktı.

Soğuk savaş 1947'den itibaren başlar. Gezegen, her köşesini hoşgörüsüz ideolojik bir savaşa teslim ederek, iki cephe halinde kutuplaşır. Atom felaketinin korkusuna rağmen, dünya yeteri kadar durgunlaşmamıştır. 1946'dan 1989'a Doğu-Batı kutuplaşması, gezegendeki dev çöküşleri, kabarmaları ve dönüşümleri hiçbir şekilde engelleyememiştir. Sömürgeci imparatorlukların, bezen acımasız savaşları da beraberce getirerek dağılmasıyla Yerküre çehre değiştirir (Vietnam'daki her iki savaş, Cezayir Savaşı). Üçüncü Dünya yeni

uluslar halinde beliriverir ve bazen ayrı etnik kökenlerde birleşimler yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olur (azınlıkların ezilmesi, dinler arasındaki rekabet). Hindistan ve Malezya gibi büyük federe birliklerin dışında kalan ülkelerde yapay bir dağılma, bütün halindeki toprakları birbirinden ayırmaya başlar. Bu milletler Doğu ve Batı tarafından kendi taraflarına çekilmeye çalışılırlar, yani çözüm yerine askerî veya totaliter diktatörlükler, çürüme, sömürü ve yerli kültürlerin bozulmasını getiren iki gelişme reçetesi arasında kalırlar. Bandung'da oluşmaya başlayan tarafsız (Nisan 1955) "Üçüncü yol" girişimi Hindistan, Mısır, Yugoslavya tarafından yönlendirilir ama burada da dağılma ve başarısızlık ortaya çıkar.

Bu yıllarda Büyük Çin, Vietnam ve Küba Batı'nın yürüncesinin dışında kalmayı başarır ve "sosyalist kamp"a katılır. Mısır, Irak, Suriye sürekli taraf değiştirir. İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Orta Doğu bütün dünya için kırık ve hastalıklı bir bölge haline gelir; soğuk savaş, dönemsel alevlenmeler ve gerçek savaşlarla kronik bir düşmanlaşmaya dönüşür (1956'da Sinai Savaşı, 1967'de Altı Gün Savaşı, 1973'te Kipur Savaşı, 1975'de Lübnan Savaşı). İşte bu Orta Doğu'da Hristiyanlık/Yahudilik/İslâm, gelenek/modernizm, Doğu/Batı, laiklik/dincilik arasındaki ilk çekişmeler başlar ve aynı zamanda bölgedeki petrole sahip çıkmak için yapılan çıkar çekişmeleri devreye girer.

Büyük komünist blok olarak tanımlanan SSCB ve Çin arasındaki "sonsuz ve kırılmaz dostluk", 1960 yılından itibaren bozulmaya başlar; yeni bir soğuk savaş bu iki eski kardeş ülkeyi karşı karşıya getirir, hatta Brejnev yönetimindeki SSCB, Mao'nun Çin Devleti'ne karşı atom bombası kullanma girişimine kadar gider.

Bazı geçici düzelmelere karşın bu iki büyük düzen arasındaki çatışma, azgınlığını 1985'e kadar korur ve laiklik/din, Doğu/Batı, kuzey/güney, modernizm/köktendincilik

çekişmelerinin yoğunlaştığı ve daha iyi bir gelecek umutlarının içine gömüleceği ideolojik çukurun kazıldığı Afganistan savaşı süresince bile şiddetlenmeye devam eder.

1956'dan 1970'e, devrimci kurtuluş umudu SSCB'den Çin'e doğru yer değiştirecek, Vietnam ve Küba'da yeniden alevlenecektir. Ancak, Krutçev'in raporuyla başlayan "reel sosyalizm" efsanesinin yıkılmaya yüz tutmasının ardından Macaristan devriminin (1957) bastırılmasıyla, sonra da Prag baharıyla (1968), Çin'in sosyalizm efsanesi 1975'te yıkılır (Lin Piao'nun "komplosu", Dörtler Çetesi), kurtarıcı Vietnam efsanesinin (Kamboçya'nın esaret altına alınması) ve özgür Küba efsanesinin başına gelecek olan da aynıdır. Nihayet, komünist totalitarizminin ve imparatorluğunun (1987-1991) patlamasıyla biten *perestroika*'nın yeniden yapılandırıcı sürecinde, XIX. yüzyılda insanın insanı sömürmesini engellemek için hazırlanan ve XX. yüzyılda da, savaşlardan, baskılardan ve insanlık dramlarından kurtulmak için iki dünya savaşının berbat izleriyle damgalanan dünyanın kurtuluşu inancı çöker.

Batılı örnekler, demokrasi, serbest pazar kanunları ve hür teşebbüs ilkeleri açıkça galip gelirler. Ancak Doğu'daki totalitarizmin çöküşü Batı'daki ekonomi, toplum ve uygarlık sorunlarını çok uzun süre gizleyemeyecektir; artık Güney Dünya diye adlandırılan Üçüncü Dünya ülkelerinin sorunlarında hiçbir azaltma yapmayacak, barışçı bir dünya düzeni getirmeyecektir.

Kuveyt'in işgal edilmesinin ardından Körfez Savaşı (1991-1992) Orta Doğu'nun hâlâ dünyanın kırılma hattını oluşturduğunu ispatlamaktadır. Ermeni ve Azeriler arasındaki savaş bu hattın eski SSCB'den geçerek, kuzeye doğru uzadığını gösterir; Afrika'nın kuzeyindeki islâmî baskılar, özellikle Cezayir, bu çizginin Akdeniz'in batısına doğru uzandığının da bir kanıtıdır.

Üstelik, 1991 yılından itibaren, yeni tarihî fırtınalar şekillenmeye başlar.

Totalitarizm'in çözülmesi eski Sovyet İmparatorluğu'ndaki bütün ülkelerde üçlü bir krize sebep olmaktadır. Yeni rejimlerin demokratik kırılganlıkları ve yetersizlikleri nedeniyle politik bir kriz doğar; eski sistemden kalan bürokrasi ve mafya, bu sistemi daha da dar boğaza sokar. Bu sorunları yaratanlar genellikle dalgalanmanın zirvesinde kalabilmek için aşırı milliyetçi olmuş kaba, eski-apparaçiklerdir. Lanetli olan, ama asgari bir hayatiyet ve güvence de sunan eski sistemle, hâlâ hiçbir olumluluğun belirmediği yeni sistem arasında, daha sürececek gibi görünen yoksullaşma, belirsizlik ve düzensizlik ekonomik bir krize yol açar. Bir başkası da, etnik-merkeziyetçilikle özerkçiliğin ve sınır ve azınlık sorunlarının canlandığı bin yıllık nefretin püskürttüğü milliyetçi krizdir. Bu krizler ardı ardına birbirini alevlendirecektir. Milliyetçi öfkelerle bağlı karmaşalar ve sıkıntılar, yeni diktatörlüklerin ortaya çıkışını kolaylaştıracak, milliyetçi ya da "popülist" diktatörlükler askerî çatışmalarla bugün Moldavya, Ermenistan-Azerbeycan, Gürcistan ve Yugoslavya'da olduğu gibi bölgesel ayrışmalara neden olacaktır.

Komünizm sonrasının çarpınmaları muhteşem bir şekilde geçmişe dönüşü hızlandırır ve geliştirir, gelenek, din ve etnik değerlere dönüş hemen hemen dünyanın her yerinde, geleceğin krizinden² ve türdeşleştirmeye karşı kimliksel irkilmelerden doğar. Kültürel kimliklerin korunması sağlıklı, hegemonya karşıtı, türdeşleştirme karşıtı, merkeziyetçilik karşıtı ve özerklik getirici görüldüğü gibi, birleştirici bir çerçeve tarafından sindirildiği koşulda, her etnik grubun dizginlenemez mutlak bağımsız devlet arayışları sonucu imparatorlukların ve çoketnili ulusların bölünmesi ve da-

2 Bkz. Üçüncü Bölüm, "Geregenin can çekmesi"
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ğılması da gezegenin geleceğini tehdit eder. Bu yüzyılın sonunda, belki ötesinde de, bu birleşme ve ayrışma güçleri ile bütünleşme ve bölünme güçleri arasında dünya üzerinde çok şekilli bir kavga başlamıştır. Kavgaları belirsizdir ve gelecek de bu belirsizliğe açılır. Ancak kesin olan, dünya tarihi bilinmeyen bir geleceğe doğru, sürekli kayıp bir geçmişe geri dönerek koşup, gürültülü ilerleyişine devam eder.

Dahası, 1945'te Hiroşima bombası gezegenin demir çağını Demokles dönemine sokmuştur. Nükleer tehlikenin korkusu bir ara kaybolmakla beraber geçtiğimiz son on yılda yeniden ortaya çıkmıştır. ABD ve Rusya, insanlığı birçok kere yok edebilecek güçteki nükleer silah stoklarını azaltma yoluna gitseler bile, silah küçülüp minyatürleşmiştir. Hâlâ paranoyak devletlerin elindedir ve yakında deli diktatörlerin ve terörist grupların ellerine de geçecektir. Kendi kendini yok etme potansiyeli ne yazık ki insanlığın gidişatında da bizleri yalnız bırakmamaktadır. Bir diğer Damokles tehdidi 1970-1972 yıllarında ekolojik bir alarmla gündeme gelmişti; 1980'lerde zamanla farkına vardığımız teknolojik ve sanayi gelişimin getirdiği bozulma ve kirlilik, bugün ölümü sera etkisiyle ısınacak olan atmosferde gezindirmektedir. Böylelikle, insanlığın da bir parçası olduğu yaşam küresinde yeni bir ölüm şekli ortaya çıkmıştır.

Ekonominin küreselleşmesi

Kültürel, uygarlıkçı, ruhsal, sosyal, politik bütünleşme ve bölünme güçleri arasında küreselleşen bir diyalog şekli içinde, ekonomi de kendi kendini daha küreselleştirmiş ve daha kırılganlaştırmıştır; bu yüzden 1973 yılında, sıkça ortaya çıkan ve hiç bitmeyen petrol kıtlığından ekonomik kriz doğmuştur.

Dünya ekonomisi gittikçe daha çok kendi içinde bağımlı

bir bütün olmuştur: Parçalarının her biri bütüne bağımlı olmuş ve karşılıklı bir şekilde, parçaları etkileyen düzensizlik ve hatalar ister istemez bütünü de etkilemeye başlamıştır.

Örneğin, kahvenin değerinin düşmesi Kolombiyalı çiftçileri koka üretimine iterken bu da gezegenin kaçakçılık ve uyuşturucu ağlarını besleyecek, aynı zamanda İsviçre gibi ülkelerdeki kara para aklama işini de artıracaktır. Tersini düşünecek olursak, Almanya'da yüzde 5'lik bir ücret artırımını için açılan bir hak davası Fildişi sahillerindeki kakaonun piyasa fiyatını etkileyebilir, bu da genel ekonominin yavaşlamasına sebep olabilir:

a) Zam talebi Merkez Bankası'nın enflasyon endişesi yüzünden para akışını azaltıp faiz oranlarını yükseltmeye itecektir.

b) Fransız Merkez Bankası da aynı sistemi uygulayıp paranın Almanya'ya kaçışını engellemeye çalışacaktır.

c) Japon parası Almanya'ya yerleşecektir.

d) Amerika Birleşik Devletleri, paranın yetersiz kalma riskine karşılık faiz oranlarını yükseltecektir.

e) Dünyanın her yerinde tüketim azalacak bu da ister istemez ekonominin yavaşlamasına neden olacaktır.

f) Faiz oranlarına endeksli olan Üçüncü Dünya ülkeleri daha yüksek oranlarda geri ödeme yapmak zorunda kalacaktır.

g) Az gelişmiş ülkelerin ihracat talepleri düşecek ve temel maddelerin satış fiyatları azalacaktır. Fildişi sahillerindeki kakaonun piyasa fiyatının düşmesi gibi.

Ekonominin dünya geneline yayılması hem birleştirir hem böler; eşitler, aynı zamanda eşitliği bozar. Batı dünyası ve Doğu Asya'daki ekonominin gelişimi eşitsizlikleri yok etme eğilimindedir, ancak "gelişmiş" (halkın yüzde 20'sinin ürünlerin yüzde 80'ini tükettiği) ile az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizlik Yerküre genelinde artmaya devam eder.

Hologram

Dünyanın her bir bölümünün gün geçtikçe daha fazla dünyanın bir bölümü olmasının yanı sıra dünya da bir bütün olarak bu bölümlerin her birinde daha çok yer alıyor. Bu, sadece devletler ve toplumlar bazında değil ama kişiler arasında da ispatlanıyor. Hologramın her noktasının, parçası olduğu bütünle ilgili bilgiyi içinde barındırıyor olması gibi, her birey de dünyanın her yanından gelen bilgi ve maddeleleri eline geçiriyor ya da tüketiyor.

Böylece Avrupalı her sabah uyandığında Japon malı radyosunu açıyor ve dünyanın her yerinden gelen haberleri izliyor; volkanik püskürmeler, yer sarsıntıları, darbeler, uluslararası konferanslar gibi olayları, Seylan, Hint ya da Çin'den gelen çayını ya da Etiyopya veya Latin Amerika'dan gelmiş kahvesini yudumlarken dinliyor. Tahiti'den gelen yağlarla hazırladığı köpük banyosuna girip, egzotik kokulu *after shave*'ini sürüyor; Mısır ya da Hindistan pamuğundan yapılmış kazak, iç çamaşırı ve gömleğini giyiyor. Manchester ya da Roubaix-Tourcoing'de işlenmiş Avustralya yününden pantolonu giyiyor ya da ABD stilineki kotunun üzerine Çin'den gelmiş deri ceketini giyiyor. Saati ya İsviçre ya da Japon malı. Gözlükleri Galapagos kaplumbağalarının kabuğundan yapılmış. Cüzdanı Karaip domuzunun ya da Afrika sürüngenlerinin derisinden yapılmış. Kış sofrasında Arjantin ya da Şili'den getirtilmiş çilek ya da kiraz, Senegal'den gelmiş taze yeşil fasulye, Afrika'dan avokado ya da ananas, Guadeloupe'den de kavun bulabilir. Ayrıca, Martinik'ten gelme rom, Rus votkası, Meksika tekilas, Amerikan burbon'u, İrlanda maltı'na da sahip olabilir. Koreli bir orkestra şefinin yönettiği Alman bir senfoniye kendi evinde dinleyebilir ya da video ekranından "*La Bohème*"i seyredebilir, siyahi Barbara Hend-

ricks'i Mimi ve İspanyol Placido Domingo'yu da Rodolph rolünde izleyebilir.

Gecekondulu mahallesindeki Afrikalı, gezegendeki bu konfor ağma dahil değildir ancak yine de gezegenin ağındadır. Günlük hayatında, dünya pazarının kendi ülkesinde üretilen kakaonun, şekerin, ham maddenin fiyatına yaptığı etkilere katlanır. Batı kaynaklı dünyevi süreçler, özellikle tektipe dayalı sanayinin gelişmesi yüzünden, köyünden kovulur, kendi kendine yeten çiftçilikten, maaş peşinde bir varoşluya dönüşür; ihtiyaçlarının dili artık parasaldır. Refahı özler. Alüminyum ya da plastik kap kakak kullanır, bira ya da Coca Cola içer. Polistren köpükten yapılmış kâğıtların üzerinde yatar, Amerikalılar gibi resim baskılı tişörtler giyer. Esir düşmüş atalarının oralara götürdüklerinin anısını geri getiren bir Amerikan usulü orkestranın seslendirdiği geleneksel ritimlerin bulunduğu senkretik bağdaştırmacı tür müziklerle dans eder. Bu Afrikalı, dünya pazarının bir eşyası, aynı zamanda da Batılı bir modelle oluşturulmuş bir Devletin tebası olmuştur. Böylece iyi ve kötü olarak, her birimiz, yoksul veya zengin, kendimizde, bilmeden bütün bir gezegeni barındırıyoruz. Küreselleşme hem belirgindir, hem bilinçaltı, hem de her yerde mevcuttur.

Gezegen bilincinin ilk belirtileri

XX. yüzyılın ikinci yarısında, bu gerileme ve bilinçsizliklere karşın, gezegenin bilinçlenme yolunda da aşağıdakilerden hareketle bir atılım olmuştur:

1. Küresel nükleer tehdidin sürekliliği

Atom tehlikesi, gezegen için hâlâ bilinçle üzerinde durulması gereken bir olgu. Terörün dengeleyici etkisiyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

uyuşturulmuş, 1945-1962 yılları arasındaki büyük endişe yeniden uyanıyor. Oysa ki yeni buhran dönemleri eskilerin yerini almaya başlıyor. Nükleer silah daha da küçülüp minyatür oyuncak haline dönüşürken yeni Devletlerin de eline geçiyor, insanlığı rahatsız eden küresel bir tehdide dönüşüyor.

2. Gezegende ekolojik bir bilincin oluşması

Ekolojik bilimin hedefi, gittikçe, kendi etrafındaki biyosfer olmuştur. Bunun nedeni de, bütün kıtalarda çoğalarak büyüyen kirlilik ve yapının bozulması ve 1980'li yıllardan itibaren tespit edilen, bütün Yerküre'deki yaşamın tehdit altında olmasıdır. Bundan da, git gide artan bir bilinçlenme ortaya çıkmıştır ve 1922 yılında Rio'da, yaşamsal gereklilikten, bütün insanlık için dünyanın bütünlüğünü kurtarmak şeklinde kendini ifade etmiştir.³

3. Üçüncü Dünya ülkelerinin dünyaya girişi

1950-1960'lı yıllarda sömürgeciliğin kalkmasıyla, o zamana kadar Batı tarafından tarihin derinliklerine itilen 1.5 milyar insan da öne çıkmaya başladı. Üçte ikisi, başka bir deyişle Üçüncü Dünya, dünyanın bütünlüğüne dahil olmaya başladı. Bu insanlık, içinde korkuyu veya merhameti barındırmasıyla, trajedileri, eksiklikleri ve kitlesiyle bizi sürekli olarak Batı Avrupası'nın zorluklarını görelileştirmeye, insanî şeylerle ilgili kavramlarımızı ve bakış açımızı dünya-sallaştırmaya iter. Dolayısıyla, üçüncü dünyanın sorunları, (nüfus, beslenme, gelişme) zaman geçtikçe daha çok dünyanın kendi sorunları olarak görünmeye başlar.

3 Gezegenel ekolojik problem üzerine, bkz. Üçüncü Bölüm, "Gezegenin can çekişmesi". Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Aynı zamanda etnik merkezizetiçiliğinin bütün kendine kapamalarına karşın, gezegen devri hem insanın tekliğini hem de bu tekliğin çeşitlendirdiğı kùltür farklılıklarının faydalarını anlamaya itiyor. Lewis Strauss, Malaurie, Clastre, Jaulin gibi antropologların eserlerinin yayılmasıyla, ya da Aran Adamları, Beyaz Gölgele, Nanuk ya da Dersu Uzala gibi film ve belgesellerin yayılmasıyla, Batılı olmayanları geri kalmış ve arkaik toplumun uzantıları olarak değerdendiren Batı merkezli bakışın yerini daha geniş bir bakış alıyor ve Üçüncü Dünya'nın kavrayış gücünü ve iş bilgisini olduğı gibi, dünya kùltürlerinin olağanüstü zenginliğini ve çeşitliliğini de keşfediyor.

4. Uygarlaşmanın küreselleşmesinin gelişimi

Bu gelişme hem en iyi, hem de en kötü yönde olur: En kötüsü; bu gelişim kùltürlerin onarılmaz bir şekilde yok olmasına sebep olur; töreleri, adetleri, tüketimi, besinleri (*fast-food*), yolculukları, turizmi tekdüzeleştirir ve standartlaştırır. Ama bu küreselleşme iyi yönde de işleyebilir, çünkü uluslararası, etnik, dinî sınırları aşır insanlara töreler, âdetler, yaşam biçimleri getirir ve halklar ya da bireyler arasındaki anlayışsızlık duvarlarını yıkar. Dinî yasakların olmadığı geniş laiklik ve rasyonalite alanları geliştirir. Aynı kozmopolit kùltürle büyüyen, ve aynı ideallere, özlemlere sahip gençler arasındaki iletişim artmaya başlar. Mühendis, bilimadamı, ve işadamı olarak uluslararası düzenlemelerde, konferanslarda, kongrelerde, seminerlerde karşılaşmaya başlarlar. Ancak şunu da söylemek gerekir ki, milliyeti ve etniyi kutsallaştıran ters akıntı, duvarları yeniden kuruyor. Burada bile, aynı süreç derin çelişkilerini koruyor.

5. Kültürel bir küreselleşmesinin gelişimi

Uygarlaşma kavramı özellikle, evrensel olabilecek her şeyi kapsar; teknik, kullanışlı malzemeler, iş bilgisi, moda ve bu eşyaların ve tekniğin tüketilmesine yönelik kurulan hayatlar... Kültür kavramı ise eşsiz olan, orijinal olan, bir etnik kökene bağlı olan, bir milliyete bağlı olan her şeyi kapsar. Bununla birlikte, bu iki kavramın içerdikleri, kısmen birbirlerine aktarılabilir. Başka bir kitabımda⁴ bilim, teknik, rasyonalite ve laikliğin, uygarlığın evrenselleşmiş unsurları olmadan önce, Batı kültürünün benzersiz tarihî ürünleri olduğunu göstermiştim. Bu medeniyetin yayılışı, yeni fikir ve yaşam şekillerini genelleştirerek yeni bir kozmopolit kültür, gezegen devrinin kültürünü yaratır.

Kültürel oluşum, iki karşıt görüş arasında çelişkili bir süreçtir: 1) Türdeşleştirme, bozulma ve farklılıkların kaybı; 2) Karşı karşıya gelişler, yeni sentezler ve yeni farklılıklar.

Konu sanat, müzik, edebiyat, düşünce olduğunda kültürel küreselleşme türdeşleştirici olmuyor. Uluşası büyük akımlardan oluşuyor ama milliyetlerin özgünlüklerini ifade etmelerine destek oluyor. Avrupa'da da klasisizm, Aydınlanma, romantizm, realizm ve sürrealizm için böyle olmuştur. Roman, deneme ve felsefe kitaplarının tercüme edilmesi, her ülkeye başka ülkelerin eserlerine ulaşabilme ve Batılı eserlerden beslenip, Avrupa'yı da kendi eserleri ile besleme imkânı sağlamıştır. XX. yüzyıl küreselleşmeyi bu kültürel açıdan ele almaktadır. Çeviriler çoğalır. Japon, Latin-Amerika, Afrika romanları Avrupa dillerinde basılır ve Avrupa romanları da Asya ve Amerika'da basılır. Kuşkusuz birçok kültürün özgün getirilerini bir araya toplayan bu yeni küresel kültür, hâlâ her ulusta belirli kesimlerle sınırlıdır. Ancak

4 *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, 1987, s. 101-158
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yine de gelişimi XX. yüzyılın ikinci yarısını etkilemiştir.

Bunlara paralel olarak Doğu kültürleri Batı'da sorular ve meraklar uyandırır. XVIII. yüzyılda Batı zaten, *Avesta* ve *Upanishads* gibi eserleri tercüme etmişti. Konfüçyus ve Lao Tseu XIX.yüzyılda çevrilmesine karşın, Asya söylemleri hâlâ derin bilgi gerektiren çalışmalar istiyordu. Ancak XX. yüzyılda İslâm tasavvufu ve felsefesi, Hindistan'ın kutsal metinleri, Tao'nun ve Budizm'in düşünceleri, Avrupa'nın etkinsiliğe, üretimsiliğe, verimsiliğe, eğlenceye bağlı/alışmış ruhu için yaşayan kaynaklar olmaya başladı. Bunun üzerine, ticarileşmiş ve halk seviyesine indirgenmiş olan yoga ve zen gibi ruhun huzurunu ve vücudun dengesini ayarlayan Uzak Doğu sanatlarına karşı talepler de artmaya başladı.

6. Bir gezegen folklorunun oluşumu

Bu yüzyıl boyunca, medyalar, bazen kaynağından gelen, bazen de bağdaştırılmış özgün konulardan hareket ederek farklı kültürlerden meydana gelen bir dünya folklor'u oluşturmaya, yaymaya ve yoğunmaya başladı. Her şey 1920'li yıllarda sinemayla başladı; başlangıçta akademisyen Georges Duhamel'in dediği "sefillerin eğlencesi", entelektüellerin ve üniversitelilerin hayal kırıklığını ifade ediyordu. Sinema, sanayi ile aynı zamanda bir sanat olarak doğdu ve bu durum uzun süre aydınlar zümresi için anlaşılmaz oldu. Ancak belirli bir günah çıkartma süresinden sonra yedinci sanat olarak kabul edildi. Hollywood'un yarattığı "düşler fabrikası" Western'lerle, "gerilim" filmleriyle, cinayet konularıyla, müzikal komedilerle, Walt Disney'den Tex Avery'ye kadar çizgi filmlerle yeni bir dünya folkloru oluşturdu ve propagandasını sürdürdü. Batılı ve Doğulu uluslar zamanla kendi filmlerini üretmeye başladılar. Elbette yaratıcılıktan öte bir biçimde seri olarak bir çok yeni film üretilmeye baş-

landı ama olayın en fevkalade yanı sinema sektörü birçok yerde gelişip serpildi. Bütün kıtalarda, seslendirmelerle televizyonda gösterilmeye başlanmasıyla sinema, oyuncularının ve kültürlerin orijinalliğine dokunmadan dünyaya yayılan bir sanat oldu. Hatta bir çok ortak yapımla farklı ülkelerden yapımcı, aktör ve oyuncu birleştirdiğini de görebiliriz; buna örnek olarak Visconti'nin *Leopar*'ı, Kurusowa'nın *Ran*'ı gibi kozmopolit yapımlar, fakirleşmiş bölge folklorlarından hiçbir şey kaybetmeden her yere ulaşabiliyor...

Gezegen folkloru karşılaşma ve birleşimlerle zenginleşip kuruldu. New Orleans'tan çıkan Caz çeşitli dallara bölünerek tüm dünyaya yayıldı, Buenos Aires'in fakir liman mahallesinde doğmuş Tango, Küba'nın Mambo'su, Viyana'nın Vals'i, Amerika'nın Rock'ı bile değişiklikler geçirerek yayıldı. Ravi Shankar'ın sitarım Endülüs glamenkosunu, Ümmü Gülsüm'ün arapça ağıtlarını, And dağlarının Huaynosunu birbirine kaynaştırdı. Salsa, rai ve rock-flamenkonun bağdaşıklığını geliştirdi.

Kültürel gelişmenin küreselleşmesi medya ağlarının küresel gelişiminden ve yeniden üretim biçimlerinin (kaset, disk, video, cd) küresel yayılmasından ayrı düşünülemez.

7. Gezegende tele-katılım

XX.yüzyılın başına kadar Asya'daki savaşlardan Avrupa'nın hiç haberi olmadı. Çin'in 1931 yılında Japonya tarafından işgal edilmesi çok uzakta gerçekleşmiştir, uzun süre geçtikten sonra sırf sinemayla onlara ulaşan bazı görüntüler tanıtır oradaki gerçekleri. Bolivya ve Arjantin arasındaki Çako Savaşı (1932-1935) sanki başka bir gezegende olmuştur. Ancak 1950 yılından sonradır ki, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Orta Doğu savaşları (televizyon aracılığıyla) daha yakından bilinmeye başladı.

İşte o zamandan beri, dünya, camdaki görüntülerle günlük olarak evimize girmeye başladı, yemek saatinde sel resimlerini, fırtınaları, çamur ya da lav nehirlerini, açlıkları, ölümleri, saray ayaklanmalarını, suikastleri, uluslararası oyun ve şampiyonaları seyretmeye başladık. Kamera tarafından yakalanıp yüz milyonlarca görüntü vasıtasıyla anında dört bir yana ileilmeyen hiçbir olay, tören ya da felaket kalmadı. Dünya, 1963 yılında Dallas'ta Kennedy'nin öldürülüşünü naklen seyretti, sonra katilinin öldürülüşünü de. Sedat'ın Kudüs'e gelişini ve 1981 yılında öldürülüşünü, Roma'da Saint Pierre meydanında Papa suikastini, İndira Ghandi'nin öldürülüşünü, ardından oğlu Rhajiv'inkini, Boris Yeltsin'in bir tankın üzerine çıkarak Moskova'daki Putçistlere meydan okumasını, Mihail Gorbaçov'un zorla görevden alınışından sonra uçaktan inişini, Muhammed Boudiaf'ın Anaba Kültür Evi'nde öldürülüşünü gördük, seyrettik. 1991'den beri, CNN kamera-bakışlarını dünyanın her yanındaki olaylara çeviriyor. Amerikalılar bombalarken bizleri de Bağdat'a yerleştirdiler; Tel Aviv'de Scudların Patriotlar tarafından engellenmesini, Bill Clinton'un Başkanlık adaylığı kortejini bizlere ulaştırdılar.

İlginç bir küreselleşme: Trajedileri, toplu ölümleri, bu dünyanın felaketlerini, seyirci olarak tüketiyoruz ama aynı zamanda başkalarının hayatlarına da giriyoruz ve felaketleriyle duygulanıyoruz. Bir göz kırpması süresi içinde, insancıl duygular kendini gösteriyor ve elimizdeki giysileri ve yardımları insancıl kuruluşlara ve uluslararası yardım bürolarına götürüyoruz.

Kuşkusuz, yüzyılın başında da "küçük Çinliler" için birçok hayır kurumu ve bağış toplama yerleri vardı. Ama dünya felaketleri Batılıların gözlerine ve kulaklarına yine de ulaşmıyordu. Uzun zaman boyunca ideolojik savaşlar, iyi bir şey uğruna yapıldıkları gerekçesiyle insanları işkenceler

karşısında kör ve sağır etti. Hissizlik duvarı, 1969-1970 yılları arasında Biafra'ya yardım ve katkılarıyla ideolojik sınırları olmayan doktorlar tarafından parçalanmaya başladı. Bugün, başkalarının sefaletiyle ilgilenmemizin nedeni onları görüyor olmamızdır, (ancak yalnızca gördüğümüzde)⁵ böylece tıbbî ve besinsel yardımlar, en uzak sefalet bölgelerine ulaşmaya başladı.

Gezegende tele-katılım bu şekilde gerçekleşmeye başladı: Dünyanın öbür ucundakilerin kapılarını çalan felaketler hepimizi etkileyip kaçamak bir merhamet duygusu uyandırıyor ve aynı kaderde birleştiriyor. Kısacası dünya gezegeninin kaderi bu. Bir göz kırpma süresince kendimizi dünyalı hissediyoruz.

McLuhan'ın dediği gibi böylece "küresel köy" oluşuyor - bir köy gibi birleşmiş ve bölünmüş ve yine bir köy gibi anlaşmazlık ve kinle yoğrulmuş.

8. Dünya'nın Dünya'dan görünüşü

Dünya gezegeni, Dünyalıların gözleri önüne daha yeni serildi. 1957'de ilk Sputnik'in havalanması ve uzay Macellan'ı Gagarin'in dünyanın çevresini dolaşmasından sonra, dünyadaki birçok kişi, dünyanın uzaydan görüntüsünü naklen seyredebildi televizyon ekranlarından. 1969 yılında Bu gezegenin varlığı gazete, poster ve tişörtlerle her yere yayıldı.

Özellikle, lokal ve benmerkezci tespitlere ve de sorunların bir türlü metne dökülememesine -karşın (bu sadece

5 Böylece Nazi kamplarındaki insanların katli ancak müttefik ordularının gelişile öğrenildi, Goulag'daki milyonlarca ölü onyıllar boyunca bilinmedi, Çin Devrimi'nin kültürel dehşetine de sessiz kalındı; ve bugün de tıpkı yarın gibi, televizyon kameralarının giremediği birçok gizli acı ve terör bölgesi var ve olmaya da devam edecektir.

uzakta kalmış köylerden dolayı değil, anlaşılması imkânsız teknokratlardan da ileri geliyor), olguların parça parça algılanmasına, tek taraflı görüşlere ve keyfî odaklanmalara karşın, dünyanın, bizim dahil olduğumuz bir kendiliği olduğu ve dünyevi sorunları olduğu duygusu somutlaşıyor. Böylece, hâlâ kesik kesik de olsa çoğalan bir şekilde *global mind* [küresel düşünce] gelişiyor.

İnsanlığın ortaya çıkışı

İnsan türünün tekliğini oluşturan eski biyo-antropolojik dayanak, artık iletişimsel, uygarlıkçı, kültürel, ekonomik, teknolojik, entelektüel ve ideolojik bir doku da ediniyor. İnsan soyu bundan böyle bizlere insanlık gibi beliriyor. Artık, insanlık ve gezegen kendi içlerinde bir bütün olarak, yalnızca fizik ve biyosferik olarak değil ama aynı zamanda tarihî olarak algılanabilir: gezegen devrinin tarihi...

Çok-etnili yeni toplumların kurucuları olan göçler ve melez ırkların doğuşu bizlere sanki ortak bir vatanın haberini veriyor. Oysa, halkların mükemmel karışımı, kültürlerin karşılaşmasının özünde gerçek bütünleşmeden çok, yan yana gelme ve bir hiyerarşi kurmak isteğini de beraberinde getiriyor, anlaşmazlıklar hâlâ anlaşmalar üzerinde yoğunlaşıyor. Geçişmelerin arasında, geri çevirme güçleri hâlâ çok güçlü. Dünyalılık gelişiyor, ama küreselleşme daha yeni uyanmaya başlıyor.

İletişim halindeki insanlık yine parça parça durumda görünüyor. Küreselleşme yayıldıkça parçalanma da büyüyor (bakınız bölüm 3). Gelişmelerinin henüz başında olan hareketler ve gezegenci düşünceler var, ancak lokal ve kırsal etkilerden dolayı hem çok gecikmiş hem de kısır bir şekilde ilerliyorlar. Zincirleme ilerleyen gezegenin, uluslararası birliği bir toplum birliği haline gelmedi (Uluslar) ve ortak bir

kader olmasına karşın hâlâ *schicksalgemeinschaft* [kader birliği]kurulamadı.

Tersine: XX.yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi, gezegenin karşılıklı bağımlılığı iki dünya savaşıyla kendini gösterdi. Gezegensleşmedeki ilerlemeler, bu bin yılın sonunda, kendilerini can çekişen kasılmalarla gösterdiler.

Dünyanın Kimlik Kartı

Evrenin doğası, dünyanın doğası, hayatın doğası, hatta insanın doğasıyla ilgili en kesin oldukları düşünülen fikirler, 1950-1970 yılları arasında ters yüz edildi, astrofizikteki gelişmelerin yanında dünyanın bilimsel, biyolojik, paleontolojik gelişmeleri yeni bir gezegen görüşünün doğmasına yardımcı oldu.

Bir kozmostan diğerine

Binlerce yıl boyunca, dünya şahane bir merkez olarak görüldü, etrafında da sadık bir düzenle dönen Güneş ve başka gezegenler olduğuna inanıldı. Eski çağlarda astronomlar tarafından bu dünya izlendi ve Ptoleme sistemi kabul edildi. Ama bu sistem modern çağların başlarına gelindikçe önemini yitirmeye başladı.

Sonraları Kopernik, Kepler, Galile ile dünya, evrenin merkezi olmaktan çıkıp diğerleri gibi Güneşin etrafında dönen bir gezegen oldu. Güneş her şeyin merkezi olarak kabul edildi. XVIII. yüzyılın sonuna kadar, evren kusursuz bir

düzene itaat etmeye devam etti ve bunun ilahî yaratıcısından kaynaklandığına inanıldı. Newton, gökteki cisimlerin ahenkli gezinmelerini kanıtlayan yasaları geliştirdi. XIX. yüzyılın başında Laplace, kendi kendine yeten ve sonsuzluğa kadar mükemmel bir makine olarak çalışacak evrenden, Yaratıcı Tanrı'yı dışladı. XX. yüzyılın başına kadar evren mükemmeliyetçi bir biçimde düzenli kaldı. Einstein onu ayrıcalıklı bir merkez olma durumundan çıkardığında bile evren kendi kendine yeterli, sürekli ve yaratılmamış karakterini korudu.

Astronomi ancak 1923 yılında başka galaksilerin farkına varmaya başlar ve sayıları kısa sürede milyonlarla ifade edilir olur. O zamandan itibaren de bizim gezegenimiz marjinalleşir. 1929'da, uzaklardaki galaksilerden yayılan ışıkların kırmızıya doğru yer değişmesinin Hubble tarafından ortaya konması evrenin genişlemesi üzerine ilk ampirik saptamayı sağlar. Galaksiler inanılmaz bir hızla, evrensel bir kaçışla birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar; işte bu açılım evrenin sarsılmaz kurallarını yerle bir eder.

Bu genişleyip dağılan evren, XX. yüzyılın ikinci yarısında çok daha büyük bir patlama yaşayacaktır. 1965'te, Penzias ve Wilson, evrenin tüm ufuklarından gelen eşyönlü bir ışınsama farkederek. Bu "kozmozolojinin derinliklerinden gelen gürültü"nın tek mantıklı açıklaması, ilk meydana gelen patlamalar sırasında artakalan fosilleşmiş kırıntılar olur. Dağılarak genişleyen bir evren, ilk patlama felaketinin bir meyvesidir şeklindeki varsayım böylece elle tutulur bir hale gelmektedir. Bunun üzerine hemen evrenin 10^{11} derece Kelvin ısısında bir *fiat lux*ten meydana geldiği ve saniyenin ilk 10 milyonda birlik süresinde de, fotonların, elektronların, nötrinoların ve kuarkların meydana geldiği varsayıldı. Öte yandan geniş termik hareketlerle git gide artan bir soğuma da gerçekleşiyordu; taneciklerin bileşiminden çekir-

dekler, (proton) ve ardından hidrojen atomları oluşuyordu. Artık evrenin eşit olmayan metagalaksiler, ana galaksiler ve yıldızlar olarak dağılmasını açıklayabilecek tek şey olan ilk aykırılıkların nasıl bu ilkel homojen evrende ortaya çıkabildiğini anlamak gerekiyordu. 1992'de Cobe ismindeki uydunun evrenin sınırlarından, yaklaşık 15 milyar ışık yılı uzaklığından bizlere ulaştırdığı bilgiler, belki de üç yüz bin yıl önce meydana gelmiş patlamaların, madde yoğunluğunun değişkenliğinin küçük bir örneğinin izlerini getiriyordu.¹

Yine 1960'lı yıllarda olağanüstü bir kozmik oluşum şekillenmeye başladığında, o zamana değin evrendeki bizlere inanılmaz gelen garipliklerin farkına varmaya başladık: kuasar (1963), pulsar (1968), daha sonra kara delikler ve astrofizik hesapları maddenin sadece yüzde 10'unu tanıdığımızı gösterdi, kalan yüzde 90'ı ise kendi araçlarımızca tespit edilemiyordu. Başka bir deyişle, yıldızlar ve gezegenlerin içerisinde çok küçük kalan bir dünyada yaşıyoruz ve o hâlâ görünmez birçok gerçeği içinde barındırıyor.

Bu bin yılın sonunda, hâlâ birçok bilinmeyi, ölçülmez derinlikleri, anlaşılmazlığı içinde barındıran bir evrende bulunuyoruz. Bir felaketten doğan; küçük bir kusurdan ve muazzam bir yıkılıştan (karşıt madde) oluşan bir evrendeyiz. Öyle bir evrendeyiz ki bir olay/tesadüften yola çıkarak, bugünkü bilgilerimizin tümünün dışında kalacak bir şekilde kendi kendini yarattı, üretti, organize etti. Öyle bir evren ki, düzeni için gerekli ekosistem belki de bir hiç (kendi kendini oluşturan her şey enerjiyle besleniyor, evrenimiz de müthiş termik başlangıçtaki enerjilerle besleniyor, ama bu enerjiler nereden kaynaklanıyor?). Öyle bir evren ki, ayrı-şarak organize oluyor. Öyle bir evren ki, hâlâ birçok bilinmezi içinde saklıyor, oluşum süresince bile yok etme gücü

1 Galaksilerin oluşumunun belirtileri, maddenin dağıtımındaki ayrışıklığın başlangıcının tortuları olarak yorumlanabilir.

gibi; atom parçalarının karşıtlarınca yok edilişı, yani karşıt maddenin madde tarafından yok edilişı, bütün bunlar hâlâ bizleri şaşırtıyor. Maddelerin ayrışmasından meydana gelen bu evren bir şekilde evrenimizi saklıyor ya da belki de bu sadece değişkenliğini sürdüren çok şekilli bir çoklu evrenin küçücük bir dalı olabilir. Öyle bir evren ki olabilirliğin sınırları içerisinde, kendi maddesinin yoğunluğunu tam olarak taşıyamıyorsa da doğumundan sonra kendisini daraltmak zorunda kalmış ve ne galaksi ne de yıldız üretmeden kendisini genişletmeye başlamış olabilir. Öyle bir evren ki galaksilerin çarpışmaları ve Yıldızların, patlamaları tarafından sıkıştırılmış, diğer yıldızların arasında gökyüzünde bir işaret olmaktan öte adeta ağır çalışan bir hidrojen bombası, bir alev motoru olmuş. Öyle bir evren ki kaos bir şaheserlik içerisinde sunuluyor. Belli bir mantık dahilinde, düzen ve düzensizlik içinde hem düşman hem de müttefik olarak, yıldız sistemli, nükleer, atomik galaktik düzenlerin doğmasına fırsat veriyor. Öyle bir evren ki bilinmezlikleri elbet çözülecek ve çözdüklerimizden çok daha karmaşık bilmeceleeri ortaya çıkaracak, hiçbir zaman merkez güneşini bulamayacak ve her zaman şimdi bildiklerimizden daha şaşırtıcı olaylarla karşılaşacak.

Sonuçta marjinal bir evrenin içindeyiz, Samanyolu dünyanın oluşmasından 8 milyar yıl sonra ortaya çıkmış ve komşuları ile birlikte “Dev Çekici” adlı görünmez bir dev kütle tarafından çekiliyor gibi. Dünyanın doğumundan 13 milyar yıl, Samanyolu’nun oluşumundan 5 milyar yıl sonra ortaya çıkan Samanyolu imparatorluğunda küçük bir öznenin yörüngesindeyiz. Sonuçta 4 milyar yıl önce doğmuş küçük bir gezegendeyiz.

Bugün bütün bunlar, bir takım kuşkular olmakla birlikte, biliniyor; ve kitaplarla, medyayla, Hawkins ve Reeves’in televizyon belgeselleriyle, geniş bir şekilde yayılmış olsa da,

bu yeni kozmos hâlâ dünyanın merkezinde, durağan bir Yerküre'nin üzerinde ve sonsuz bir güneşin altında yaşayan beyinlerimize giremedi. Bunlar, profesyonel felsefeciler ve dünyayı büyük bir bilgiçlikle inceleyenler dahil hiç kimse- de şaşkınlık, merak, ya da tepki uyandırmadı. Çünkü bu- gün felsefemiz kendini doğuran şaşkınlıkları köreltti. Eğiti- mimiz bizlere bilgilerimizi birleştirmeyi değil ayırmayı, böl-meyi, ve uzaklaştırmayı, dolayısıyla insanlığımızı, fiziksel bir madde olarak bizi oluşturan kozmosun dışında, sadece bir ada olarak anlamamızı öğretti.

Böylece, bu dünyadan doğduğumuzu, bütün parçacıkla- rımızın bundan 15 milyar yıl önce oluştuğunu, karbon atomlarımızın bizimkinden önceki bir güneşte oluştuğunu, molekülümüzün dünyada oluştuğunu ve belki de mete-oritler vasıtasıyla gelmiş olabileceklerini bilmek istemeden biliyoruz. Yine bilmek istemediğimiz halde, bizim doğumu- muzu, evrimimizi ve ölümümüzü barındıran bu kozmosun çocukları olduğumuzu biliyoruz.

Bu sebeplerden dolayı kendimizi onun içerisinde göremi- yor ve dünya ile ilgili sorularımızla kendimizle ilgili sorula- rı bağdaştıramıyoruz. Hâlâ gelecekle ilgili, fiziksel ve dün- yevi kaderimizin ne olacağını düşünmeye çabalamıyoruz. Kayıp gezegenimizin marjinal ve çevresel durumundan ve bizim bu gezegen üzerindeki konumumuzdan çıkartmamız gereken sonuçları çıkartmıyoruz.

Oysa gezegenimizi ve kaderimizi, meditasyonumuzu, fi- kirlerimizi, ideallerimizi, korkularımızı ve isteklerimizi yi- ne de bu kozmosun içerisine oturtmalıyız.

Benzersiz gezegen

Hayatın fışkırdığı, oksijen üretip kendi atmosferini oluşturu- ran canlı bitkilerin yaşadığı, her yere yayılan ve ekolojik bir

düzenle bir biyosfer oluşturan, canlı yaratıkların toplamını barındıran ya da üzerinde hayvan dünyasının bir dalından oluşmuş insana dönüşme serüveninin başlayıp geliştiği bu kozmik toz zerreciği, bu gezegen nedir?

Bu kozmik toz zerreciği bir dünyadır. Onlarca bin yıldan beri birbirlerinden ayrı olarak üzerini kapladıkları insanlar tarafından bilinmeyen bir dünya. Dünyanın sistematik olarak keşfedilmeye başlanması gezegen devri ile birlikte gelişti. Bitki, hayvan ve insanlar dünyasını keşfetmek için Cennetler, canavarlar, devler, Tanrı ya da diğer hayali varlıklar kovuldu. XVIII. yüzyıldan itibaren bilimsel çalışmalar Yerküre'nin toprak altlarına girmeye ve gezegenin fiziksel (jeoloji) yapısını, elementlerinin içeriğini (kimya) gizemli fosillerini (paleontoloji) araştırmaya başladı. Dünyanın varlığı artık sadece yüzeyde değil, aynı zamanda derinliklerde. Artık durağan değil, evrimsel. Dünyanın bir de tarihi olduğunun farkına varıyoruz.² Bu, XIX. yüzyılda şekilleniyor.³ XX. yüzyılın başında Alman Alfred Wegener kıtaların sapmalarıyla ilgili bir teori ortaya koyuyor ve birçok tepki alıyor. Sonra sistemli araştırmalar yardımıyla 1950'li yıllardan itibaren manyetik, elektrik, sismik ve akustik sondajlamalar sayesinde okyanusların derinliklerinin araştırılmasıyla teori kanıtlanıyor.

1960'lı yıllarda yeni bir Yeryüzü ile birlikte yeni bir kozmos ortaya çıktı. Plakaların tektoniği, dünya bilimlerini,

2 İtalyan Giovanni Arduino kayaları üç çeşitte inceler, birinci, ikinci ve üçüncü (1759). Buffon, kürenin geneli için, gezegenimizin doğuşundan başlayan ve güneşten kopan bir kuyruklu yıldız olduğunu kabul ettiği ilk kronolojiyi oluşturmaya yöneliyor (*Epoque de la nature*, 1749-1778); fiziksel, zoolojik, botanik ve antropolojik süreçlerini düşünüyor; "insan hayatı... zamanın içinde sadece bir noktadır".

3 Amerikalı doğacı James Dana'nın önerdiği "synclinal" kavramı, kıvrılmalarla engebelerin oluşumunu bize anlatıyor (1873). Avusturyalı jeolog Edouard Suess, deniz çekilme ve ilerlemelerini okyanus seviyesindeki hareketlerle açıklıyor (1875). Amerikalı jeolog Dutton 1889'da, akışkan bir ortamda yer kabuğun dalgalandığı denkleşim teorisini geliştirdi.

birlik anlayışı içinde birbirlerine bağlamayı sağladı. Gezen, bir top, bir destek ve bir kaide olmaktan çıkıp kendine özgü karmaşık hayatı, değişimleri ve tarihi olan bir varlığa dönüştü; aynı zamanda sürekli kendini yeniden düzenleyen termik bir makine oldu. Dünyanın kabuğu rafadan bir yumurta gibi yoğun bir sıcaklığın hüküm sürdüğü çekirdeği sarmalayan mantoyu örtüyor.

Kabuğumuz; ayrışan, birleşen, yatay, dikey hareketler, sapmalar, karşılaşmalar, şoklar (yer sarsıntıları), kısa devreler (volkanik püskürmeler), devasa meteorların düşüşleri, buzullaşmalar ve ısınmalar sonucu müthiş bir macera yaşadı ve yaşamaya da devam ediyor.

Dünya nereden geliyor? Son birkaç on yılda ancak, oluşunu güneşten kopmasına bağlamak yerine gökyüzüne ait döküntülerin bir araya toplanmasıyla anlıyoruz. Bütün diğer gezegenler gibi, kozmik tozların karşılaşması ve yığılmasıyla, belki de daha sonra bir supernovanın patlamasıyla oluştu.⁴ Aynı patlamada küçük gezegen parçacıkları da oluşmaya başladı ve birbirleriyle karşılaşp, toplanıp güneş sisteminin hareketleriyle birleştiler. Olgunlaşma sürecindeki dünya, yeni doğmuş güneşin bir uydusu olmalıydı; heterojen yığılm çekirdek ve kabuğunu meydana getirdi, yumuşak magma zamanla kabuk oluşturmaya başladı.

Dünya, düzen ve düzensizliğin işbirliğinin aynı düzleme gelmesiyle tanımlanan kaotik bir varlıktır. Çocukluğunda meteorların bombalamalarıyla ilk atmosferi ve suyu oluşturacak olan gazların püskürmesine tanık olurken, demir merkezine doğru akıp orada sıvı olarak kalıyordu. Yine püskürmeler ve yer sarsıntıları arasında, fırtınalar 250 dereceye varan sıcaklıklarda kopuyordu. Tufanların akıttığı sel suları, ilk erozyonları oluşturmuş; kalker (atmosferdeki

4 Bkz. Cl. Allègre, *Introduction à une histoire naturelle*, Paris, Fayard, 1992.

karbonik gazın kalsiyumla birleşmesi) oluşumunu beraberrinde getirmiştir, böylece ısı azalması meydana gelmeye başlamıştır.

Doğumundan itibaren en az 2.7 milyar yıla kadar, dünya jeolojik olarak, tarihinin su yüzüne çıkan ve suya gömülen ilk izlerini yıkıp değiştirerek çok aktif olacaktır. Bu arkaik dönem büyük bir ihtimalle ilk kıtaların oluşmasını sağlayan yoğun erozyonların dönemidir.

Sonra, yaklaşık 560 milyon yıl boyunca, Yerküre bir çeşit Orta Çağ'a girdi ve arkaik kabuğunun yerini, sertleşen, kırılan ve aşman, granitlerin katılımıyla sağlamlaşan bir çökelti halindeki yeni bir kabuk aldı, Birbilerinden uzaklaşarak bölünen kıtaları bir *patchwork* gibi bir araya getirdi. Bugün plakaların tektoniği kuramı, yaşamın gelişip yayıldığı 2 milyar yılın sonunda dünyaya bugünkü görüntüsünü veren yüzeyinin karmaşık oluşumu olgusunu anlamamızı sağlıyor. Kozmik patlamalardan meydana gelmiş yığınlar ve artıklar bir araya gelip dünya gezegenini oluşturmuş, 4 milyar yıllık bir macera sonunda dünya kendine çekirdek, örtü ve kabuktan oluşmuş karmaşık bir sistem oluşturmuş ve düzenlemiştir.

İşte artık, kıtaları, adaları, dağları, vadileri, manzaraları, suları, nehirleri, denizleri, okyanusları; atmosferi, stratosferi, zaman zaman yer sarsıntıları, volkanik püskürmeleri, fırtına hortumları ve deniz çekilmeleriyle uslanmış gibi görünen bir gezegendir.

Fakat hâlâ güneşe bağımlı bir gezegen olarak, bu Dünya-Toprak bitik, izole ve özerktir, özerkliğini de kendi bağımlılığından alır. Güneş sisteminin diğer gezegenleri ve galaksinin yıldızları arasında yalnız ve eşsiz bir gezegen olmuştur. Bu eşsiz yalnızlık sayesinde bütün güneş sisteminde, şüphesiz galakside ve belki de kozmosta yalnız ve eşsiz bir şey doğurdu: Yaşam.

Yaşam dünyası

Samanyolu'nda, diğer milyonlarcası arasında akıntıya kapılıp kaybolan bir galaksinin küçük bir güneşinin küçük bir gezegeninde, belki 3.8 milyar yıl önce, püskürmeler ve fırtınalarla, yaşama dönüşebilecek olan şeyin ilk göstergeleri belirdi.

Canlı maddenin farklı bir doğası olduğu ve fiziksel-kimyasal maddeden ayrı özelliklere sahip olduğunu düşündüğümüz zaman, fiziksel bir dünyada yaşamın doğması anlaşılmaz görünüyordu, üstelik canlı madde termodinamiğin ikinci kuralını, bütün fiziksel şeylerin entropiye [kullanılmaz enerji miktarı] bağımlı, yani dağılma ve/veya bozulmaya bağımlı olması kuralını reddediyordu. Oysa 1950 yılından itibaren, canlılardaki hücrelerde DNA'larm genetik kodlarının Watson ve Crick tarafından bulunmasının ardından yaşamın geri kalan doğal varlıklar gibi, aynı fiziksel ve kimyasal maddelerden oluştuğu ortaya çıkmıştır; farklılığını belirleyen tek unsur oluşumunun orijinal karmaşıklığı olmuştur. Birkaç yıl sonra, 1970'li yılların başında, Prigojinyen termodinamik, bazı değişkenlik koşullarının sadece düzensizliği ve girdapları kışkırtmadığını, aynı zamanda üreyen ve yeniden üreyen düzenleyici oluşumlara da yol açtığını gösterdi. Böylelikle hayatın düzensizlik ve girdaplar içerisindeki bir dünyada su yüzüne çıkması anlaşılabilir oluyor.

Böylelikle, bu yüzyılın sonunda, canlı organizmanın çizgisel değil organizasyonel bir karmaşıklığın ürünü olduğu, fakat, belki bazen taşların⁵ yüzeyinde, ama sonuçta girdaplı sıvı bir ortamda, makro-moleküller⁶ arasındaki rastlantısal karşılaşmalar sonucu meydana geldiği kabul edilebilir. Yaşamın kaynağı hâlâ kendi üzerine senaryolar ürettirerek gi-

5 Antoine Danchin hayatın taşıl kökeni hipotezini geliştirdi (*Une aurore de pierre*, Paris, Editions du Seuil, 1990).

6 Aralarından bazıları meteorlarla gelmiş olabilir.

zemini koruyor.⁷ Ama yaşam rastlantıyla gerekliliğin bizim dozunu ayarlayamayacağımız karışımından başka bir şeyden doğmuş olamaz. Kimyasal-fiziksel karmaşıklığın bir sürekliliği (continuum) var; ama bu süreklilik, içinde, iç ortamla dış ortam arasındaki ayrışmaların sıçrayışlarını, enerji geçişimleriyle geçişim farklılıklarının sıçrayışlarını, özellikle de bütünüyle kimyasal bir organizmadan, bilinçli bir boyutla (hesapsal-bilgisel-iletişimsel)⁸ donatılmış, kendi kendini yeniden düzenleyebilen, tamir edebilen, yeniden üretebilen, çevresinden organizasyon, enerji ve bilgi çıkarabilen bir oto-eko-yeniden organizasyona doğru radikal bir hiper-karmaşık sıçrayışı barındırıyor.

Sorun şu şekle dönüşüyor: Böyle bir organizma dünyada nasıl ortaya çıktı? Yaşamın ortaya çıkışı, hesaplanamaz rastlantılardan doğan ya da aksine evrimleşme sürecinin bir sonucu doğan benzersiz bir olay mı, ya da gerekli, en azından kuvvetle beklenir bir şey mi?

Olasılıklar yönünde:

- Bazı koşullarda laboratuvarlarda da yeniden üretilebilecek yaşama ait makro-moleküllerin kendiliğinden bir araya gelişleri;

- Yaşamı müjdeleyen amino-asitlerin meteoritlerde de bulunduğu keşfedilmesi;

- Prigojinyen termodinamiğin kanıtladığı gibi, bazı değişkenlik koşullarında, organizma kendiliğinden oluşur, mikro-moleküllerin uygun termodinamik koşullarda (girdaplar) iyiden iyiye karmaşılaşmış organize oluşlarının bir araya gelmesi olasılığı vardır;

7 Bkz. M.Eigen, "Self-Organization of the matter and the evolution of biological macromolecules", *Naturwissenschaft*, cilt. 58, 465. Crick'in önerdiği, yaşamın dünya dışı kökenini nereye ekleyeceğiz.

8 Bu kavramlar için bkz. E. Morin, *La Méthode*, cilt 2, *La Vie de la Vie*, Paris, Editions du Seuil, "Points Essais", 1985, s.177-192.

- Bu karşılaşma koşullarında ve uzun bir süre içinde, metabolize olabilir ve kendi kendine cevap verebilir hale gelmiş, birbirini tamamlayan makro-molekül topluluklarının lehinde seçici bir sürecin gerçekleşmiş olma imkânı;

- Milyarlarca ve milyarlarca yıldızın bulunduğu evrende dünyaya benzer milyonlarca gezegenin var olabilmesinin kuvvetle mümkün olması, dolayısıyla kozmosun başka diyarlarında da canlıların var olabilmesi olasılığı.

Olasılık dışı durumlar göz önünde bulundurulursa, yorumlar şöyledir;

- Niteliksel/niceliksel sıçrama (en ufak bakteri milyonlarca molekülden oluşur) ve en karmaşık makro-moleküler organizasyonla canlı oto-eko-yeniden organizasyon (hatırlayalım; doğasında hesapsal-bilgisel-iletişimsel olan) arasındaki radikal süreksizlik bunu fazlaca imkânsız kılıyor.

- Termodinamiğin ikinci kuralına göre canlı varlığın moleküler yapısını oluşturanların dağılmasıdır fiziksel olasılığa boyun eğen, bu da ancak ölümden kendini gerçekleştirebilir, yani canlı organizmanın kendisi fiziksel olarak olasılık dışıdır.

- Birçok ipucu hayatın sadece bir kere oluştuğunu göstermektedir, yani canlıların sadece bir ve tek atası vardır, bu da ortaya çıkışında hiç olası olmayan bir rastlantı olmuş olabileceği hipotezini güçlendirir;

- Güneş sisteminden bizlere hiçbir hayat belirtisi, izi ulaşmadı, kozmostan hiçbir ileti gelmedi;

- Üstelik, bu dünyada bile yaşam garip bir rastlantının ürünüyse, başka gezegenlerin bizimkindekine benzer koşullardan paylarını almış olabilecekleri tezi artık hiçbir önem taşımıyor.

Üçüncü bir hipotezden bahsetmeden geçemeyiz; belki evrende, özerk, akılla, hatta düşünceyle donanmış, ama nükleoprotein bir organizasyon üzerine kurulmamış ve bi-

zim algılarımızla, duyularımızla (şimdilik? asla?) yakalanan çok karmaşık organizasyonlar olabilir.

Her ne şekilde olursa olsun, yaşamın kaçınılmaz veya rastlantısal, gerekli veya mucizevi karakteri hakkında hâlâ derin bir belirsizlik içindeyiz, ve bu belirsizlik ister istemez kendi yaşamlarımızın anlamını da etkilemektedir.

Ne olursa olsun, yaşam dünyanın ortaya çıkması ve yaratılması gibi ortaya çıktı.

Ne olursa olsun, hatta Crick'in ifade ettiği gibi, yaşam tohumları (arkeo-bakteri) dünya dışı olma özelliği taşıyıcılar da, yaşamın beşiği dünyadır.

Ne olursa olsun Samanyolu ve güneş sisteminde dünya yaşamının bir yalnızlığı var.

Ne olursa olsun, bu kendini yeniden üreten, çoğaltan, dönüştüren, sayısız şekle giren ve Dünya'yı dolduran kuşkusuz bir ilk canlıdır.

Arkeo-bakteri'ler ve bakteriler sularda, atmosferde, toprakta iki milyar yıl boyunca bütün üyelerinin yakından yakma iletişim kurduğu tek biyosferi oluşturarak bölünüp çoğaldılar (özellikle bir bakteriden diğerine DNA enjeksiyonu). Toprakta gelen bu dayanışmadan çekirdekli hücrelerin, *eubactérie*lerin,* *eucaryot*ların** üremesini sağlayan bir ortak yaşam doğdu ve beraberinde bitkiler ve hayvanlar gibi çok hücreli yaratıkları getirdi.

Tek hücreli yosunların, güneş enerjisini (fotosentez) kullanmış olmaları olası. Her durumda, dünyadaki bitkisel yaşamın gelişmesi atmosferdeki oksijeni artırdı ve bu da havalı yerde üreyen ve fotosentezden yararlanamayan, enerjilerini başka canlıları yiyerek sürdürecektir olan hayvanların gelişmesine yardımcı oldu.

(*) *Eubactérie*: Bağırsak sisteminde bulunan, hareketsiz bakteri cinsi - r.n.

(**) *Eucaryote*: Çekirdek maddesinin etrafını sınırlayan bir zara sahip olan ve mitozu uğrayan hücrelere sahip organizma - r.n.

Yaşam denizlerde yayıldı, ağaçları ve bitkileri yaratarak toprağa tırmandı, böcek ve kuşlarla havalara yükseldi.

450 milyon yıl önceden başlayarak, canlıların büyük boyutlarda çeşitlenmesi hayvanlar ve bitkiler arasında çok yönlü bir iletişim oluşturmuştur; canlılar birbirleriyle beslenerek, bazen düşmanca, rekabetçi, tamamlayıcı etkileşimleri ile, eko-organizasyonları veya eko-sistemleri⁹ oluşturmuşlardır.

Yaşam tarihi, Yeryüzü kabuğunun değişim ve fırtınalarına katlanmak zorunda kalmıştır. Evrimi, denizlerin ve kıtaların oluşumundan, yükselmelerden, kabartıların aşınmasından ayrıştırılamaz. Bazen en küçük coğrafi, iklimsel, ekolojik, kalıtsal değişiklikler, zincirleme bir şekilde bütünü etkileyebilirler. Eko-sistemler bozulmalar ve yeniden organize olmalarla evrilirler. Devirler, yeniliklerin, tesadüflerin, felaketlerin diyalektiğiyle birbiri ardı sıra gelir. Bitkisel fişkırmayla, çiçekler ve böcekler arasında mükemmel bir iş birliği örülür. Belki de topraktan gelen bir felaket, ikinci devrin sonunda, dinazorların kitlesel yok oluşundan faydalanan memelilerin müthiş gelişmesine izin vermiş olabilir; Kozmik bir göktaşı dünyaya çarparak dev bir çukur açıp, öyle bir bulut kaldırmış olabilir ki, bitki âlemindeki genel yoksullaşma dev otçulların ölümünü hazırlamış olabilir.

Yaşam dallar halinde çatallaşarak 500 milyon yıldır inanılmaz çeşitlenmelerle yayılmaktadır: Bitkiler, omurgalılar ve omurgasızlar. Omurgalıların arasında; çenesizler, balıklar, sürüngenler ve memeliler; memelilerin arasında 70 milyon yıldan bu yana Eski ve Yeni Dünya'ya yayılan primatlar ve 35 milyon yıldan beri de Afrika ve Arabistan'ın üstün primatları... Bu primatlar arasından da, 17 milyon yıl önce, insanın atası ortaya çıkacaktır.

9 Bkz. E. Morin (özellikle beslenme zinciri, eko-gelişim ve eko- evrimlerle ilgili olarak), Paris, *La Méthode*, cilt 2, *La Vie de la Vie*, a.g.e., s.21-30, 34-36, 47-56.

Böylece Dünya'da bir "hayat ağacı" oluştu ve gelişti; elbette bu ağaç düzgün bir gövde olarak, simetrik dallar taşıyarak gelişmedi. Bu, şemsiye gibi, salkım gibi, koçan gibi, her renkte ve kokuda bir çiçek açma, köklerin ve dalların aynı anda birbirine yaklaşıp uzaklaştığı bir budaklanmadır.

Hayat ağacı aynı zamanda hayat alanıdır. Coğrafî ve iklimsel koşullarla karşılıklı etkileşerek, sayısız yuva yapmıştır ve bunların toplamı biyosferi oluşturur.

Hayat ağacından sapan ve son dalı olan insan, biyosferin tam ortasında belirir. Biyosfer eko-sistemleri eko-sistemlere bağlayarak bütün gezegeni çevreliyor. Kozmik ölçütlere göre, bu çok ince bir yaşam ve atmosfer tabakasıdır. Fiziksel dünyanın onun plasentası olması gibi, o da insanlığın plasentasıdır.

Böylece dünyadan doğan yaşam, dünyaya bağlıdır. Yaşam, yaşama bağlıdır. Bütün hayvanlar bakterilere, bitkilere ve başka hayvanlara gereksinim duyarlar. Ekolojik dayanışmanın keşfi yeni ve büyük bir keşiftir. Hiçbir canlı, hatta insan bile biyosferin elinden kurtulamaz.

İnsanlığın kimliği

İnsanın doğuşuna ait mitolojik metinlerden bir kez kuşku duymaya görülsün, doğası ve kökeni insanlığa sorun teşkil eder olmuştur.

Modernistler insanı, neredeyse doğaüstü bir yaratık yaptılar. Bacon, Descartes, Buffon, Marx insana, doğaya sahip olma ve evrene hükmetme misyonunu yüklediğine göre Tanrı'nın boş kalan yerini adım adım dolduruyordu. Fakat Rousseau'nun ardından romantizm, insanları adeta bir göbek bağı ile Tabiat Anaya bağlayacaktır. Yazarlara ve şairlere göre dünyanın anaçlaşması bu anlamda gerçekleşir. Bunun tersi durumda, teknisyen ve bilimadamlarına göre, dünya-

nin şeyleşmesi, acımasızca kullanılacak nesnelerden oluşmasıyla gerçekleşir.

Aydınlanma çağının rasyonalizmi, farklı uygarlıklardan da gelse, aynı temel nitelikler ve tutkularla insanı aynî görme eğilimindedir. Ama romantizm, Herder'in ardından, kültürlerin her bireyde oluşturduğu benzersizliklerde ısrarcı olacaktır. Böylelikle, bir arada değil ama alternatifler olarak, insanların tekliği ve çeşitliliği incelenecektir.

XIX. yüzyılda, doğa bilimleri insanı iyiden iyiye biyolojik bir varlık olarak algılamaya başlar, oysa insan bilimleri insanı daha çok psişik ve kültürel bir varlık olarak tanımlar. Düşünce okulları arasındaki zıtlıklar ve bilim arasındaki ayrışmalar bu üç karakteri bir bütünde toplayan karmaşık bir kavramı imkânsız kılıyorlar; her biri kendi bakış açılarıyla tespit ettikleri karakteri Tanrısallaştırıp diğerlerini yok sayıyorlar.

Öte yandan, insan birliğine dair biyolojik bilgiler kesinlikle insanın üstün ve aşağı ırk diye sınıflanmasını engellemez. Aydınlanma'nın etkisiyle, Batı hümanizmi bütün insanlığa bir hak eşitliği tamsa bile, Batı-merkeziyetçiliği "ilkel" ve "geri kalmış" olana yetişkin ve akli başında statüsünü vermeyi reddeder.

Yine XIX. yüzyılda, insanın yaratılışı artık bir yaratıcı Tanrı'ya değil de biyolojik bir gelişime bağlandı. Yani artık insanın maymundan geldiği kabul edildi. Ama şu da iddia edildi; ata ağacını terk ederken, ondan sonsuza değin ayrıldı, primatla arasında sadece anatomik ve fizyolojik bir akrabalık kaldı. 1960 yılına kadar *homo sapiens*, tıpkı görünmez bir Jüpiter'in beyninden doğan Minerva gibi birdenbire akli, aletleri, dili, kültürü ile doğdu; .

İnsanlığın kökeni 1960'lı yıllarda sorgulanmaya başlandı. Janet Van Lawick-Goodall'ın gözlemlerinin¹⁰ ardından Gard-

10 J. Van Lawick-Goodall, *Les Chimpanzés et moi*, Paris, Stock, 1971.

ner ve Premack'ın şempanzelerle¹¹ "konuşmaları" bizleri akıl olarak onlara yaklaştırıyor ve atalarımız olmaktan çıkarp onları kuzenlerimiz yapıyor. Bu buluşlar primatları insana yaklaştırırken, Louis ve Mary Leakey'in Olduvei mağarasında 1959 yılındaki buluşları, oğulları Richard'ın 1972 yılında Rodolphe gölündeki buluşu, Yves Copens'in 1974 yılında Omo vadisindeki buluşu bizlere birkaç milyon yıl önce, iki ayak üstünde duran insanımsıların, 600 santimetre küp büyüklüğündeki beyinleri ile alet, silah ve barınak yapmayı becebilecek bir seviyede olduklarını gösteriyor. *Homo sapiens* elli bin yıl önce tepeden tırnağa silahlı çıkmıyor karşımıza, ama milyonlarca yıllık uzun bir insanlaşma süreci geçirerek ortaya çıkıyor. Bu insanımsıların hepsi yok olmuşturlardır ama insandılar. Biz, 1500 santimetre küp büyüklüğündeki beyinlerimizle, onların sonuncularıyız.

Yaşam nasıl benzersiz yerel bir birleşmeyle Dünya'da ortaya çıktıysa, insan da yaşamda ortaya çıktı; tropikal Afrika ormanlarında ağaçlarda yaşayan benzersiz primatlara ait olup, bütünüyle değişim geçirdiler. Dünya tarihine yeni ve benzersiz koşullar gerekiyordu ki, iklimsel değişiklikler tropikal ormanları azaltıp, ağaçlı bozkırların gelişmesini sağlasın ve atalarımız iki ayak üzerinde yürümeyi, koşmayı, avlanmayı ve sistematik olarak alet kullanmayı geliştirebilsinler. Böylece işte, *homo erectus*'un da ateşi evcilleştirmesinden itibaren çok uzun insanlaşma macerası başlar. İnsanlaşma evrimi son beş yüz bin yıl boyunca hız kazanır, gittikçe gelişen aletler yaratır, av, sığınak, giysi tekniklerini geliştirir. İlişkilerini karmaşıktırır, kadın/erkek, anne-baba/çocuk arasındaki sevgi ve aşk bağlarını geliştirir ve bu çok boyutlu süreçte insanımsılar anatomik, beyinsel, psikolojik, duygusal, sosyalleşme yönünde değişmeye başlar:

11 Bkz. E. Morin, M. Piattelli-Palmarini, *L'unité de l'homme*, Paris, Editions du Seuil, "Points Essais", 1978, cilt 1, s.15-57.

Muhtemelen *Homo Sapiens*'ten bile önce ortaya çıkan dil, insanlık kültürüne¹² kesin geçişi gerçekleştirir.

Homo bu değişim sürecinde hayvanlıktan tam olarak da sıyrılmaz. İnsan bir post-primat değil bir süper-primattır; belli kabiliyetler geliştirmiştir ama bunlar, alet kullanımı, av pratiği, arka ayaklar üzerinde yürüyebilme gibi dağınık, dönemsel, rastlantısaldır üstün primatlarda. İnsan bir post-memeli değil ama üstün bir memelidir, kendisinde anne-çocuk, abla-kardeş sıcaklığını geliştirmiş, bunu yetişkinliğe kadar sürdürmüş, aşk ve arkadaşlık duygularına da yaymıştır. İnsan üstün bir omurgalı değil, ama ortalama bir omurgalı olarak uçmayı, derinlerde yüzmeyi, kaplanlara, atlara ya da ceylanlara koşarak yetişmeyi beceremez. Ama geliştirdiği tekniklerle karada hızlı olmayı, denizin üzerinde ve altında ilerlemeyi, hava ulaşımını becermiş ve omurgalıların performanslarını aşmıştır. İnsan üstün bir canlıdır, çünkü onu oluşturan ve yenilenen milyarlarca hücresi ilk canlı varlığın çocuğu-kardeşidir, bu soy sop ilişkisi de bitki ve hayvan âleminin *eucaryote* hücreleriyle birlikte ortak yaşamı üretmiştir. Bu çocuk-kardeş hücreler de bölünme yolu ile çoğalarak üreyen hücrelerin atalarıdır. Sonuçta, insan üstün bir varlıktır çünkü canlı organizmanın potansiyelini geliştirmeyi üstün bir şekilde başarmıştır.

Biyolojik kimliği tamamıyla dünyaya aittir çünkü yaşamın kendisi dünyada, girdaplı sularda dünyasal kimyevi karışımlarla ve fırtınalı gökyüzünün altında su yüzüne çıkmıştır. Bu, toprağa bağlı kimyasal-fiziksel kimlik, her türlü organik canlının içinde yerleşmiştir ve kendi içinde kozmik çoğulcu

12 Bireyin ve insan toplumunun yüksek karmaşıklığını oluşturan ve güvence altına alan, ve yaradılıştan olmayıp, her bireye öğrenim aşamasında, kendi kendini sürdürebilmesi ve yüksek antopo-sosyal karmaşayı sürdürebilmesi için geçirilmesi ve öğretilmesi gereken kurallar topluluğu, bilinçler, teknikler, bilgiler, değerler ve mitler.

bir kimlik barındırır, çünkü dünyadaki hayatın ihtiyacı olan karbon atomları bizden önceki güneşlerin harcında da vardı. Vücudumuzu oluşturan milyarlarca küçük parça, 15 milyar yıl önce evrenimiz oluşmaya başladığında doğmuştur.

Diğer uygarlıkların mitolojileri insan dünyasını doğanın içinde göstermekteyken, XX. yüzyılın ortalarına kadar *Homo occidentalis* kendi içinde barındırdığı kozmik ve dünya kimliğinden habersiz ve bilinçsiz olmuştur. Bugün hâlâ hakim olan, felsefe ve antropoloji, insanın sahip olduğu canlı ve hayvan kimliğinin farkına varmayı reddetmiştir; “vitalizm”i akıl dışı görmüş ya da “dirimbilimcilik”i inkâr edip akıl almaz olduğunu savunmuştur. Biyolojik, fiziksel ve topraksal köklenmemizi ilgilendiren bilgileri sapıklık olarak addetmiştir.

Üstün varlık olan insan yeni yaşam alanları yaratmıştır: Ruhun, mitlerin, fikirlerin ve bilincin canlanması... Dile, kavramlara fikirlere bağlı yeni yaşam biçimleri yaratarak ruhumuzu, bilincimizi besledi ve bizleri, canlılar ve hayvanlar dünyasından tümüyle uzaklaştırdı. Bununla birlikte, insan yarattığı çift konumlu bir duruma yükseldi. Bir yandan, her şey biyolojik, fiziksel ve kozmik doğamızdan yükseliyor. Diğer yandan tamamen kültürden geliyor; yani söz, mit, fikir, akıl ve bilinç evreninden.

Ayrıca, kendini dünyaya kökleyen ve kozmosa kaydeden kimliğiyle, ve bu kimliğin ötesinde insan, ailevi, etnik, kültürel, sosyal ve ulusal olan, tümüyle insanî kimliklerini de üretiyor.

Antropolojik birlik

Soyaçekim, toprak, topluluk, âyinleri, mitleri ve fikirleri açısından bağılılıkları ne kadar çeşitli olursa olsun, *Homo sapiens*'in kendini oluşturanlarla ortak, temel bir kimliği

vardır. Bir tek atadan gelmiş bile olsa, öyle bir genetik birliği vardır ki, ırkları ne olursa olsun, kadın ve erkek arasında karşılıklı bir döllenmeyi gerçekleştirebiliyor. Günümüzde ortaya çıkartılan bu genetik birlik biçimbilimsel, anatomik, fizyolojik birliğimiz olarak sürüp gidiyor. *Homo sapiens*'in beyinsel birliği diğer primatlara göre eşsiz bir tasarım olan kendi beyninden kaynaklanıyor. Nihayet psikolojik ve duygusal bir birliğe ulaşıyor: Elbette emin olma duyguları, gülme, göz yaşı, tebessüm farklı şekillerde yapılıyor, kültürler göre yasaklanıyor ya da ortaya seriliyor ama kültürlerin ve kişilik yapılarının aşırı farklılıklarına rağmen gülmek, ağlamak ve tebessüm etmek evrenseldir ve karakterleri doğuştan var olmuştur. Doğuştan sağır-dilsiz-kör olanlar bile bunu kimseden öğrenme ihtiyacı duymadan gülmeyi, ağlamayı ve tebessüm etmeyi bilirler.¹³

Homo sapiens'in zorunlu göçü bin üç yüz asır önce başladı, Afrika ve Avrasya'da yayıldı, yüz bin yıl önce yürüyerek Behring Boğazı'nı geçip, kırk bin yıl önce de Avustralya ve Yeni Gine'ye ulaştı ve sonunda devrimize bir kaç bin yıl kala Polinezya adalarına yerleşti.

Bu zorunlu göçe; boy, renk, göz şekli, burun gibi fiziksel farklılıklara; birbirleri için anlaşılmas dillerin ve kültürlerin ayrılıklarına; farklı ve karşılıklı olarak anlaşılmas gelen âyinler, uğraşlar yaratmış olmalarına; kendi aralarında benzersiz ve yerine konulamaz inançlar benimsemelerine karşın her yerde mitler oluştu, her yerde akli değişik kullanma biçimleri geliştirildi, her yerde strateji ve buluşlar yapıldı. Dans, ritim ve müzik yaratıldı, kültürler göre yasaklanan ya da ifade bi-

13 L.Eibl-Eibesfeldt, *Love and Hate*, Holt, Rinehardt and Winston, New York, 1971. Aynı yazarın "Similarities and differences between cultures in expressive movements", *Non Verbal Communication* içinde, Hinde, Cambridge University Press, 1972; ve "Les universaux du comportement et leur genèse"(1974), *L'Unité de l'homme* içinde a.g.e.

çimi olarak ortaya konan zevk, aşk, şefkat, dostluk, öfke, kin, her yerde hayal kurmalar gerçekleştirdi. Formül ve oranları ne kadar farklı olursa olsun, her yerde ve her zaman akıl ve deliliğin bölünemez bir karışımı meydana geldi.

Cinsiyeti olan her tür, farklı bireyler üretir; farklılık sadece, miktarı hemen hemen sınırlanmamış irsî miraslarda gerçekleşmez, aşırı değişik koşullarda, beslenme, etkileşim ve embriyoyu, ardından yeni doğmuş olanı etkileyecek olan rastlantılarda bile bir farklılık gerçekleşir. *Homo*'ya gelince, farklılıklar çoğalarak büyür, katlanır, olaylarla genişler, çocukluk ve ergenlik kazalarıyla, ailevi yansımaların rahatlığı ve direnişleriyle, sosyal ve kültürel olarak büyür. Arkaik toplumlardaki enestinin yasaklanması ve dışevliliğin kurum olarak gerçekleşmesinden sonra kültürler, genetik melezliği canlandırır ve perçinler. Savaş ve istilalarda tecavüz, insan kaçırma, esaret altına alma ve toplumların karıştırılmasıyla genetik melezlik yoğunlaşır. Nihayet yolculuklar, ilişki ve evlilikler, aynı etnik kökenin ortasında genetik olarak farklılaşmayı gerçekleştireceklerdir.

Farklılaşma aynı zamanda psiko-kültürelidir. Kültürlere göre öne çıkan baskın yapıda hareketler, davranışlar, saldırı-ganlıklar, yumuşaklıklar vb. görülür. Üstelik, bütün uygarlıklarda ve özellikle bizimkinde, her birey mizacına ve karşılaştığı insana, karşı koyacağı ya da katlanacağı (çocuk, ebeveyn, eş, metres, amir, bağımlı olduğu kişiler, zengin ya da fakir vb.) insanlara göre farklı kişiliklere bürünür; aynı bireyde büyük çelişkiler yaratan iki farklı kişilik kendini aşk ve nefretle ifade eder. Her birey karmaşık bir kişilik sergiler; bunlar var olan ama hayata geçirilmeyen karakterlerdir. Oysa bu çokluk, bu farklılık, ve karmaşalar insanın benzersizliğini de oluşturur.

Her insan bir kozmos, her birey sanal kişiliklerin kaynaşması, gizli ruhsal özelliklerin tümü hayal, rüya ve fikirlerin

çoğalmasındır. Herkes doğumdan ölüme kadar, üzerinde kuvvetle durulan acı çığlıkları, sevinçler, gülmeler, gözyaşları, bunalmalar, büyüklükler ve sefaletler derinliği ölçülemez trajediler yaşar. Herkes kendi içinde zenginlikler, eksiklikler, kusurlar, uçurumlar barındırır. Herkes kendi içinde aşkı ve sadakati, kini ve hıncı, intikamı ve affetmeyi barındırır. Bunu tanımak, aynı zamanda insan kimliğini tanımaktır. İnsan kimliğinin özü *unitas multiplex*'tir, biyolojik olduğu kadar kültürel ve bireysel olarak da karmaşık bir birlik.

İşte bu, şiirin her yerde bizlere verdiği; edebiyatın, her alanda bizlere ulaştırdığıdır. Dil, yüzyıl ve kültürlerle ne kadar birbirimizden ayrılmış olursak olalım, yabancılarla edebiyatı, şiiri, müziği ve sineması sayesinde iletişim kurabiliriz; farklı biçimlerde ifade edilen bu ortak örtüyü kullanabiliriz. Kaçak Arnavut, Sard çobanı, samuray, Çin İmparatoru, Roma esiri, Paris'in sefili, Petersburg suçlusu, masum kişi, hepimiz aynı kumaştan biçilmişizdir.

Dillerin, mitlerin, etnik merkezietçi kültürlerin çeşitliliğinden doğan farklılıklar, karşılıklı ortak biyo-antropolojik kimlikleri gizlemiştir. Yabancılar arkaıklara şeytan ya da Tanrı gibi gelmiştir. Tarihî zamanlarda düşman, öldürülmüş ya da esir edilmiştir, canlı bir alet haline gelmiştir. İnsanlığın diasporası boyunca kendi içine kapanmış bütün kültürlerin koruyucu duvarlarının, artık, gezegen çağımızda kötü etkileri vardır: İnsanlığın bugün iletişim halinde olan her parçası, bu iletişim yüzünden karşılıklı endişeli ve düşman olmuşlardır: Bugüne kadar bilinmeyen farklılıklar, yabancılık, aykırılık, dinsizlik şekline dönüşmüş, anlayışsızlık ve çatışma kaynağı olmuştur. Toplumlar birbirlerini rakip türler olarak görüp karşılıklı birbirlerini öldürüyor. Tek tanrılı dinler çok tanrılı dinleri yok ediyor; Her egemen Tanrı kendi kullarını rakibine karşı ölüme ve öldürmeye gönderiyor. Ulus ve ideolojiler yeni engeller oluşturuyor,

yeni kinler doğuruyorlar. İnsan olmak yerine İslâmcı, kapitalist, komünist, faşist olunuyor. *Antropolojik evrensellikleri, insan kimliğini, türün tekliğini, farklılığı sayesinde ve farklılığı yoluyla açığa çıkarmanın, gözler önüne sermenin önemi de buradadır*

İnsanın tekliğini yeniden bulup gerçekleştirebiliriz. Ada ve kıtalar şeklinde ayrılarak, *Homo sapiens*'in diasporası içinde ve sırasında kaybolmuş insanın tekliği, gezegen çağımızda kabul edilmek yerine daha çok inkâr edilmiştir. Onu tekrar bulmalıyız, kültürleri bir dozer gibi yok edip parçalayarak değil ama tersine kültürlerin farklılığından keyif alarak, bu farklılığı kabul ederek aramalıyız. Bu da birleşme ve yeniden çeşitlenme sürecinin daha üst düzeyde gerçekleşmesi için engel teşkil etmez.

Böylece, ulusun oluşumu, hafifleterek, ama tümüyle eritmeden bölgesel etnik çeşitliliğe katıldı ve ulusal kültürler arasında yeni çeşitliliklerin kaynağı olan daha geniş bir ulusal birliğe katılımı getirdi. Öte yandan, ulus-ötesi dönem ulusal benzersizlikleri asla yok etmemeli, devletin mutlak egemenliğini ortadan kaldırıp, etnik ve kültürel birleşimleri körüklemelidir, bunu özellikle, yeni birleşimlere ve çeşitliliklere gebe olan büyük metropollerde yapmalıdır.

İnsanın tekliğini yeniden bulup gerçekleştirmenin anlamı, her şeyden önce, ortak kimliği herkes için somut hale getirmektir. Televizyonda Somali'deki açlığın kurbanı olan çocukları, Saraybosna'da bombaların altında kalan kadın ve çocukları seyrettiğimizde oluşan anlık duygudaşlığın sonucudur bu. Bu tabii ki, yüreğin merhametinin, ruhun insancılığının, gerçek bir evrenselciliğin ve farklılıklara saygının gelişmesidir. Yabancıyı sadece yabancı olarak gösteren ve bizi gerçekten ya da aldatıcı olarak tehdit eden her şeyi domuz, iğrenç bir yaratık olarak gösteren ego-etnik-merkeziyetçi veya ideolojik körlüklerimizi aşmamızı sağlayacaktır.

Ancak, daha ileride de söyleyeceğimiz gibi, düşünce ve ah-lâk reformları hepimize ve her bireye, hepimizin ve her bireyin insanî kimliğini tanıma imkânı verecektir.

İnsanın kimliği, başka bir deyişle karmaşık tekliği/farklılığı, gezegen çağının ortasında bile, uzmanlaşan/ayırışan bilimlerin gelişimiyle gizlenip ihanete uğramıştır. İnsanın biyolojik özellikleri biyoloji ve tıp bölümlerine dağıtılmıştır; psikolojik, kültürel ve sosyal özellikleri ise parçalanıp insan-bilimlerinin farklı bölümlerine dağıtılmıştır, öyle ki sosyolojinin bireyi görme, psikolojinin de toplumu görme yeteneği kalmamıştır, tarih tamamen ayrılmıştır, ekonomi de *homo sapiens demens*'ten solgun, *homo economicus*'u çekip çıkarmıştır. Dahası, insan kavramı eklemsiz parçalara bölündü ve yükselen yapısalcılık, bu değersiz hayalleri yok edebildiğini zannetti. Felsefe, yüksek soyutlamalarına kapanmış bir şekilde, insanla ancak deneysel ve varoluşsal eğilimlerle iletişim kurabildi. Buna örnek olarak Pascal, Kierkegaard, Heidegger verilebilir ama onlar da hiçbir zaman öznellik deneyimlerini antropolojik bir bilgiye dayandıramadılar.

Eğer tek elde toplanmış antropolojik bir bilgi yoksa, bu tesadüf değildir. Disiplinlerin bölümlere ayrılması ve akademik katılık tek elde toplamayı engelledi, bu da eklemleşmeyi sağlayacak verilerin gün ışığına çıkmasını engelledi. 1955-1960 yılları boyunca, ilk oto-organizasyon,¹⁴ karmaşıklık¹⁵ teorileri, düzen, düzensizlik ve organizasyonlar arasında ilk evrensel diyalektik yaklaşımlar hemen hemen birlikte ortaya çıktılar. Böylece, oto-eko-organizasyon fikirleriyle ve kargaşanın düşünsel/zihinsel organizasyona katılı-

14 H. von Foerster, G.W. Zoppf, *Principles of Self-Organization*, Pergamon, New York, 1962.

15 J. von Neumann, *Theory of Self-Reproducing Automata*, Illinois University Press, Urbana, 1966. J. Bronowski, *New Concepts in the Evolution of the Complexity*, American Association for the Advance of Science, Boston, 1969.

myla, aynı zamanda nörobilimlerin gelişmesiyle *Homo sapiens demens*'in beyninin milyarlarca nöron ve milyarlarca *synaptic** etkileşim barındıran şaşkınlık verici bir makine olduğunu kavrayabiliriz. Nihayet 1970 yılında temel bir antropolojinin ana kurallarını koymak mümkün olmuştur.¹⁶

Antropoloji, çok boyutlu bir bilim (içerisinde biyolojik, sosyolojik, ekonomik, tarihsel ve psikolojik söylemleri de barındırır) olarak insanın karmaşık tekliğini/çeşitliliğini ortaya çıkarırken, bunu ancak, hâlâ ayrı ve bölünmüş olan, saydığımız disiplinlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirebilir. Bu bir araya geliş de, indirgeyici, sakatlayıcı, uzaklaştırıcı, sınıflayıcı, soyutlayıcı düşünceden karmaşık düşünceye geçişi gerektirir (bakınız Yedinci Bölüm).

Dünya bilinci

XV. Batı yüzyılında, dünya, yerküre, insan kavramlarında gerçekleşen devrim aslında bir bakan düzeyindeki ufak krizdi, XX. yüzyılın sonunda bilimadamlarının yol açtığı müthiş alt üst oluşların yanında.

Düzenli, mükemmel, sonsuz bir evreni, ayırıcı, ışınlarla doğmuş, düzenin, kargaşanın ve organizasyonun diyalojik olarak, yani aynı anda tamamlayıcı, rekabet içinde ve çatışarak var olduğu bir evren için terk etmek zorunda kaldık. Kendi soluğuyla canlanmış özgül bir canlı cevher fikrini bırakıp, dünyevi fiziksel-kimyasal bir süreç sonucu ortaya çıkan canlı bir organizmanın karmaşıklığını keşfettik. Ayrı bir yaradılışı olan doğaüstü insan fikrini bırakıp, onu tam olarak koparmadan doğadan kurtaran bir sürecin sonucu olarak yarattık.

(*) *Synaps*: İki nöronun birleştiği yer - r.n.

16 E. Morin, *Le Paradigme perdu*, a.g.e.

Gökyüzünü çok iyi sorguladığımız için dünya üzerine yerleşebildik. Dünyayı çok iyi sorguladığımız için yaşamı oraya yerleştirebildik. Yaşamı çok iyi sorguladığımız için kendimizi yaşama yerleştirebildik.

Dünya, fiziksel bir gezegenin, bir biyosferin ve de insanlığın toplamı değildir. Dünya, karmaşık yapıli bir fiziksel/biyolojik/antropolojik bütündür, orada yaşam dünya tarihinin bir sonucudur ve insan da dünyevi yaşam tarihinin bir sonucudur.

Yaşam, yarattığı atmosferde, yeryüzünde, yeraltında, denizlerde yayılıp gelişen düzenleyici biyo-fizik bir güçtür.

İnsanlık gezegensel ve biyosferik bir oluşumdur.

Kozmos içinde, bir insan merkezinden milyonlarca ışık yılı uzaklıktayız ve aynı zamanda insanı, doğayı, yaşamı, kozmosu birbirlerinin içine geçmeyen, farklı oluşumlar olarak göremeyiz.

Gezegen çağının beşinci yüzyılının sonu, bu zamana değin bilinmeyen kaderimizin gerçeklerini ortaya çıkardı:

- Kozmos'ta kaybolduk;
- Yaşam, güneş sistemi ve muhtemelen galakside yalnız;
- Dünya, yaşam, insan ve bilinç, benzersiz, beklenmedik ve şaşırtıcı sıçrayışları olan bir maceranın meyvalarıdır;
- İnsan yaşamın ortaklarından biridir, ama insan bilinci yalnızdır;
- Gezegen çağına özgü olan insanlığın kaderinin ortak olması, dünyanın kaderinin ortak olmasına bağlanmalıdır.

Bütün bu yeni bilgiler bizleri dünyevi kaderimiz açısından aydınlatıyor ancak yeni bilinmeyenlere de itiyor. Bilgisizliğimizin bir parçası giderilecek olsa da insan aklının¹⁷ sınırlarını aşan bir başkası sonsuza kadar kalacak. Bunun gibi, yeni belirginlikler bizleri yeni belirsizliklere sürüklü-

17 E.Morin, *La Méthode*, cilt.3, *La Connaissance de la Connaissance*, Paris, Editions du Seuil, "Points Essais", 1992, s. 222-223.

yor. Artık nereden geldiğimizi biliyor, ama geldiğimiz yerin nereden geldiğini bilmiyoruz. Yani dünyanın ve yaşamın kaynağı hakkında belirsizlikler içindeyiz. Neden bir hiç değil de, bir dünya olduğunu bilmiyoruz ve bu dünyanın nereye gittiğini bilmiyoruz.

Öyle bir evrendeyiz ki, bayağı da değil, normal de değil, belli de değil.

Dünya küçük kozmik bir çöplüktür; beklenmedik bir şekilde çok karmaşık bir yıldıza dönüşmekle kalmayıp aynı zamanda bir bahçeye de dönüşmüştür, bizim bahçemize. Ürettiği ve zevkini çıkardığı, zevkini çıkarttığımız yaşam, hiç bir *a priori* gereklilikten doğmadı. Kozmosta belki tek- tir; güneş sisteminde yalnızdır, kırılmandır, nadirdir ve nadir ve kırılman olduğu için değerlidir.

Var olan her şeyin ancak kaos ve girdaplar içinde doğabileceğini ve inanılmaz yıkıcı güçlere direnmek zorunda kalacağını öğrenmiştik. Kozmos ayrışarak organize oldu. Güneş, patlamasının ısısında ışık saçıyor. Yaşam, parçalandığı noktada organize oluyor. Eğer insan, tropikal ormanların üzerine gelen ağaçlık bozkırlardan ılıman bölgelerin buzullaşmasına kadar birçok ölümcül vuruşmaya cevap veremeseydi, belki de insanlık gelişmemiş olacaktı. İnsanlaşma serüveni yokluk ve acı içerisinde gelişti. *Homo Poros* ve *Penia*'nın çocuğudur. Yaşayan her şey kendini durmadan yenilemelidir. Güneş, canlı, biyosfer, toplum, kültür, aşk... Bu, sık sık bizim bahtsızlığımız, ama aynı zamanda da hidayetimiz ve ayrıcalığımızdır. Dünya üzerinde değerli olan her şey kırılman ve nadirdir. Bu bizim bilincimiz için de geçerlidir.

İşte devasa evren içinde minicik gezegenimizi çevreleyen minicik yaşam tabakasında minicik insanlarız (Belki evren de hızla çoğalan bir *plurivers*¹⁸ içinde miniciktir). Fakat, ay-

18 Dünyaların çoğulluğu fikri için bkz. E. Morin, *La Méthode*, cilt 1, *La Nature de la Nature*, Paris, Editions du Seuil, "Points Essais", 1981.

nı zamanda bu gezegen bir dünyadır, yaşam milyarlarca birey olması bakımından zengin bir evrendir, ve her insan rüyaları, özlemleri ve arzularıyla bir kozmostur.

Gezegen çağımızın beşinci yüzyılında, dünyalı soy ağacımız ve dünyalı kimliğimiz nihayet bugün anlaşılır bir görüntü kazanıyorlar. Ve de tam şu anda, -Yerküre'deki dağınık toplumların karşılıklı iletişime girdiği ve insanlığın kaderinin oynandığı şu anda- bize dünyevi vatanımızı tanıtabilmek için anlam kazanıyorlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Gezegenin Can Çekişmesi

XX. yüzyıl boyunca ekonomi, nüfusbilim, gelişim ve ekoloji bütün uygarlıkları ve devletleri, yani gezegenin bütünlüğünü ilgilendiren sorunlar haline gelmiştir.

Bu sorunların bazıları bugün iyice belirgindir. “ikincil belirginler” diye adlandıracağımız, daha az belirgin olan ve birbirlerine dolaşarak sorunların sorununu oluşturanlara geçmeden önce bu belirgin olanları hızla gözden geçirelim.

BİRİNCİL BELİRGİN SORUNLAR

Dünyanın ekonomik dengesinin bozulması

Dünya pazarı, kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak kabul edilebilir; kaçınılmaz ve önlenemez kargaşalarına rağmen, kendi düzenini kendisi yaratmaktadır. Uluslararası kontrol mekanizmalarını kurup üzerinde durduğu taktirde, taşkınlıkları yatıştırıp, çöküşleri yok edip, er ya da geç, krizlerinin yarattığı boşluğu doldurup ortadan kaldıracabileceğini varsayabiliriz.

Fakat her oto-organizatör sistem, aynı zamanda oto-eko-organizatördür de, yani, eko-sistemine ya da sistemlerine göre özerk/bağımlıdır. Ekonomiyi yine de kapalı bir oluşum olarak kabul edemeyiz. Kendileri de birbirlerine göre özerk/bağımlı olan başka davalara bağlı özerk bir davadır (sosyolojik, kültürel, politik). Böylece, pazar ekonomisi, birbiriyle tutarlı bir yapılar birliği tasarlar, ancak bu birlik gezegen ölçeğinde yetersiz kalmaktadır.

Ekonomik olmayanla ilişkidir ekonomi biliminde eksik olan. Matematiği ve biçimselliği gittikçe karmaşık ve doğal olmaktan uzak bir bilim; artıları, bağlamdan kopuk bir soyutlama kusurunu da içeriyor (sosyal, kültürel, politik); biçimsel kesinliğini, gerçek yapısının karmaşıklığını göz ardı ederek kazanıyor, başka bir deyişle, ekonominin, kendine bağlı her şeye bağlı olduğunu unutarak. Ayrıca, ekonomik bilgi ekonomik olana kapanarak karışıklıkları ve değişimi göremez oluyor ve ekonomik olana bile körleşiyor.

Dünya ekonomisi, krizler ve kriz yokluğu, düzensizlik ve yeniden yapılanma arasında gidip geliyor. Özünde derinden düzensizdir ama sürekli olarak parça parça düzenlemeler yapıyor ve bunlar genelde zincirleme bir şekilde insanî, kültürel, ahlâkî ve sosyal yıkımlar (kalıntılar, örneğin malların parasal değerlerinin ayakta tutulması) pahasına gerçekleştiriliyor (işsizlik, uyuşturucu bitkilerin ekimi). Ekonomik gelişme, XIX. yüzyıldan beri hem itici güç, hem de düzenleyici olmuş, arz kadar talebi de büyötmüştür. Fakat aynı zamanda onarılmaz bir şekilde kırsal uygarlıkları, geleneksel kültürleri de yıkmıştır. Beraberinde, yaşam seviyesini gözle görülür bir biçimde iyileştirirken; aynı zamanda yaşam şekillerinde de yıkımlara neden olmuştur.

Ne olursa olsun, aşağıdakiler dünya pazarına yerleşiyor ve orada görünmeye başlıyor:

- Ham maddelerin piyasa değerlerindeki düzensizlik ve

zincirleme gelişen korkunç sonuçları;

- Parasal düzenlemelerin yapay ve eğreti yapısı (döviz kurlarının düzenlenmesi için Merkez Bankalarının müdahaleleri, örneğin, doların düşüşünün engellenmesi);

- Parasal sorunlara ekonomik düzenlemeler getirmek konusunda beceriksizlik (dış borçlar, gelişme halindeki ülkelerin borçları 100 milyar dolar civarlarındadır) ve ekonomik sorunlara parasal düzenlemeler getirilememesi (ekmek, kuskus, vb. fiyatlarının belirlenmesinin serbest bırakılması), aynı zamanda sosyal ve politik sorunlar;

- Bütün kıtalarda yayılan mafya kangreni;

- Tam anlamıyla ekonomik sayılmayan siyasal, toplumsal kargaşalar (sınırların kapatılması, kuşatma, savaş) karşısında hassasiyet;

- Dünya pazarında rekabet; beraberinde yerel ya da ulusal ekonomilerin uzmanlaşmasını gerektiriyor; bu da her birey ve herkes için gittikçe daha hayatî bir dayanışma yaratıyor ama aynı zamanda sosyal veya politik kriz ve kargaşa dönemlerinde bu dayanışmaların yıkılması her birey ve herkes için öldürücü olabilecektir.

Öte yandan, ekonomik büyüme yeni düzensizlikler de doğuruyor. Üslû yapısı, çok şekilli bir süreçte biyosferin bozulmasına neden olurken, psikosferi bozan çok-şekilli bir süreci de teşvik ediyor, yani zihinsel yaşamlarımızın, duygusallığımızın, ahlâkımızın bozulmasına neden oluyor. Bütün bunlar zincirleme ve düğümlenmiş sonuçlar doğuruyor.

Her şeyin pazarlanmasının uygarlıklar üzerinde oluşturduğu etkiler, Marx'ın ifade ettiği gibi -su, deniz ve güneşin ardından, insan vücudunun organları, kan, sperm, ovül, letüs dükosu pazarlanan mallar haline geldi- bağışlanmışın, bedavanın, ikramın, verilen hizmetin bozulması parasal olmayanın neredeyse yok olmasıdır; bunlar da kazanç aldatmacası, mali kâr, zenginliğe susama gibi değerlerin dışında

kalan değerlerin erozyona uğramasına yol açıyor.

Sonuçta, şeytanca bir cehennem makinesi çalışmaya başladı; René Passet'nin dediği gibi: "Sağduyudan uzak uluslararası bir rekabet, her ne pahasına olursa olsun, üretkenlik fazlası arayışlarını dayatır; tüketicilere, üreticilere ve yatırımcılara dağılmak yerine yeni bir üretim fazlası için fiyat azaltımına adanır, vb..."¹ Bu rekabet içerisinde teknolojik gelişme, üretim ve getiri üzerine yoğunlaşır, böylece işsizliği² yaratarak büyütüp insanların ayarını da bozar.

Kuşkusuz rekabet ekonominin ve düzensizliklerinin hem teşvikçisi hem de düzenleyicisidir; tekellerin oluşmasındaki gibi, antitröst yasalarla durdurulabilir. Ama yeni olan, uluslararası rekabet, artık, insan ilişkilerinin, reform olasılıklarının kurban edildiği bir hızlanmayı besler ve eğer bu durdurulmazsa bizleri nereye doğru götürecektir? Patlamaya? Toplumsal dağılmaya? Başkalaşmaya?

Dünyadaki nüfus dengesinin bozulması

1800 yılında 1 milyar insan vardı, bugün ise 6 milyar insan var. 2050 yılı için 10 milyar olacağımız tahmin edilmektedir.

Sağlık alanındaki gelişmeler ve yoksul ülkelerde tıbbın gelişmeleri oradaki çocuk ölümlerini azaltıyor, ama doğum oranlarını azaltmıyor. Rahat yaşam ve uygarlığın buna bağlı gelişimi zengin ülkelerde doğum oranlarını azaltıyor. Zengin dünyadan daha kalabalık olan fakir dünyanın büyümesi zengin dünyayı küçültüyor. Ne zamana kadar? Karamsar tahminler öyle gösteriyor ki, geçim imkânları aşılacak, açlık genelleşecek, sefalet içindekiler sel gibi Batı'ya akacak. Bunların yanı sıra yavaşlatıcı etkenler de var; doğum kontrol

1 *Les Echos*, Mayıs 1992.

2 Otomobil sanayii zinciri otoparkçı, tamirci, ikinci el satıcı gibi birçok iş dalı yarattı.

politikalarının (Hindistan, Çin) gelişmesi, rahat yaşamın ve törelerin gelişmesine bağlı olarak çocuk sayısını azaltma eğilimi gibi.

Yani, demografik süreci sosyal, kültürel, politik evrim bütünlüğünden ayırmadan, ona bağlı olarak düşünmeliyiz.

Nüfusun gelişimi hâlâ öngörülmezliğini korumaktadır. Bugüne kadar Avrupa'da, doğum oranları ve nüfus planlamaları üzerindeki büyük değişiklikler hep beklenmedik olmuştur. 1940 yılında beklenmedik bir nüfus artışı başlamış ve savaş sonrasında da devam etmiştir. 1950 yıllarının sonunda ise ani bir gerileme ortaya çıkmış, Berlin'de kendini göstermiş ve hemen hemen bütün Avrupa'da genelleşmiştir. Bununla birlikte, dünyadaki büyümenin katlanarak gerçekleşmesi gerekir diye de bir şey yoktur.

Ekolojik kriz

Ekolojik tehlikenin gezegen ve ulus-ötesi açıdan görünüşü 1969 yılında Ehrlich'in Okyanusun ölümünü ilân etmesi ve 1972 yılında Roma Kulübü'nün Meadows'la bir rapor hazırlamasından sonra ortaya çıkmıştır.

1969-1972 yıllarındaki korkunç kehanetlerinden sonra birçok yerel ekolojik bozulmalar süreci başlamıştır - tarlalar, ormanlar, göller, nehirler ve kentsel yerleşimlerdeki kirlilik... Ancak 1980 yılında ortaya çıkabilenler ise:

1) Yoğun sonuçları beraberinde getiren büyük yerel felaketler: Seveso, Bhopal, Threeilile Adaları, Çernobil, Aral Denizi'nin kuruması, Baykal Gölü'nün kirlenmesi, boğulmanın eşiğindeki şehirler (Meksika, Atina). Ekolojik tehditlerin ulusal sınır tanımadığını da görüyoruz: Ren Nehri'nin kirlenmesi İsviçre, Fransa, Almanya, Hollanda ve Kuzey Denizi'ni ilgilendiriyor. Çernobil bütün Avrupa kıtasını kaplayıp dışına bile çıktı.

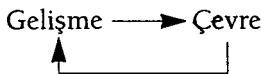
2) Daha genel olan sorunlar: Sanayileşmiş ülkelerde suların kirlenmesi, buna bağlı olarak yeraltı su kaynaklarının da kirlenmesi; toprağın, fazla kullanılan bitki ilaçları ve yapay gübrelerden zehirlenmesi; ekolojik olarak hassas bölgelerde kitlesel şehirleşmeler (örneğin kıyı boyları); asit yağmurları; zararlı atıkların depolanması... Sanayileşmemiş ülkelerdeki toprakların çölleşmesi, ormansızlaşması, erozyona uğraması ve tuzlanması; seller; megapollerin hızlı kentleşmeyle ortaya çıkardıkları kükürt dioksit zehirlenmeleri (astım hastalığını körükler); karbon monoksit (beyinde ve kalpte rahatsızlıkları artırır); azot dioksit (bağışıklık sistemini zayıflatır).

3) Gezegenin tümünü ilgilendiren küresel sorunlar: Sera etkisi yaratan CO₂ gazının artışı ve bütün mikro-organizmaların zehirlenerek çöplüğe dönüşmesi; önemli hayati süreçlerin bozulması; stratosferdeki ozon tabakasının zedelenmesi; Antartika'daki ozon tabakasının delinmesi; troposferde ozon fazlalığı (atmosferin en alt katmanı).

Ekolojik bilinç hemen, küresel sorunların ve gezegeni tehdit eden tehlikelerin bilincine varılması olarak algılanmaya başlandı. Jean Marie Pelt'in dediği gibi: "İnsan, gezegenin savunma mekanizmalarını teker teker yıkıyor."

Tehlikelere verilen tepkiler başlangıçta yerel ve teknik olmuştur. Daha sonra, ekolojik partiler ve dernekler artmaya başladı ve yetmiş ülkede Çevre Bakanlıkları kuruldu; 1972'deki Stockholm Konferansı çevreden sorumlu uluslararası örgütlerin ortaya çıkmasına imkân verdi (PNUE), uluslararası araştırma ve hareket programları yapıldı (çevre için Birleşmiş Milletler'in programı, Unesco'nun biyosfer ve insan üzerindeki programı). Nihayet 1992'de, Rio Konferansı yüz yetmiş beş devleti bir araya getirdi. Amaç, Üçüncü Dünya ülkelerinde ekolojik korunmanın gerektirdikleriyle ekonomik gelişmenin gerektirdiklerini uzlaştırmaktı.

“Kabul edilebilir kalkınma” düşüncesi, kirliliği büyüten gelişme fikriyle, kirliliği sınırlamayı gerektiren çevre fikrinin diyaloga sokulmasını kapsar:

Yine de gelişme düşüncesi hâlâ trajik bir biçimde az gelişmiş (bunu daha ileride göreceğiz); “kabul edilebilir kalkınma” fikrinde bile henüz yeniden düşünülmedi.

Rio Konferansı ormanlarla ilgili bir duyuruyla, iklim ve biyo-farklılığın korunması üzerinde bir uzlaşma ilân etti. Hareket planı 21’i (XXI. yüzyıl) hazırladı; burada amaç Birleşmiş Milletler’i bir bütün halinde çalıştırarak biyosferi korumak olmuştur.

Bu sadece bir başlangıçtır. Biyosferin bozulması hâlâ devam etmekte, tropikal kuraklık ve ormansızlaşmalar sürmekte, biyolojik çeşitlilik hızla azalmaktadır. Bozulmalar düzelmelerden daha hızla yol almaktadır.

Gelecek otuz yıl için iki ayrı tahmin karşı karşıya gelmektedir. Karamsarlar biyosferde, iklim değişiklikleriyle, ısının ve buharlaşmanın artmasıyla, deniz seviyesinin yükselmesiyle (30 ilâ 140 santimetre), kuraklık bölgelerinin büyümesi ve bütün bunlarla birlikte 10 milyar kişiye ulaşacak bir nüfus patlamasıyla genelleşmiş bir bozulma görmek ve bunun geriye dönülemez bir şekilde ilerlediğine inanmaktadırlar. İyimserler ise biyosferin kendi içerisinde yeniden düzelme potansiyeli olduğuna, kendi kendini korumaya alabileceğine ve bir bağışıklık sistemi geliştirebileceğine, ayrıca nüfus patlamasının da 8.5 milyar civarlarında duracağına inanmaktadırlar.

Her halükârda, önlem alma gerekliliği kendini dayatıyor; ekolojik bir düşünce biçimine ihtiyacımız var, bu düşünce,

eko-oto-organize edici anlamıyla, insanî veya sosyal, her canlı sistemin çevreye bağıını göz önünde bulundurmaktadır.

Gelişme krizi

Gelişme fikri, savaş yılları sonrasının kilit fikri olmuştur. Gelişmiş olduğu söylenen, ikiye bölünmüş bir dünya vardı; biri “kapitalist” diğeri “sosyalist”. Her biri Üçüncü Dünya’ya kendi gelişme modellerini sundu. Bugün, “kapitalist” modelin Batı’ya getirdiği sayısız başarısızlıktan sonra, komünizm krizi “sosyalist” gelişme modelinin iflasına neden olmuştur. Üstelik, dünya boyutunda gelişme krizi vardır. *Gelişme sorunu doğrudan doğruya kültürel/uygarlıksal sorunlar ve ekolojik sorunlarla karşı karşıya gelmektedir* Gelişme kelimesinin anlamı, daha önce söylenmiş olduğu gibi, kendi içerisinde bir az gelişmişliği barındırıyor ve teşvik ediyor; Artık sorunsallaşması gerekiyor; ama, bu sorunsallaşmayı gerçekleştirebilmek için öncelikle ikinci tip sorunları ele almalıyız.

İKİNCİL BELİRGİN SORUNLAR

Gezegenin dayanışması ve ayrışmasında, rakip ve müttefik, çifte süreç

XVII. ve XVIII. yüzyıllar, ilk Avrupalı ulus-devletleri ortaya çıkarmıştır; XIX. yüzyıl bu ulus-devletlerin kıtamıza ve Güney Amerika’ya yayıldığı dönemdir. XX. yüzyıl ise ulus-devlet formülünü (Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının, ardından da Sovyetler’in parçalanmasıyla) Avrupa’da ve (İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz sömürge imparatorluklarının ölmesiyle) dünyada genelleştirdi . Birleşmiş Milletler Örgütü bugün yaklaşık olarak 200 bağımsız devlet saymaktadır.

İlk ulus-devletler (Fransa, İngiltere, İspanya) farklı etnik kökenleri birleştirerek bir bütün haline getirip daha geniş bir uygarlık alanı oluşturmuştur, böylece yavaş yavaş ulusal bir birlik kurulmuştur. XX. yüzyılda oluşan poli-etnik devletler ulusal entegrasyon için gereken tarihe sahip olamadılar, dolayısıyla, Yugoslavya'da olduğu gibi, birliklerini zorlayan bir şey olduğu anda çözülebiliyorlar. Birçok ulus-devlet, bir imparatorluktan kurtularak etnik bağımsızlığa geçiş davalarıyla oluştu. Ve bu seküler olarak karışık ve iç içe girmiş etnilerin birçoğunun içinde azınlıklar vardır. Bu da sayısız çatışma ve kızgınlığı beraberinde getirir; bazen patlar, bazen de daha büyük güçlerin baskısıyla kontrol altına alınır.

Bu yüzyıl boyunca, eskiden etnik kökeni olan bir Devlet altında ulus oluşturma özlemi dayanılmaz bir şekilde kendini göstermeye başlar. Bu özlem genelde ekonomik çıkarların veya gerçeklerin karşıt anlamında ifade edilir, bu da milliyetçiliğin gerekliliğinin başka kaynakları olduğunu gösterir (özerklik ve kendini ifade etme ihtiyacı, kaynak, kök, cemaat ihtiyacı).

Ulus-devlet üzerinde berraklaşan etnik ve dinî köklenme ya da yeniden köklenme, daha genelleşen bir şekilde kesinlikle fark edilir durumdadır. Bunu kavrayabilmek için ulus-devletin oldukça sıcak mitolojik/duygusal bir özü olduğunu görebilmek gerekir. Vatan hem dişi hem erkek bir terimdir, bu da hem anaerkilliği hem de babaerkilliği kendinde birleştiren bir olgudur. Anavatan-babavatan birleşimi dişisel değerini anavatana, toprak anaya vermektedir, bu da doğal olarak aşkı getirir; baba gücünü ise kayıtsız şartsız itaat ettiğimiz devlete vermektedir. Bir vatana bağlılık "yurt çocukları"nm kardeşçe dayanışmasını hayata geçirmektedir. Bu mitolojik kardeşlik hiçbir kan bağına gerek duymaksızın milyonlarca bireyi bir araya getirebilir. Böylece ulus, modern uygarlığın bireyleri küçük parçalara ayırmak eğili-

mine rağmen, ailenin, klanın ya da kabilenin sıcak bağlarını modern boyutuyla tamir eder. Yetişkinlerde, koruyucu yuvanın ortasında çocuksu ilişkileri onarır. Aynı zamanda devlet, güç, silah, otorite, savunma getirir. Böylece, bugünün ve yarının krizlerinde yolunu şaşırmış bireyler ulus-devlette ihtiyaç duydukları güveni ve dayanışmayı bulurlar.

Çelişkili bir şekilde, ulus-devlet halinde genel bölünmeleri sağlayan ve teşvik eden gezegen çağıdır: Aslında ulus talebini atavik bir kimliği ortaya çıkarma hareketi dürter, bunu da gezegen uygarlıklarının türdeşleştiriciliğiyle tepkilermeye girerek yapar. Bu talep, yarının genelleşmiş kriziyle yoğunlaşmaktadır. Geçmişteki ailevi/mitolojik kimliğe geri döndürmekle birlikte, ulus-devlet bugünü düzenleme ve yarını karşılama olanağı tanımaktadır. Onun sayesinde teknik, yönetim ve ordu topluluğa büyüklük ve güç kazandıracaktır. Böylece ulus-devlet, hem modern zamanların ortaya çıkardığı arkaik gerekliliğe, hem de arkaik gerekliliğin yenden ortaya çıkardığı modern gerekliliğe denk düşer.

Hiç şüphesiz, bugünkü Sovyet İmparatorluğu dahil olmak üzere, imparatorlukların çöküşü, uluslara bölünmeler, hatta mini-uluslara bölünmeler özgürlükçü olmuştur, etnik ya da ulusal kaynaklara dönüş yenileyici bir potansiyel taşımaktadır. Fakat yeni dağılmış imparatorluklardan olma poli-etnik ulus-devletler, azınlıklarını veya etnilerini entegre edecek tarihe sahip değiller; bu da çatışma ve savaşılar sebep oluyor. Site ya da imparatorluğun hoşgördüğü etnik azınlığı köleleştiriyor, yok ediyor ya da kovuyor. Egemenliklerinin mutlaklığı, yukarıdan gelecek bütün kararları reddetmeleri, kör, çatışmacı ve çoğunlukla devletler arası paranoyak yapıları, sınırlı ve taraflı ulus-üstü bir oluşum olan Birleşmiş Milletler'in radikal yetersizliği, bütün bunlar genelleşmiş bir dağılma durumunu kışkırttı, üstelik tam da gezegen çağının, insanlığı bütün halinde ilgilendiren hayati

sorunlar için, mutlak iktidarlarını aştıkları için ulus-devletleri bir araya getirmesi gerektiği anda. Yeni ulusların bölünerek çoğalması, geniş konfederasyonların ya da uluslararası sorunlarla dolu dayanışmaların gerektirdiği federasyonların kurulmasını engellemektedir. Böylece, tarihî verimliliğini tükettikten sonra (bu da sitelerden daha geniş ve imparatorluklardan daha çok entegre olmuş uygarlık alanları yaratmıştır), mutlak egemen ulus-devlet kendini evrensel bir biçimde dayatır; hemen her yerde birleşme imkânlarını³ dağıtır, ulus-ötesi dayanışma oluşumlarını yasaklar.

Her halükârda ulus-devletler, büyük poli-etnik ulus-devletler de dahil olmak üzere, artık uluslararası ve ulusaşırı olan sorunlar karşısında çok küçük kalmaktadırlar: Ekonomik sorunlar, gelişme sorunları, teknolojik ve sanayileşmiş uygarlıkların sorunları, yeni hayat tarzlarının türdeşleşmesi ile gelen sorunlar, bin yıllık köylü yaşamının değişmesiyle gelen sorunlar, ekolojinin, uyuşturucunun getirdiği sorunlar hep ulusal rekabeti aşan gezegensel sorunlardır. Ayrıca, kendi içine kapanma, genelleşen dağılma binyılım sonundaki başlıca tehlikeler arasında yer almaktadır.

Uluslar arasındaki uyuşmazlıklar üzerinden dinler arasındaki çatışmalar da tekrar alevlenmektedir; özellikle birleşme ve ayrılma bölgeleri olan Hindistan/Pakistan ve Orta Doğu: Modernlik/Gelenek karşıtlığı daha ciddi boyutlara gelerek Modernlik/Köktencilik karşıtlığına dönüşürken; Demokrasi/Totalitarizm karşıtlığı zayıflayıp yerini daha keskin bir Demokrasi/Diktatörlük karşıtlığına bırakıyor. Batı/Doğu karşıtlığı bu karşıtlıklardan besleniyor ve onları besliyor. Kuzey/Güney karşıtlığı da aynı şeyi yapıyor ama ona büyük güçlerin çelişkili stratejik ve ekonomik çıkarları da karışıyor. Yerküre'nin büyük sismik alanlarında karşı

3 Tek karşı örnek, henüz örnek olacak hale gelmese de, küçük Avrupa'nın batısında doğan komündür.

karşıya gelenler hep bu çelişkilerdir (Ermenistan/Azerbaycan bölgesinden Sudan'a kadar uzanmakta olan bir bölge) ve dinlerin, karışık etnilerin, devletler arasında keyfî sınırların olduğu her yerde, düşmanlıkların azdığı ve Orta Doğu'da olduğu gibi düzenin tamamen reddedildiği her yerde yoğunlaşıyor.

Vladivostok'tan Gdansk'a kadar olan bölgeyi çökerten üçlü krizi hatırlayalım: Sadece belirsiz ve kırılgan demokratik embriyonları çökerten totalitarizmle politik kriz; eski bir düzenin asgari yaşamsal olanaklarını ve güvencesini, yenisinin umulan avantajlarını elde etmeden yitiren toplulukları savuran ekonomik kriz; etnilerin ulusal egemenliğe erişmesiyle, aslında özünde aynı hakları talep eden azınlıklara ve kendi azınlıklarından çıkan uluslara karşı durarak milliyetçiliği doruk noktasına ulaştırması sonucu ulusal kriz... Bu üç kriz birbirini desteklemektedir: Milliyetçi histeri ekonomik kriz tarafından kışkırtılıyor ve her ikisi de yeni diktatörlüklerin gelmesine yol açıyor. İsrailli felsefeci Lebovitz'in dediği gibi: "Hümanizmden milliyetçiliğe ve milliyetçilikten canavarlığa çok kolay geçebiliyoruz."

Mikrop gibi yayılan krizleriyle, tarihî bir fırtınanın oluşum sürecinin henüz sadece başındayız; ve Batı'dan gelen birleştirici dalgayla Doğu'dan gelen ayrıştırıcı dalganın Avrupa'da karşılaşmasından ne gibi bir sonuç çıkacağını hiç kimse bilmiyor.

Aynı zamanda krizdeki Afrika⁴ hem "sosyalist" diktatörlüklerin çöküşüyle, hem onları demokrasiyle ikame etmekteki güçsüzlükleriyle, hem Batılı yatırımların azalmasıyla, hem idarî çöküş veya zayıflıklarla, hem de Somali, Etiyopya, Sudan ve Mozambik'te büyük yıkıma ve açlığa sebep olan kabileler ve/veya dinler arasındaki savaşlarla damgala-

4 Oysa 1960'ta uluslararası değiş tokuşun yüzde 9'una tekabül ediyordu ve kendi kendine besinsel yeterliği vardı.

nan bir durumun ağırlaşmasını yaşıyor.

Asya kıtası da kendini bu sarsıntıların dışına çıkaramıyor, çünkü Hindistan ve Çin'de etnik savaşlar ve dağılmalar olması halinde, insanî felaketler ortaya çıkacaktır.

Böylece XX. yüzyıl, aynı süreçte, eşsiz bir gezegen dokusu yaratmış ve parçalamıştır; parçalar kendi içlerine kapanmakta, öfkelenmekte, aralarında çatışmakta ve onsuz var olamayacakları ve gelişemeyecekleri bu dokuyu yok etmeye çalışmaktadır. Devletler dünya sahnesini kaba ve sarhoş, güçlü ve güçsüz titanlar gibi yönetmektedirler. Onların barbar devrini nasıl aşabiliriz?

Geleceğin evrensel krizi

Avrupa bütün gezegende ilerlemenin faziletini yaymıştı. Geleneklerinden koparılmış toplumlar, evrimlerini artık geçmişten aldıkları derslerle değil, vaat ve umut veren bir geleceğe doğru yürüyerek aydınlatıyorlardı. Zaman yükselen bir hareketti. İlerleme insan tarihinin kendi adımlarıyla özdeşleşmişti ve bilim, teknik ve akıl vasıtasıyla ileriye gidiyordu. Geçmişle bağlantının kaybı, geleceğe doğru bir yürüyüşle ikame ve telafi ediliyordu. Gelişmeye, ilerlemeye, geleceğe olan modern inanç, bütün dünyaya yayılmıştı. Bu inanç, iyiliği ve dünyevi refahı vaat eden Batılı demokratik-kapitalist ideoloji ile, "sosyalist cenneti" vaat edecek kadar ileri giden, dünyevi kurtuluşun dini olan komünizm üzerinde ortak bir temel kuruyordu. Gelişme yüzyılın ilk yarısında iki kere, en ileri ulusları bile karşı karşıya getiren ve geriye çeken iki dünya savaşıyla krize girdi. Ama gelişmenin dini, yıkılması gerekirken, inancı tekrar ortaya çıkarcak panzehiri keşfetti. İki savaşın dehşeti, geçmişteki barbarlıkların bir tepkisi olarak kabul edildi, hatta ilerideki mutlu günlerin korkunç işareti olarak görüldü. Devrimciler

için bu felaketler, kapitalizm ve emperyalizmin sonuçlarıydı ve hiçbir şekilde gelişim vaadiyle ilgileri yoktu. Evrimciler içinse bu savaşlar sadece ileriye gidişi bir süre için duraksatan sapmalardı. Sonra, Nazizm ve Stalinist Komünizm kendini dayattığı zaman, “sosyalist” refah ve mutluluk vaatleriyle barbar özellikleri maskelenmiş oldu.

1945 savaşı sonrasında büyük ilerlemeci umutların yenilediği görülür. İster komünizmin vaat ettiği pırıl pırıl bir gelecek fikrinde, ister sanayi toplumunun vaat ettiği mutlu ve dingin bir gelecek fikrinde, harika bir gelecek yeniden kurulur. Bütün Üçüncü Dünya ülkelerinde, gelişme fikri beraberinde insanlığın üzerine çöreklenen kösteklerden kurtulmuş bir geleceği de getirecek gibi görülür.

Ancak her şey 1970’li yıllardan itibaren altüst olur.

Pırıl pırıl gelecek alabora olur: Sosyalist devrim SSCB, Çin, Vietnam, Kamboçya ve hatta uzun bir süre cep “sosyalist cennet”i olarak görülen Küba’da Dante-vari yüzünü gösterir. Daha sonra SSCB’de totaliter sistem patlak verir ve ardından her yerde “sosyalist” gelecek güven kaybetmeye başlar. Batı’da, 1968 kültürel krizini 1973’teki Batılı ekonominin çökmesi izler ve uzun sürecek bir durgunluk safhasına girilir. Nihayet, Üçüncü Dünya ülkelerinde, gelişmenin başarısızlıkları, gerileme, hareketsizlik, açlık ve sivil/kabile-sel/dinî savaşların önünü açar. Geleceğe yol gösteren işaretler kaybolur. Gelecek bilimciler artık susuyor bazıları da dükkânlarını kapatıyor.⁵ Dünya adlı gemi gece karanlığı ve sisler arasında ilerliyor.

Aynı dönem içerisinde, gelişmeye dair inancın çekirdeği bile -bilim/teknik/endüstri- kendini gittikçe daha derinden aşınmış buluyor. Bilim gittikçe radikalleşen bir ikileme giri-

5 Gelecek üzerine araştırmalar yapan Güney Kaliforniya Üniversitesi gibi. Kısa vadeli teknolojik programlar sürdüren, gelecek üzerine araştırmalar yapan Palo Alto derneği gibi.

yor: Fizik bilimlerinde ele geçirilen nükleer enerji, insanlığın ilerlemesinin önünü açıyor ama aynı zamanda insanlığın yok olmasının da önünü açıyor. Hiroşima ve Nagazaki bombalarının nöbetini devralan önce büyük, sonra orta güçte nükleer silahlanma yarışı, gezegenin geleceğindeki tehditlerini hissettiriyorlar. İkili karşıtlık, 1980'li yıllarda biyolojiye işliyor: Genlerin tanınması ve biyo-moleküler süreçler ilk genetik müdahalelere ulaştırıyor ve beyne müdahale ederek, akli kontrol altına alıp, kendine boyun eğdireceğinin sinyallerini veriyor.

Yine aynı dönem içinde, sanayi artıkları, sınaî yöntemlerin tarıma, balıkçılığa, hayvancılığa uygulanması, çevre sağlığının bozulmasına ve kirliliğe gittikçe daha da yoğun ve genel bir biçimde sebep oluyor ve biyosferi, hatta psikosferi tehdit ediyor.

Böylece, her yerde üçlü gelişim, bilim/teknik/sanayi ilahî özelliğini yitirmeye başlıyor. Modernlik fikri, refahın ve özgürleştirici teknik olanakların hayal edildiği her yerde, hâlâ vaatlerle dolu ve muzafferliğini koruyor. Ancak refahın elde edilmiş olduğu dünyada artık sorgulanmaya başlıyor. Modernlik, iyimser bir dinamizmin canlandığı uygarlıksal bir karmaşık bütündü ve hâlâ da öyle. Oysa dinamizmi canlandıran üçlü faktörün sorunsallaşması, dinamizmi de sorunsallaştırıyor. Modernlik kendi içerisinde bireyin özgürleşmesini, değerlerin dinden ayrıştırılmasını, doğrunun, güzelin, iyinin farklılaştırılmasını barındırmaktaydı. Ama artık, bireycilik sadece özgürleşme ve özerklik anlamına gelmiyor, aynı zamanda parçalanma ve anonimleşme anlamına da geliyor. Değerlerin dinden ayrıştırılması da sadece dinsel dogmalardan kurtuluş değil, aynı zamanda, ilkelerin, sıkıntının, kuşkunun, kesin inanç nostaljisinin de kaybedilmesi anlamına geliyor. Değerlerin farklılaşması yalnız ahlakî özerkliğin, estetik coşkunluğun, gerçe-

ğin özgürce aranmasının yolunu açmıyor, aynı zamanda maneviyatın bozulmasının, boş bir estetiğin, nihilizmin de önünü açıyor. O zamana kadar, yeni fikrinin gençleştiricisi olan erdem (yeni = en iyi = gerekli = ilerleme) tükenmeye başlıyor, sadece temizlik maddelerine, televizyon ekranlarına, otomobil performanslarına yarayan bir kullanım olarak kalıyor. Artık “yeni roman”, “yeni mutfak”, “yeni felsefe” olmayacaktır.

Modernleşmenin geliştirdiği ve modernleşmeyi geliştiren bütün süreçlerin ikilemlerini saptayan bilinç Batı’da kendini gösterirken, onu aşmaktan geri kalan modernleşme eleştirisi de, geleceği kavramaktan yoksun, zayıf bir post-modernizm yaratabilmiştir.

Her yerde bundan böyle, ister yaygın, ister sivri, geleceğin kaybı duygusu hüküm sürüyor. Her yerde, artık ferahlayacağımız tarihin son aşamasının bir önceki etabında olmadığımız bilinci yerleşiyor. Her yerde pırıl pırıl, hatta mutlu bir geleceğe doğru ilerlemediğimiz hissediliyor. Ancak gezegenin hâlâ demir çağında, insan aklının tarihöncesinde olduğumuz bilinci eksik kalıyor.

Geleceğin hastalığı, özellikle bir uygarlığın inanç sermayesi geleceğe yatırıldığında, bugüne burnunu sokuyor ve psikolojik bir sıkıntı yaratıyor.

Günü gününe yaşamak, bu gelecek krizi duygusunu amorti edebiliyor ve belirsizliklere karşın, kendi için, bireysel umutlar devam ediyor, çocuklar doğuruluyor, gelecekle ri planlanıyor.

Fakat aynı zamanda, gelecekle ilgili kriz geçmişe dev bir geri dönüşü tanımıyor; bu da bugünü o kadar sefil, sıkıntılı ve mutsuz hale getiriyor. Gelecek tarafından yıkılmış geçmiş, geleceğin yıkıntılarıyla yeniden doğuyor. Mükemmel ve çok çeşitli şekillerde gelişen kökene dönüş hareketleri temel etnik, ulusal, dinsel, unutulmuş ve kaybolmuş kay-

naklara dönüşler yapıyor ve çeşitli “aşırı tutuculuk”⁶ biçimleri beliriveriyor.

Bu muhteşem yuvarlanmanın tepeden tırnağa geçmiş ile gelecek arasındaki etkileri tükenmekten çok uzaktır ve çoğu beklenmedik olacaktır.

Her ne şekilde olursa olsun, ilerleme tarihin hiçbir yasasıyla kendiliğinden güvence altına alınamaz. Evrim ille de gelişme demek değildir. Geleceğin adı, bundan böyle belirsizliktir.

“Gelişme” trajedisi

Gelişme hakim kelimedir, Birleşmiş Milletler’ce sahiplenilmiş ve yüzyılımızın ikinci yarısında bütün ideolojilerin karşılaştığı zemin olmuştur. Gelişmenin hakimiyeti fikrinin temelinde, Batı’nın büyük ilerleme örneği yatar. Gelişme ilerlemeyi sağlamalı, ilerleme de gelişmeyi güvence altına almalıdır.

Gelişmenin iki hali vardır. Bir yandan, sanayileşmiş toplumların refaha erdiği, uç eşitsizliklerin azaldığı ve bir toplumun sunabileceği azami mutluluğun bireye sunulduğu küresel bir efsane. Öte yandan ise, ekonomik gelişmenin toplumsal, psişik, ve ahlâkî gelişmelerin hepsi için gerekli ve yeterli motor olduğu indirgeyici bir kavram. Bu teknolojik-ekonomik anlayış, insanların kimlik, cemaat, dayanışma ve kültür sorunlarını yok sayıyor. Böylece, gelişim olgusu önemli ölçüde gelişmemiş oluyor. Gelişmemişlik olgusu gelişmenin yoksul ve soyut olgularının yoksul ve soyut ürünüdür.

İlerlemenin karşı durulmaz ileriye yürüyüşündeki kör inanca bağlanmış olarak, gelişmeye olan bu kör inanç bir

6 1977-1980 yılları önemli bir dönemektir: 1977’de laik siyonizm, Begin’in iktidara gelmesiyle yerini dinî İsrailciliğe bırakıyor; 1978’de, Jean Paul II dünyanın kurtuluşu için Papa olarak seçilir; 1979’da, az çok laikleşmiş İran, Ayetullah Humeyni’nin iktidarı ile karşılaşır.

yandan şüpheleri azaltmayı sağlamıştır, bir yandan da gelişmenin gelişmesinde ortaya çıkan barbarlıkları gizlemiştir.

Gelişme efsanesi her şeyi ona adamak gerektiği inancını belirlemiştir. "Sosyalist" (tek parti) yöntemle de olsa, pro-occidental (askerî diktatörlük) yöntemle de olsa, merhametsiz diktatörlükleri haklı çıkarmayı sağlamıştır. Gelişme devrimlerinin acımasızlığı geri kalmışlığın trajedilerinin durumunu ağırlaştırmıştır.

Gelişmeye adanmış otuz yılın sonunda, büyük kuzey/güney dengesizliği var olmaya devam ediyor ve eşitsizlikler ağırlaşıyor. Yürküre nüfusunun yüzde 25'i zengin ülkelerde yaşayıp enerjinin yüzde 75'ini tüketiyor; büyük güçler teknoloji tekeline ellerinde tutuyor, hatta insan da dahil canlı varlıkların genetik sermayesi hakkında bilişsel ve düzenleyici gücü de sahipleniyorlar. Gelişmiş dünya tarımsal artıklarını yok ediyor, topraklarını nadasa bırakıyor oysa yoksul dünyada kıtlık ve açlık çoğalıyor. Sivil savaşlar ya da doğal felaketler olduğu anda, merhamet dolu yardımlar bürokratik ya da çıkarıcı parazitlerce talan ediliyor. Üçüncü Dünya ekonomik sömürüye katlanmaya devam ediyor ama aynı zamanda gelişmiş dünyanın körlüğüne, sınırlı düşüncesine, entelektüel ve ahlâkî gelişmemişliğine de katlanmak zorunda kalıyor.

Afrika'da toprak tükeniyor, iklim bozuluyor, nüfus çoğalıyor, AIDS ortalığı kırıp geçiriyor. Yerel ve ailevi ihtiyaçları karşılayan çok çeşitli bir tarım, dünya pazarının rastlantısal isteklerine adanmış tek çeşitli tarıma dönüşüyor. Bu rastlantıların darbeleriyle, tek çeşitli tarım kriz üstüne kriz yaşamaya başlıyor; kriz halindeki sektöre yatırım yapan sermaye kaçıyor. Kırsal kesimden göçler, işsiz gecekondu mahallelerini dolduruyor. Her şeyin parasallaşması ve pazarlanması, şenlikli ve yardımlı topluluk yaşamını yok ediyor. Yerli kültürlerin en iyileri Batı medeniyetinin çıkarları uğrunda kayboluyor.

Gelişmeci düşünce, ancak ekonomist ve niceliksel göz-
lükler arkasından bakılabilen geleneksel veya arkaik top-
lumların kültürel zenginliğine kör kalmıştır ve hâlâ da kör.
Gelişmeci düşünce, onların kültürlerinde sadece yanlış fi-
kirler, cehalet, batıl inançlar saptadı ve derin sezgiler, bin-
lerce yılda toplanmış bilgiler, bizde değer görmeyen yaşama
ve etnik değerlere ait bilgelikler olduğunu anlamadı. Batı
merkezli bir akılcılığın ürünü olarak gelişmecilik, bizim ge-
leşmiş toplumlarımızın da bütün kültürler gibi, ama farklı
bir biçimde, derin doğruluklarının ve erdemlerinin yanında
(bizim kültürümüzün eksikliklerini ve başarısızlıklarını gö-
rebilmemizi sağlayan özeleştirici rasyonelliğimiz), keyfî fikir-
ler, temelsiz efsaneler (ilerlemenin ilahî efsanesi), dev ya-
nılsamalar, korkutucu körlükler (parça parça, bölünmüş,
indirgeyici ve mekanist düşünceler) taşıdığı gerçeğine de
kör kalmıştır.

Kendi Avrupalı kaynaklarında bile, sanayi ve kentsel mo-
dernliğin gelişmesi, bin yıllık kırsal kültürü yıkıma doğru
götürmüştür, hatta farklı şekillerde direnen çeşitli yöresel
kültür dokularını da yok etme yolundadır. Asya'nın büyük
tarihî kültürleri ve İslâm dünyası, bazen ikili bir kimlik (Ja-
pon, Fas) üstlenerek, bazen de dinî ve etnik temelleri yeni-
leyerek Batılılaşmaya direndiler. Daha önce de bahsettiği-
miz gibi Batılılaşmaya direniş, Batı'nın silah ve araçlarını
kullanarak da gerçekleştirilebiliyor: Ulus-devlet formülü,
sınaî, idarî ve askerî teknikler, halkların haklarının özgür-
lükçü ideolojileri... Böylece, aynı süreç içinde, geçmişte ye-
niden kök salmak ve geleceğe doğru atılmak gibi çifte bir
hareket gerçekleşiyor. Karmaşık veya karşılıklı etkileşen bir
dinamizm, kimlik/din/devlet/ulus/teknik ve orada kapita-
lizm, Batı ideolojileri, devrimci ideoloji, kitle kültürü işin
içine karışarak devrime, umuda neden oluyor, sonra da,
vazgeçmeye, umutsuzluğa, yeniden devrime yol açıyor. Bū-

tün bunlar, kopmalardan, iç çatışmalardan, melez uzlaşmalardan bağımsız bir biçimde gelişmiyor; her durumda Batılılaşmanın ilerlemesi teknikleşme, pazarlama, Merkantilizasyon ve ideolojikleşme yoluyla oluyor ve tersi bir yönde, daha önce gördüğümüz gibi, etnik-dinî kimliğin kaynak arayışları ve parçalanmaları da artıyor.

Dünyanın geri kalanında gelişme, tarihî dönemlerde başlattığı ve sömürgeleşmeyle kitlesel olarak sürdürdüğü arkaik kültürleri dağıtma işini tamamlama eğiliminde. Yerli kültürler dünyası bugün 300 milyon kişiye düşmüştür ve ölüm mahkûmdur.

Tropikal ormanlarda, vahşi dağlarda ve çölleşmiş sahalarda hâlâ yaşamakta olan avcı-toplayıcı kültürlerin yok edilmesinin son evresine tanık olmaktayız. Tıbbın ilerleyişi beraberinde şifa ve hijyeni getiriyor ancak büyücü veya iyileştiricilerin yöntemlerini ve ilaçlarını da yok ediyor; okuma-yazma öğretimi yazılı kültürü geliştiriyor ama bu da binlerce yıllık bilgi ve bilgeliği taşıyan sözel kültürleri yok ediyor. Kişiliklerin geleneksel türleri ortadan kaldırılıyor.

James körfezindeki son tecrübemiz bu süreci simgeliyor. Gelişme mantığıyla Hydro-Quebec, orada büyük barajların yapımını üstlendi, köylere makul fiyatlarda elektrik sağlamak, aynı zamanda da alüminyum fabrikalarını bölgeye çekmek amacındaydı. Bölgenin bir kısmı Cris kıızılderililerinden satın alındı; bu da onlara yerleşik yaşama geçme imkânı verdi, evler yapmalarını, elektrikli aletler kullanmalarını, iş/enerji/gelişme vb.'ye adapte olmalarını sağladı. Ancak, Hydro-Quebec tarafından ele geçirilen bu topraklarda yapay göllerin yaratılması Kanada ren geyiğinin göç yolunu kesti, ayrıca fosforun açığa çıkmasıyla da balıklar yenmeyecek duruma geldi. Eski avcılık ve balıkçılık gibi yaşamsal alışkanlıklarını bırakmak zorunda kalan insanlar barajların yapımında çalışmaya başladılar, ardından da işsiz kaldılar.

Yaşlılar ölüme terkedildi. Gençler alkolizmin batağına gömülmeye başladı, dört yaşındaki çocuklar bile birayla sarhoş olmaya başladı. Balık ve et ürünleri yemekten vazgeçip unlu ve şekerli mamüllere yönelen kadınlar aşırı kilolar almaya başladılar. Eski cemaat yıkıldı ve yenisi kurulamadı. Başkalarını düşünme, yerini egoizme bıraktı. Eski yaşam biçimi, eski yaşam dünyası öldü. Yerel refah alkolizm, uyuşturucu ve sıkıntıyla birlikte geldi. Cris'ler bugün mal bakımından zengin, ancak ruhsal bakımdan fakirleşmişlerdir, mutsuzdular ve yok olma yolundadırlar.

Her durumda, Avrupa da dahil, fakat Avrupa dışında daha vahim bir biçimde, gelişme bölgesel dayanışmaları, kendine has ekolojik koşullara uyum sağlamış özgün nitelikleri, daha hızlı ya da daha yavaş yok ediyor.

Kültürleri kesinlikle idealize etmemek gerekiyor. Bilmek gerekir ki, her evrim bir şeyleri terk etmektir, her yaratı bir yıkımı taşır, her tarihî kazancın bedeli bir kayıptır. Anlamak gerekir ki, her canlının ölümlü olması gibi, her kültür yaşama hakkına sahiptir, ama ölmeyi de bilmelidir. Gezegensel bir kültürün gerekliliğini de aynı şekilde kavramamız gerekir. Doğrudur ki, kültürlerin çokluğu, yerel koşullara ve sorunlara mükemmel uyum biçimleri, bugün gezegen düzeyine ulaşmamızı engelliyor. Peki bizlere getirdiği zenginlikleri bireyden kurtarıp genelleştiremez miyiz? O zaman dağılan kültürlerin kültürel zenginliklerini ve değerlerini nasıl bir araya getirebiliriz? Artık çok geç değil mi? Bu durumda çelişkili iki buyrukla savaşmalıyız: İnsanlığın diasporasının yarattığı olağanüstü kültürel çeşitliliği korumak ve aynı zamanda, hepimizin dahil olduğu bir gezegen kültürünü beslemek. Öte yandan şunu da görüyoruz; tekno-endüstriyel gelişmenin sel gibi yayılarak ilerlettiği uygarlıksal türdeşleşme sürecine paralel olarak bir de karşı karşıya gelme, ikileşme süreci var: Hiç durmaksızın, Ameri-

ka Birleşik Devletleri, Latin Amerika ve Afrika'da kültürel çeşitlilikten kendi kendini yeniden yaratmaya devam ediyor. Tekno-endüstriyel gelişmenin, kültürel olarak dünyayı tehdit etmesi de üzerine tüy diyor.

Her yerde, çelişkili sonuçlarıyla, hâlâ hangisinin üstün olduğunu bilemediğimiz şey, genelleşmiş teknikleşme midir, genelleşmiş sanayileşme midir, genelleşmiş kentleşme midir? Bütün bunlar tarım ağırlıklı kültürlerin, binlerce yıllık çiftçi dünyasının hızla yok olmasını belirliyor: 1800'lü yıllarda dünya nüfusunun sadece yüzde 3'ü şehirlerde yaşıırken, Avrupalı Batı nüfusunun yüzde 80'i kentleşmişti. Meksika, Şanghay, Bombay, Jakarta, Tokyo-Osaka gibi megapoler durmadan büyüyorlar. Bu kentleşmiş canavarlar trafik sıkışıklıklarına, gürültüye, strese, her türlü kirliliğe maruz kalmaktadırlar (sakinlerini de maruz bırakarak). Maddi sefalet gecekondü mahallelerinde hızla çoğalırken, ahlâkî sefalet de sadece suç ve uyuşturucu mahallelerinde yoğunlaşmıyor; milisler ve gorillerce korunan lüks mahallelerde de hüküm sürüyor.

Birleşmiş Milletler Örgütü için çalışan nüfusbilimcilere göre 2000 yıllarına doğru, dünya nüfusunun yüzde 50'sinden fazlası kentleşmiş bölgelerde yaşamaya başlayacaktır; 60 megapolde yaşayan insanların sayısı 650 milyonu bulacaktır ve bu da dünya nüfusunun yüzde 8.3'ünün suyun üzerinde kalmış toprakların binde yarımında yayılacağı anlamına gelir. Nüfusu 10 milyonun üzerinde olan 21 megapolden 17'si fakir ülkelerde oluşmuş olacaktır.

Dünyanın gelişmesi bizleri nereye götürüyor?

Bazıları felaketlere doğru ilerliyor; ekonomik geri kalmışlıktan koptmaya çalışan diğerleri ise gelişmiş dünyanın uygarlık sorunlarıyla yüzleşecek. Bunlar, diğerleri sayesinde, ekonomik olarak gelişmemiş bir gelişmeyi tanıyorlar: Amerika Birleşik Devletleri'nde 35 milyon insan yoksulluk sınırı

rının altındadır. Öyle görünüyor ki, yüzde 10 ilâ yüzde 20'si işsiz olan ve gelişmelerin dışında kalanları gettolara atan "ikici" bir toplumda yaşamaya başlıyoruz.

Gelişmenin dünyevi krizine doğru mu gidiyoruz?

Her halükârda, bütün antropo-sosyal gelişmelere çare olarak gösterilen tekno-endüstriyel gelişmenin gelişmemiş kavramım bir kenara atmak ve sonsuza kadar büyüyerek karşı konulmaz bir ilerleme efsanesinden vazgeçmek gerek.

Uygarlık acısı ya da rahatsızlığı

Gelişmenin örneği olan uygarlığımız, aynı zamanda gelişmeden dolayı hastalıklı değil midir?

Uygarlığımızın gelişmesi harikalar yaratmıştır: Fiziksel enerjinin evcilleştirilmesi, endüstriyel makinalarm gittikçe bilgisayar destekli olması ve otomatikleştirilmesi, nefes aldırmayan ev işlerine büyük kolaylık sağlayan elektrikli ev aletlerinin geliştirilmesi, refah, konfor, aşırı çeşitli tüketim malları, otomobil (adından da anlaşılabilceği gibi harekete özerklik veriyor), bize uzayı yutma imkânı veren uçak, televizyon, gerçek dünyaya ve hayalî dünyalara açılan pencereler...

Bu gelişme bireysel gelişmeye, aşk ve arkadaşlıktaki içtenliğe, sen ile ben arasındaki iletişime, her biri ve herkes arasındaki telekomünikasyona olanak sağladı; ama aynı gelişme bireylerin parçalanmasını da beraberinde getirdi, yenilerini oluşturmadan, anonim ve idarî olanları hariç, geçmişteki dayanışmaları yok etti.

Teknik/bürokratik alandaki gelişmeler inisiyatifsiz, sorumluluk ve çıkar gözetmeyen, parça parça yapılan çalışmayı genelleştirmiştir. Kronometrikleşen zaman, çabuklaştırılan zaman, yararlanılabilirliği, doğal ve sakin ritimleri ortadan kaldırıyor. Acelecilik, düşünmeyi ve meditasyonu

uzaklaştırıyor. Bürokratik/teknik/endüstriyel mega-makina gittikçe çoğalan etkinlikleri kapsıyor. Bireyleri kendi talimatlarına, buyruklarına, formalitelerine boyun eğmeye zorluyor. Bu anonim güçlerle nasıl iletişime girebileceğimizi bilmiyoruz. Hatalarımızı nasıl düzelteceğimizi, hangi ofise ya da büroya başvuracağımızı bilmiyoruz. Mekanikleşme mekanik olmayanın kontrolünü ele geçiriyor: İnsanlığın karmaşıklığı. Somut varlığımız hor kullanılıyor. Paranın anonim hükümdarlığı, tekno-bürokrasi hümkümdarlığıyla aynı zamanda geliyor. Uyarıcılar aynı zamanda bütünlüğü yok ediyorlar: Rekabet ve başarı fikri, bencilliği besleyip dayanışmayı eritiyor.

Özgürlük ve çeşitlilik sunan ışıklı şehir, aynı zamanda dört bir yana kol atan bir kent haline geliyor ve baskıları, metro/iş/uykudan başlayarak, varlığımızı boğuyor ve biriken stres sinirleri yıpratıyor.

Demokratik yaşam geri çekiliyor. Sorunlar teknik bir boyut kazandıkça, vatandaşların yetkisinden uzmanların çıkarlarına doğru kayıyor. Uygarlık sorunları politikleştikçe, politikacıların bu sorunları kendi dillerine ve programlarına entegre etme kabiliyetleri azalıyor.

Üretici insan, tüketici insana bağımlı hale geldi; birincisi pazarda satılan ürüne, ikincisi ise, sadece tüketici için ürün değil, ürün için de tüketici yaratılan kıvrımlı süreç içinde, iyice kontrol edilemez hale gelen libidosal güçlere bağımlı hale geldi. İşlerin köleleştirici baskılarından sıyrıldıkları anda bireyleri yapay bir çırpınıs sarmakta. Düzensiz tüketim, aşırı tüketime dönüşüyor ve yoksunluk tedavisiyle nöbetleşiyor; diyet ve formda kalma saplantıları narsisist kaygıları çoğaltıyor ve tuhaf besinsel tutkular, masraflı vitamin ve az bulunur madde kültünü besliyor. Zenginlerde tüketim, histerik, manyak bir itibar, bozulmamışlık, güzellik, pürüssüzlük, sağlık kaygısına dönüşüyor. Vitrinleri, büyük mağaza-

ları, antikacıları, bit pazarlarını arşınlıyorlar. Biblo manyaklığının yerini oyuncak manyaklığı alıyor.

Bireyler günü gününe yaşıyor, şimdiyi tüketip, bin bir saçmalıkla büyüleniyorlar, birbirlerini hiç anlamadan, oyuncak peşinde, gevezelik ediyorlar. Yerlerinde duramadan, her yöne atlıyorlar. Turizm artık daha az ötekinin keşfi, daha az folklorlerin ve anıtların yarı-hayalet dünyasında yönlendirilen uyurgezer gibi yolculukların olduğu gezegenle fiziksel bağlantı. Modern “eğlence” kaçmak istediği boşluğu besliyor.

Yaşam seviyelerinin yükselmesi, yaşam kalitesinin düşmesine bağlanabilir. İletişim imkânlarının çoğalması kişisel iletişimin fakirleşmesine bağlanabilir. Birey hem özerk, hem de parçalanmış, hem kral, hem de nesne, hem makinelere egemen, hem de köleleştirdiğinin kölesi olabilir.

Aynı zamanda, bir şey uygarlığımızı içten tehdit ediyor. Kişisel bağların yok olmaya başlaması, yalnızlık, güvensizliği sindirme yetersizliğine bağlı olarak güven kaybı, bunların tümü gittikçe yayılan öznel bir rahatsızlığı besliyor. Bu ruhsal acının içimizi kemirmesi, psikosomatik biçimde uykusuzluklarımızda, nefes darlıklarımızda, mide ülserlerimizde, rahatsızlıklarımızda kendini göstermesi üzerine, bunun toplu uygarlıksal boyutunu görmeden bir doktora, psikoterapist, guruya güvenip gidiyoruz.

Yeniyetmeler topluma isyan etmeye başlayınca, “fakir”leşip sert uyuşturuculara daldığında, bunun sadece bir gençlik sorunu olduğunu sanıyoruz; yeniyetmelerin, uygarlığın sorunlarının, belalarının, dağınık ve parçalanmış umutlarının yoğunlaştığı en zayıf halka olduğunu göremiyoruz. Hem özerklik, hem de cemaat arayışları, kendi doğalarını bulabilecekleri doğayla otantik bir ilişki ihtiyacı, yetişkinlerin soysuzlaşan yaşamlarını reddetme, herkesin katlandığı eksiklikleri derin oyuklar halinde ortaya çıkardı. Daha açık-

layıcı olmak gerekirse, 1960'lı yıllarda Kaliforniyalı gençlerin çağrısı, *Peace and Love*, barış ve sevgiden yoksun bir ruhun acılarını ele veriyordu.

Gençler, 1968 yılında, maddi olarak zengin olan Batı dünyasında, ahlâkî ve psişik sefaleti getiren yaşam ilkelerine itirazlarını gösterdiler.

Ekonomik işlemezlilik veya sorunlardan, bürokratik katılıklar ve ağırlıklardan, ekolojik çöküşlerden kaynaklanan nesnel sıkıntılar algılanır hale geldiler ve konuşulmaya başlandılar. Ama ruhlarımıza işleyen ve öznel bir şekle bürünen uygarlık sıkıntıları hâlâ farkedilmiyorlar. Yine de nesnel sıkıntılarla öznel sıkıntılar yeni bir uygarlık sıkıntısı yaratmak için karşılaşıyorlar. Bu sıkıntı, Batı'da ekonomik gelişmenin içinde ve sayesinde belirdi, ekonomik krizin içinde ve sayesinde devam edecek.

Medya tarafından yansıtılan sanal dünya, bu sıkıntıları 1968 dönemecinde dikkate aldı. Önceleri bütün ticarî filmler *happy end*'lerle bitiyor, popüler edebiyattaki kahramanlar romanların sonunda başarı ve aşkı yakalıyorlardı. Feminist basın mutluluk reçeteleri basıyordu. 1968'den sonra mutluluk efsanesinden, mutluluğun sorunsallaştırılmasına geçildi. *Happy end*'ler artık bir gereklilik olmaktan çıktı. Feminist basın okuyucularına ayrılık, yalnızlık, hastalık, yaşlanma problemleriyle cesaretle yüzleşmelerini öğütüyordu.

"Sivil toplum"un da kendi içerisinde tepki verdiğini ve kendi yöntemleriyle korunma yolları aradığını belirtmeliyiz.

Böylece, 1960'lı yıllardan itibaren, haftasonları ve tatilleriyle iş/boş zaman, kent/köy dönüşümlü bir yaşamın gelişmesiyle, bürokratikleşmiş kent yaşamının baskılarına karşı bir saldırı kendini gösterdi. Yeni bir arkaizm ve yeni bir doğacılık, bitkilerin, kabukların, minerallerin, fosillerin içini

doldurdular, kot giyimini, kadifeyi, köy kıyafetlerini, barbarvari takıları yaydılar, ızgaranın, bahçe sebzelerinin, köy yemeklerinin yeniden değer kazanmasını sağladılar. Ardından, ekolojik bilincin sıçrayışı, bütün alanlarda ve özellikle beslenme alanında “doğallık” arayışını yoğunlaştırdı.

Aynı anda veya ayrı ayrı aşk, erotizm, cinsellik, dostluk şeklini alan Eros uygarlık sıkıntısına temel isyandır, bu da uygarlığın kendi araçlarıyla yaratıp yaydığı isyandır. Anonimleşmeye ve parçalanmaya karşı direniş, özellikle gençlerin dünyasında, aşiret halinde bir araya gelmelerle, arkadaş gruplarıyla, bayramlarla kendini gösteriyor. Ve aşk, her yaşta kurtarıcı tanrı olmaya başladı. Eskiden ailelerin ittifakı olarak görülen evlilik artık aşksız bir anlam taşımıyor. Aşk atılımları ruhun acılarını bastırıyor. Aşk her yerde doğuyor ve yeniden doğuyor. Aşksal ve erotik birliktelikler sosyal sınıfları aşmış, yasakları kırıyor, gizlilik ve güvenilmezlikle kendinden geçiyor.

Ama tüketici tutkular çabuk tükeniyor; aşk çoğalarak zayıflamaya başlıyor, zamanla kırılğanlaşıyor. Yeni aşklar doğuran tanışmalar eski aşkları öldürüyor. Çiftler ayrılıyor, bağlanıyor sonra çözülüyor. Değişkenlik, ivedilik, yapaylık acısı aşkın içine yerleşiyor ve içinde aşkın olmadığı uygarlık acısını tekrar ortaya çıkarıyor.

Uygarlık acısına direnişin güçleri olan aşk ve kardeşlik, buna ilaç olabilmek için henüz çok güçsüzler. Doluluğa doğru atılım yaparak boşluğu doldurmaya çalışıyor ancak kendileri boşluk tarafından kemirilip parçalanıyorlar, buradan kavranması güç bir boşluk/doluluk karmaşası doğuyor.

Neyse ki, uygarlık acısına direnen başka biçimler ve güçler de var; özellikle Doğu kültürlerinin ruhla vücut arasındaki duygu birliğini, psişik yatışmayı, aklın unutulmasını taşıyan yöntemlerini ve mesajlarını içselleştirme arzusunda ortaya çıkıyorlar. Yoga ve Zen’in ticarileşmiş ve indirgenmiş

biçimi uygarlığın yetersiz kaldığı noktaları ve kendileriyle karşılanan ihtiyaçları ortaya çıkarıyor. Aynı zamanda *new age* felsefesinde, çeşitli bağdaştırmacı dindarlık biçimleri altında, gerçeğin, iyinin, güzelin birliği, kutsallığın ve inanç birliğinin yeniden kurulmasının arayışı var. Artık kendisi de harabe olan ilerlemenin ortada bıraktığı bütün harabelerin içinde, kayıp bir gerçekliğin arayışı var.

Uygarlık hastalığının karmaşıklığı ve çok yönlülüğü göz önünde bulundurulduğunda gerçek doğasını tanıyabilmek çok zordur. Mayınlarla dolu yeraltına, mağaralara, aynı zamanda yaşama isteğine, sıkıntıyla sağır ve bilinçsiz mücadeleye bakmak gerekiyor. İnsanlıktan uzaklaşma ve tekrar insanlaşma bütünlüğüne de bakmalı. Doyumlara, sevinçlere, zevklere, mutluluklara, ama aynı zamanda acılara, yoksunluklara, sapkınlıklara, korkulara ve gelişmiş dünyanın gelişmemiş dünyadan farklı olan ama daha az gerçek olmayan mutsuzluklarına da bakmak gerekiyor. Uygarlığın ölüm güçleriyle yaşamsal biçimde savaşanlar da bu uygarlığın bir parçasıdır. Kışkırttığı nevrozlar sadece acının bir eseri değil, aynı zamanda yok olup gitmemek için acı ile yapılan daha az ya da daha çok sıkıntılı bir anlaşmadır.

Sıkıntılara karşı tepkiler yetersiz midir? Sıkıntı büyüyecek midir? Her halükârda uygarlığımız artık durağan bir noktaya ulaştı diyemeyiz. Tuhaf yaratıcı güçlerden ve tuhaf yıkıcı güçlerden kurtulduktan sonra kendi kendini yıkıma mı götürecektir, yoksa başkalaşmaya mı?

Tekno-bilimin kontrolsüz ve kör gelişimi

Evrimimiz, daha önce hiç olmadığı kadar, birbirini besleyen tekniğin gelişmesi ve bilimin gelişmesi arasındaki çifte dinamikle canlanmış durumda; bu dinamik Yerküre üzerinde sınaî gelişmeyi kışkırtıyor ve uygarlığın gelişmesini

uyandırıyor. Böylece, bir yüzyıldır, tekno-bilim dünyayı yönetiyor. Gelişmeleri ve yayılması iletişimin, uluslararası bağımlılığın, dayanışmanın, yeniden düzenlemelerin ve türdeşleşmenin gelişmesini ve yayılmasını sağlıyor, bunlar da gezegen devrini geliştiriyor. Ancak bugünün geriletken etkilerini, parçalanmalarını, ayrışıklaştırmalarını, düzensizliklerini, krizlerini yaratan yine bu gelişme ve yayılmalardır.

Tekno-bilimin misyonuna olan inanç, ilerlemenin belirlenliğini, gelecekteki gelişmelerin olağanüstü umutlarını besledi.

Tekno-bilim gezegen devrinin sadece devindirici bir gücü olmadı. Gelişmiş toplumların her dokusuna girdi, düzenleyici bir şekilde yapay makinaları uzmanların çıkarına göre, vatandaşların demokratik yetkilerini hiçe sayarak, günlük hayatlarımıza kadar yerleştirdi. *Cracking*'leri düşüncede meydana getirerek düşünceyi ayrışmayı ve kısıtlılığı dayattı.

Böylece tekno-bilim, gezegenin can çekişmesinin hem çekirdeği hem de motoru haline geldi.

Yapay makine mantığının işgali

Canlı bir makineyle yapay bir makine arasındaki farkı belirleyen nedir?

Yapay makine son derece güvenilir öğelerden oluşmuştur. Bununla birlikte makine kendi bütünlüğü içerisinde, ayrı ayrı olduğu öğelerden çok daha az güvenilir. Yerel bir tahrip, genelini aksatmak, bozmak için yeterlidir; tamir edilebilmesi içinse dış müdahale gereklidir. Yapay makine düzensizliği ne kabul edebilir ne de sindirebilir. Yapay makine programına harfi harfine uyar. Yapay makine son derece uzman unsurlardan yapılmıştır ve özgül görevlere ayrılmıştır. Farklı sorunları halletmesi için bilgisayarların yapay makineye kazandırdığı genel zekâ daha çok yeni bir olgudur.

Canlı makine, az güvenilir ve hızla zayıflayabilen unsurlardan oluşmuştur (proteinler), ama bütünü unsurlarından daha güvenilirdir. Zayıflayan (molekül) ya da ölen (hücre) unsurlarının yerine hızla yeni bileşenler yaratabilme yetisine sahiptir, dolayısıyla kendi kendini yeniden oluşturabilmektedir; yerel olarak yaralı olduğu zaman bile kendi kendini tamir etme becerisine sahiptir. Ölüm canlı makinenin düşmanıysa da, yok edici güçleri yeniden oluşumu sağlamak üzere kullanılmaktadır. Yapay makine sadece programları izleyebilirken, canlı makine stratejiler güdebilir, yani kuşkulu ve rastlantısal durumlarda tavrını belirleyebilir. Kısaca, canlı makinede düzensizlik ve yeniden düzenleme arasında, kargaşa ve yaratıcılık arasında, karmaşık ve eştözlü bir bağ vardır.

Üstelik canlı makine sadece uzman organlara değil çok işlevli organlara da sahiptir. Üretici sistemi (genetik) hem uzman genler taşıyor hem de kendi içlerinde bile çok işlevli olan gen dizilerinde yine çok işlevli genleri barındırıyor. Yapay makine sadece bir makinedir. Canlı makine aynı zamanda oto-eko-organizatördür. Bu canlı, özne-bireydir.

Canlı makineoğlunun bütün nitelikleri doruk noktalarına insanoğlunda ulaşıyorlar, orada da öznellik niteliği ve seçme (özgürlük) kabiliyeti gelişiyor.

Yapay makinenin mantığı insana uygulandığında, stratejinin aleyhine programı, genel yetkinin aleyhine uzmanlığı, organizasyon karmaşıklığının aleyhine mekanikliği geliştiriyor: Makinenin mekanik oluşumuna insanın boyun eğmesini dayatan katı işlevcilik, rasyonalizasyon ve kronometrikleşme... Bu mekanik makine, canlı bireyi ve onun özne niteliğini, yani öznel insanî gerçeklikleri göz ardı ediyor.

Yapay makinenin mantığı öncelikle endüstri alanına dayattı kendini, insan kaslarını ağır işlerden kurtararak, çalı-

şanı kronometrikleşmiş zamana, mekanik ve uzman normlarına köle etti. Makine insanların ihtiyaçlarına göre köleştirildiği gibi, insanlar da onun mekanik ihtiyaçlarına köle oldular. İnsanların etkinliğinin bir uzantısı olduğu gibi makine, çalışanları da kendi uzantısı haline getirdi.

Yapay makinenin mantığı sınaî sektörün dışında da yayıldı, özellikle bürokratik organizasyonlar içinde olacağı zaten öngörülmüş olan idarî dünyada. Sosyal etkinliğin birçok alanına makineler sızdı: Gideon'un dediği gibi, mekanikleşme ipleri eline alıyor.⁷ Öncelikle kentlerde hakim oluyor ardından köylere yayılıp köylüleri tarımcılar haline getirip, kasaba ve köyleri yörekentler şekline dönüştürüyor.

Yapay makinenin mantığı -verimlilik, tahmin edilebilirlik, hesaplanabilirlik, katı uzmanlaşma, ivedilik, kronometrikleşme- günlük hayatı istila ediyor: Seyahatleri, tüketimi, boş zamanları, eğitimi, hizmetleri, yemek yemeyi düzenliyor ve George Ritzer'in "toplumun macdonaldlaştırılması"⁸ dediği şeyi kışkırtıyor.

Kentleşme, parçalanma, anonimleşme yapay makine mantığının insanlar ve ilişkileri üzerine genelleşmiş uygulanmasıyla birlikte ilerliyor.

Gelişme kavramı, kendini dayattığı gibi, yapay makine mantığına boyun eğiyor ve onu gezegenin bütününe yayıyor.

Böylece, tekniğin ele geçirilmesi aynı zamanda da teknik tarafından ele geçirilme anlamına geliyor. Toplumu insan için rasyonalleştirdiğimizi sanıyoruz ama toplumun rasyonalleşmesine uyum sağlaması için insanı rasyonalleştiriyoruz.

7 S. Gideon, *Mechanizatim Takes Command*, Oxford University Press, 1948.

8 *The Macdonaldization of Society*,* Sage Press, 1992.

(*) *Toplumsal McDonaldlaştırılması*, çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, 1998 - ç.n.

Mekanik ve bölgesel düşüncenin saltanatı

Yapay makine mantığının insan hayatının her alanında gelişmesi beraberinde teknokratik ve ekonokratik hale gelen bölgesel mekanist düşünceyi üretti. Böylesi bir düşünce, artık her şeyin iyiden iyiye karmaşık bir nedenselliğe itaat etmeye başladığı bir sırada, sadece mekanik nedenselliği fark edebiliyor. Gerçeği sadece sayılabilirliği olan şeylere indiriyor. Sayılabilirliğe indirgeme ve hiper-uzmanlaşma sadece varoluşun, somutun, bireyin değil, bütünlüğün, küresel olanın, temel olanın da üzerinde bir körlük yaratıyor. Bütün tekno-bürokratik sistemlerin parçalanmasını, yoğunluklarının azalmasını ve son olarak sorumluluklarının kaybolmasını sağlıyor. Hem hareket katılıklarını hem de kayıtsızlığın aşırı bir hoşgörüyü karşılanmasını kolaylaştırıyor. Teknik hale gelmiş bütün sorunların vatandaşlardan uzmanların çıkarına doğru kaydığı ve küresel ve temel vizyonun yok olmasıyla meydanın sadece en kapalı bölgesel fikirlere değil, aynı zamanda, bilimadamları ve teknisyenler de dahil olmak üzere en kof küresel fikirlere, en keyfî temel fikirlere kaldığı Batı ülkelerinde demokratik gerilemeyi tam anlamıyla kolaylaştırıyor.

Rasyonelliğin kapalı ve parçalar halinde verdiği zararlar, kendilerini çözülmesi gereken sorunların bir veya birçok boyutunu daima unutan büyük tekno-bürokratik projelerin algılanışında gösteriyor (Assouan Barajı, deniz üstünde kurulan santraller, CNTS örgütü ve kirli kan hikâyesi, Sibirya'daki nehir yataklarına yön değiştirtme tasarıları, vb.). Haliyle, kapalı rasyonellik irrasyonelliği üretiyor. Dünyevi sorunları çözmekten kesinlikle uzak kalıyor.

Yeni barbarlık

Doğal afetlerden, kuraklıktan, su baskınlarından, açlıktan gelen insanî acılar var. Başkaları ise hâlâ azgınlığını kaybetmemiş olan eski barbarlık biçimlerinden kaynaklanıyor. Ve nihayet diğerleri de yapay makine mantığının insanoğluna el koymasından ayrı düşünölemeyecek olan tekno-bilimsel-bürokratik yeni bir barbarlıktan kaynaklanıyor.

Bilim sadece aydınlatıcı değildir, aynı zamanda kendi geleceğine karşı da kördür ve meyvalarında, bilincin kutsal ağacı gibi, hem iyiyi hem kötüyü barındırır. Teknik, uygarlaşmayı getirdiği gibi anonim ve güdümleyici yeni bir barbarlığı da getiriyor. Akıl kelimesi, sadece eleştirel rasyonelliği anlatmıyor, aynı zamanda rasyonelleşmenin somut olgulara ve gerçekliğin karmaşıklığına kör olan mantıksal taşkınlığını da simgeliyor. Uygarlığın ilerlemişliği diye algıladıklarımız aynı zamanda barbarlığın da ilerlemişliği.

Walter Benjamin büyük uygarlıkların kaynağında barbarlığın bulunduğunu çok iyi görmüştü. Freud uygarlığın barbarlığı kendi topraklarına gömerek yok etmekten öte, onun yeni fışkırmalarını hazırladığını görmüştü. Bugün tekno-bilimsel uygarlığın, uygarlaşmakla birlikte kendine ait bir barbarlığı da ürettiğini görebilmeliyiz.

Teknik-ötesi değişimi gerçekleştirmeyi engelleyen yetersizlik

Bugün ilerleme efsanesi yıkılıyor, gelişme hasta; insanlığın bütünü için tüm tehditlerin nedenlerinden en az biri bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeden kaynaklanmaktadır (yok edici silahlar, biyosfer üzerindeki ekolojik tehditler, nüfus patlaması tehdidi).

Oysa, bu binyılın sonunda, genel yetkileri yeniden bulacak

olan, hiper-uzmanlaşmış çalışmanın yerine robotları, makineleri ve bilgisayar denetimini koyacak olan, Üçüncü Dünya'daki açlığı ve kıtlığı ortadan kaldırıp, dışarıda kalanları dahil edecek, dağıtıcı bir ekonomi düzenleyecek olan, katı bilgi sistemlerinin yerine karmaşıklığa yönelik bir eğitim sistemi koyacak olan yine bu tekno-bilimsel gelişmelerdir.

Tam da tekniğin yardımı ve dahil olmasıyla, yapay makinelerin güncel mantığının insan normlarınca kontrol altına alınmasıyla, karmaşık bir mantığın ilerleyerek bilgisayarlara girmesiyle -bu daha yeni başlıyor- ve böylece, yapay makineler dünyasına girmesiyle teknik-ötesi bir uygarlık düşünülebilir.

Büyük teknolojik/ekonomik/sosyal değişimin gerçekleştirilmesindeki yetersizlik; teknik ve ekonomik bilincin yetersizliğinden geldiği gibi, hakim tekno-ekonomik düşünce-nin zayıflığından da ileri gelmektedir. Ayrıca, Marksizmin çöküşünden sonra karmaşık bir düşünce oluşturamayan ve büyük bir tasarı ortaya çıkaramayan politikanın da zayıflığı sebeptir. İlerleme yoluyla ilerlemenin yarattığı krizden çıkma gücü yok; zavallı bir postmodernizm dışında modernliğin yarattığı krizden çıkma gücü de yok.

Kör yarış

İnsanlık serüvenini üstlenen bilim/teknik/endüstri üçlünün yarışı kontrol edilemeyecek hale gelmiştir. Büyümesi kontrol edilemiyor, ilerlemesi bizi uçuruma sürüklüyor.

Bacon, Descartes ve Marx'ın, tekniğin hakimi olan insanın doğanın da hakimi haline geldiği mutluluk vaat eden görüşlerine karşı, Heisenberg ve Gehlen'in,⁹ insanlığın, tekniğin canlandığı biyoloji-ötesi bir gelişmenin aracı oldu-

9 Bkz. E. Morin, *Introduction à une politique de l'homme*, Paris, Editions du Seuil, "Points Politique" , 1969.

ğu görüşü geçerlilik kazanıyor. Modern Batı'nın bu başlıca iki efsanesini terk etmemiz gerekiyor: Evrenin öznesi olan insanın nesne-doğayı fethini; endüstriyel büyümenin, gelişmenin, ilerlemenin atıldığı sahte sonsuzluğu terk etmemiz gerekiyor. Parçalı ve kapalı rasyonelliği geride bırakmalı, yüzleştiği her rasyonel eleştiriyi akıl dışı olarak niteleyen soyut ve çılgın rasyonelleşmeyi de terk etmeliyiz. Bilim ve tekniğin insanın gelişimini üstlenip tamamladığına dair *Homo sapiens faber*'in pseudo-rasyonel paradigmasından kurtulmalıyız.

Gelişmenin trajedisi ve gelişmenin gelişmemişliği, teknolojinin frenlenemez koşusu, indirgeyici ve bölgesel düşüncenin yarattığı körleşme, işte bütün bunlar bizleri kontrol edilemez bir maceraya attı.

CAN ÇEKİŞME

Kriz?

Dünya devrinin kaotik ve çatışmalı halinin “normal” hali olduğunu; düzensizliklerinin karmaşıklığının vazgeçilmez içeriği olduğunu düşünebiliriz ve bugün artık banalleşen ve her yerde kullanılan kriz sözcüğünü kullanmaktan kaçınabiliriz.

Ama belki de “kriz”den¹⁰ ne anladığımızı hatırlamalıyız... Kriz, belirsizliklerin artmasıyla hatta genelleşmesiyle, düzenlemelerin bozulması ya da negatif *feed-back*'lerle (bazıları farklılıkları yok ediyor), pozitif *feed-back*'lerin gelişmesiyle (kontROLSÜZ büyüme), tehlike ve şansların büyümesiyle (gerileme ve ölüm tehlikesi, çözüm bulma ya da kurtuluş şansı) ortaya çıkar.

10 Bkz. E. Morin, *Sociologie*, Paris, Fayard, 1984 (bir kriz teorisi için bkz. s. 139-151).

Gezegen durumunu göz önüne aldığımızda, şunları gözlemleriz:

- Her alanda belirsizliklerin artması, kesin bir gelecekbilimin olanaksızlığı, olası gelecek senaryolarının olağanüstü çeşitliliği;

- Düzenlemelerin bozulması (ki buna “terörün dengesi”nin bozulması da artık dahildir), pozitif *feed-back*’ler halinde gelişmenin artması gibi nüfus patlaması, tekno-bilimin ve sanayinin gelişmesinin kontrol edilemez şekilde genişlemesi;

- İnsanlığın bütünü için ölümcül tehlikeler (nükleer silahlar, biyosferin üzerindeki tehditler) ve aynı zamanda, tehlikelerin bilinçlere yerleşmesiyle insanlığı tehlikelerden kurtarabilme şansı.

Çok yönlü kriz

Kriz sorunlarını yukarıdan aşağı sıralayarak dikkatlerimizi birinci ya da en önemli sorun üzerine yoğunlaştırabilmek iyi olurdu.

Bir anlamda, tekno-bilimin kontrol edilemez macerası birincil bir sorundur: Gelişme ve uygarlık sorununu yaratırken, nüfus patlamasını ve ekolojik tehditleri de belirledi. Ancak bugün tekno-bilimin gidişatını kontrol altına almak ne gelişme trajedisini, ne de uygarlığımızın sorunsalını *ipso facto* çözmeye yetecektir; bölgesel ve indirgeyici düşüncenin yarattığı körlüğü ortadan kaldırmayacak, nüfus sorunuyla ekolojik tehditleri yok etmeyecektir. Üstelik, tekno-bilim sorunu insanlığın bütününe bağlıdır, bu da bugün tekno-bilime bağlıdır. Ayrı bir şekilde ele alınmayıp farklılaşmış biçimlerde, gezegenin bölgelerine göre düşünülmelidir.

Aslında farklı sorunlar, farklı krizler ve farklı tehditler arasında geri dönüşlü etkileşimler var [*inter-rétro-action*].

Sağlık, nüfus, çevre, yaşam tarzı, uygarlık, gelişme sorunlarında olduğu gibi. Gelecek krizi açısından da bu böyledir, gelecek krizi milliyetçi azgınlıklara yol açar, bunlar ekonomik düzensizliklere, onlar da genelleşen parçalanmalara yol açar ve bütün bunlar geri dönüşlü etkileşim içinde olur. Daha geniş ele alacak olursak, antroposfer krizi ve biyosfer krizi, tıpkı geçmişin, bugünün ve geleceğin krizlerinin birbirine yansması gibi birbirleriyle etkileşir.

Bu krizlerin birçoğu, gelişme krizinin, modernlik krizinin ve bütün toplumların krizlerinin kendi aralarında dallanıp budaklandığı, karmakarıştığı bir çok yönlü krizler bütünü olarak algılanabilir; bu toplumların bazıları uyuşukluklarından, kendi halindeliklerinden, durağanlıklarından kurtulmakta, bazıları ise, tekno-bilimin gelişmesiyle insanî coşkuların zincirinden boşanmasının diyalektiği içinde sağır ve dilsiz bir evrime gark olmuş, deli danalar gibi koşuşturmakta.

Yani, diğerlerinin tamamını altına alacak bir numaralı bir sorun ortaya çıkaramıyoruz; hayatî olan tek bir sorun yok, birçok sorun var; ve bu bir numaralı hayatî sorunu oluşturan sorunların, çatışmaların, kontrol edilemez süreçlerin, gezegenin genel krizlerinin karmaşık, karşılıklı bağımlılığıdır.

Hızlanma

Krizin ağırlığı ya da derinliği, pozitif *feed-back*'lerin ve ölümcül tehlikelerin önemiyle ölçülebilir.

Şüphesiz, Batı'nın XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren bütün tekno-ekonomik oluşumu devasa bir pozitif *feed-back* olarak görülebilir, yani kendi kendini besleyen, büyüten ve hızlandıran, geleneksel toplumları, yaşam biçimlerini, kültürlerini yıkan kontrol edilemez bir süreç... Bu yıkım süreci aynı zamanda yaratma süreci de olmuştur (medeniyetin, yeni kültürel oluşumların, hayranlık uyandıran edebî

ve şiirsel yapıtların, müziğin...).

Bugün cevap verilmesi gereken soru, gerileme ve yıkım güçlerinin bu yaratıcılık ve ilerlemeye baskın gelip gelmeyeceğidir ve bizi patlayıcı *runaway*'e sürükleyebilecek hızlanma/genişleme konusunda kritik bir limiti aşıp aşmadığımızdır.

Çünkü hızlanma hayatın bütün alanlarına giriyor. Hız bile gittikçe hızlanıyor. Faksla, hızlı trenlerle, anında postayla ve ses hızını aşan tekniğin hızlanmasıyla, biz bile hızlandık... Bu, gemi aزیya alan bütün bir uygarlığın koşuşudur.

Bu, bizi gittikçe daha az ilerlemenin yüzü olan, ya da yakında ilerlemenin ikinci yüzü olacak olan evrime götüren deli koşunun bilincine varmalıyız. Walter Benjamin'in geleceğe doğru çılgın bir fırtınaya kapılıp giden Melekten bahsederken söylediği gibi: "İlerleme dediğimiz şey bu fırtınadır."

Kendi kendimizi yok etmeye doğru mu koşuyoruz? Yoksa bir başkalaşmaya doğru mu?

Bizleri *runaway*'e götüren pozitif *feed-back*'ler belki de bir başkalaşmayı gerçekleştirebilir. Ama kontrol ve düzenleme mekanizmalarının üstünlüğü ele geçirmeleri gerekir.

Kültürlerin, uygarlığın, doğanın üzerine sel gibi boşanan ve hem kültürleri, hem uygarlığı, hem de doğayı tehdit eden tekniği frenlemektir mesele. İçten olsun, dıştan olsun, bir patlamayı engellemek için yavaşlatmaktır. Başkalaşmayı düzenleyebilmek, kontrol edebilmek ve hazırlayabilmek için hızını kesmektir. Sağ kalmamız evrimimizi devrimleştirmemizi gerektiriyor. Başka bir geleceğe yol almalıyız. Yeni binyılda bilinçlerimize kararlılıkla yerleştirmemiz gereken budur.

Demokles safhası

Gezegenin içinde bulunduğu kriz, kontrol edilemez süreçlerin ortasındadır ve bunlar da gezegen krizinin kalbinde

bulunmaktadır. Ölümcül küresel tehditlerin yükselişi, gezegen krizinin özelliklerinden biridir.

1945'te Hiroşima'ya atılan bomba yeni bir evre açmıştır, nükleer silahlar bütün insanlığın üzerinde sürekli olarak asılı durmaktadır. Bu Demokles durumu, bütün insanlığı yok edebilecek güçte dev silahlarıyla; binlerce siloda gizli mega-ölümlerin taşıyıcısı füzeleriyle, okyanuslarda gezinen nükleer denizaltılarla, süperbombardıman uçaklarının aralıksız uçuşlarıyla yerleşmiş vaziyette. Silahlar yayılmakta, minyatürleşmekte ve yakında zorba hükümdarların ve/veya teröristlerin eline geçecektir.

Aynı zamanda, Demokles tehdidi kendini, bizim teknik/kentsel atıklarımızın biyosfere yayılmasıyla, oraya da taşıdı ve canlı ortamımızı zehirleyerek öldürmekle tehdit ediyor, bizim atıklarımız insanlık için ölümcül olmaya başladı.

Aynı zamanda, tıp ve hijyen tarafından kontrol altına alınan eski ölüm yeniden etrafımızı, bugüne kadar görülmemiş bir mikrobik yayılmayla sardı; mikropsuz olduğuna inandığımız cinsellik de Demoklesvari biçimde tehdit ediyor.

Nihayet, korku, umutsuzluk ve ölkeyle ölüm ruhsal dünyamızın içinde de yer almaya başladı. Her toplumda ve bireyde gizli kalmış yok etme ve kendi kendini yok etme güçleri, ortak kentsel ortamımız içinde, bireysel yalnızlık ve sıkıntıları artırarak ve büyüterek, protestonun, reddin, isyanın banal ifadesi haline gelen bir şiddeti serbest bırakarak yeniden canlandı. Sert uyuşturucuların ölümcül çekiciliği, özellikle eroin, karşı konulmaz* bir şekilde yayılmaktadır; bunlar kişiyi yatıştırıyor, sarhoş ediyor ve kendinden geçiriyor ancak kurtuluşları ölümlü.

Homo sapiens'in ortaya çıkışından beri, kendi ve kendi gibilerin ölümlerinin bilinci her insanoğlunda vardı. Roma

İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra uygarlıkların da ölümlü olduğu fikri gelişti. Bir yüzyıldan beri çağdaş kozmolojinin getirdikleriyle, Yerküre'nin ve güneşin de, yaşamı da kendi yıkımına sürükleyerek ölecekleri bilinci yayıldı. Ama bilinen bu ölümlere, yeni tanıdık ölümler, yeni küresel ölümler de ekleniyor; yaklaşan, zehirleyen, kuşatan, hepsi gezegensel yeni ölümler...

Barbarlıkların dayanışması

Bugün hâlâ azgın olan eski barbarlık biçimleri (dinler, ırkçılıklar, milliyetçilikler, ideolojiler tarafından her zaman-
kinden fazla beslenen kökten dincilik, kan dökücülük, aşışılama, nefret) ve yeni, anonim, duygusuz, bürokratik, teknolo/bilimsel barbarlık biçimleri arasındaki ittifaktan Yerküre'nin birçok noktasında doğan büyük bir barbarlığın sayısız boşalmaları da işte bu Demokles evremizde ortaya çıkıyor. Kolyma'da, Auschwitz'de ve Hiroşima'da imzalanmış bu çeşitli barbarlık türleri arası ittifak artık evrensel hale geldi, insanlığın yaşamını sürdürmesini ve geleceğini tehdit eden de budur.

Can çekişme mi?

Eğer XX. yüzyıldaki dünya savaşlarının krizsel ve kritik fırtınasını ve oluşmakta olan gizli fırtınayı küresel olarak ele alırsak, eğer insanlığın üzerindeki tehditlerin insanlığın kendisinden ileri geldiğini kabul edersek, nihayet ve özellikle günümüzdeki çok yönlü kriz durumunun içinden çıkılmaz ve parçalanmaz olduğunu kabul edersek, o zaman hâlâ kendini gerçekleştirme gücünden yoksun bir insanlığın gezegensel krizi olarak, insanlık can çekişiyor diyebiliriz, bu da, ölüm ve doğum semptomlarının birbiriyle çatış-

tuğı ve birbirini bozduğu trajik bir durum demektir. Ölü bir geçmiş ölemiyor, doğmakta olan bir gelecek doğamıyor.

Kör güçler, pozitif *feed-back*'ler, intihar çılgınlıkları dünya çapında sel gibi yayılıyor, ancak barış, demokrasi, özgürlük, hoşgörü talebi de küreselleşiyor...

Birleşme ve ayrışma güçleri arasındaki kavga sadece toplumlar, uluslar, etnik gruplar, dinler arasındaki ilişkilerde görülmüyor, aynı zamanda her toplumun kalbinde, her bireyin içinde de yer alıyor. Sadece uygarlaştırıcı ve barbarlaştırıcı itkiler arasında değil bu savaş, aynı zamanda ortak bir hayatta kalma umuduyla toplu ölüm korkusu arasında da bir kavgadır. Biten yüzyılın kavgası budur, bizleri gezegenin demir çağından çıkaracak olan sonuncu kavga da olmayacaktır muhtemelen.

Kültürleri koruyan bütün eski dokunulmazlıklar, bugün artık insanlığın hem yararına hem de zararına çalışmaktadır. Yararı, çeşitliliğin korunmasıdır. Zararı, birliğin engellenmesidir. Ulusal dokunulmazlıklar koruyucu olmaktan öte yıkıcı olmaya başlamıştır. Gezegenin kişiliği olarak insanlık hâlâ kendini içten yıkan belalara karşı korunacağı hiçbir bağışıklık edinememiştir.

Gezegenin can çekişmesi sadece herkesin herkese karşı olduğu kültürel çatışmalar, artı çeşitli türlerde krizler, artı çözümsüz yeni sorunların toplamı değildir, *çatışan, krizli, sorunsal içeriğinden beslenen ve bunların hepsini saran, aşan ve dönüşte onları besleyen bir bütündür.*

Bu bütün, sorunların sorunlarını da içinde barındırmaktadır: Dünyanın dünya haline gelmekteki yetersizliği: insanlığın insanlık haline gelmekteki yetersizliği.

Genelleşmiş bir felaket yarışının çaresizce içine mi girdik? Çözümü hangi çıkıştan bekliyoruz? Ya da iyi kötü bölgesel anlaşmazlıklarla, kalıtsal krizlerle, kargaşalarla, gerilemelerle dolu gezegenin Orta Çağ'ına doğru gitmeye, belki

birkaç topluluğu koruyarak devam mı edeceğiz...

Ölüm/doğum'un can çekişmesi belki de sonsuz riskler içinde, genel başkalaşmaya giden yoldur... Elbette bu can çekişmenin tam anlamıyla bilincine varılması koşuluyla.

Nihai Dünyasal Hedefimiz

Dünyadaki köklerimizin ve gezegendeki kaderimizin bilincine varmamız, insanlığı gerçekleştirmek ve Dünya'yı uygarlaştırmak için gerekli bir durumdur.

Bu anlamda, dünyada yeninden kök salmak bile kendi içinde bir hedeftir. Her şey birbirine bağlıdır: Dünyasal hedefimizin özümленir duruma gelmesi için kozmik *dasein*'imizi,* dünyasal kimliğimizi, antropolojik şartlarımızı, gezegenin demir çağını bilmemiz ve tanımamız gerekiyor.

Muhafaza etmek/devrim yapmak

Artık, ayrılmaz bir bağın görünüşte çatışan iki hedefi bir araya getirmesi gerekiyor. Birincisi insanlığın hayatta kalması, ikincisi ise insanlaşma sürecinin devam etmesi.

İlk hedef muhafazakârdır: Sadece amansız tektipleştirme ve yok etme sürecinde dağıtılan kültürel ve doğal çeşitlilikleri, sadece barbarlığın geri dönerek ve sel gibi boşalarak

(*) *Dasein*: Almanca'da varoluş anlamına gelir - r.n.

tehdit ettiği uygarlıksal edinimleri korumak ve kurtarmak değil, aynı zamanda biyosferin zayıflamasıyla ve nükleer silahların tehdidiyle, büyük barbarlıktan doğan çifte Demokles tehdidi altında olan insanlığın hayatını korumaktır. Bu büyük barbarlık, hatırlayalım, insanlığın başlangıcından beri hâlâ etkili, hakimiyetçi, şiddet ve kin dolu güçlerle, modern tekno-bürokratik, anonim, duygusuz, insanlıktan çıkarıcı ve doğayı yok edici güçlerin arasındaki ittifaktan kaynaklanmaktadır.

İkinci hedef devrim yapıcıdır (burada “devrimci” sıfatını, gerici anlamına geldiği ve barbarlıkla lekelendiği için kasten kullanmıyoruz). İnsanlığın kendini, toplum/cemaat ulusları şeklinde gerçekleştirmesini sağlayacak şartları yaratmasıdır mesele. Bu yeni aşamaya varmanın yolu, kendi kendine, kendiyle başkası ve kendiyle yakınları arasındaki ilişkilerden başlayarak, uluslarla devletler ve insanlarla tenko-bürokrasi, insanlarla toplum, insanlarla bilinç, insanlarla doğa arasındaki ilişkilere kadar bütün insanlar arası ilişkilerde devrim yapmaktan geçiyor.

Buradan kaçınılmaz bir paradoks doğmaktadır. İnsanlaşma sürecinin sürekliliğini, devam etmesini sağlama almak için muhafaza etmenin bir devrime ihtiyacı var. Devrimin de hem biyolojik varlığımızın, hem de kültürel ve uygarlıksal mirasımız olan edinimlerimizin muhafaza edilmesine ihtiyacı var.

Direnmek

İkinci bir paradoks, yine görünürde çelişkili olan, çifte zorlama muhafaza etmek/devrim yapmak sonucunda ortaya çıkmaktadır; bu da ilerlemek/direnmek paradoksudur.

Göründüğünün tersine, direnme gerekliliği 1944’ten beri hedefsiz kalmamıştır; Stalinist totalitarizme karşı yeni şekil-

ler altında kendini göstermek zorunda kalmıştır (Nazizme karşı direndikten sonra bunu yerine getirdiğim için kendimle övünüyorum). Totalitarizmden çıkarken, çok farklı (hâlâ) biçimler altında, direniş devam etmelidir.

Direnmeliyiz, başka bir deyişle büyük barbarlığın dalgalar halinde geri gelişine karşı savunma hattı kurmalıyız.

Direniş kavramı sadece yabancı bir işgalciye ya da acımasız bir diktatörlüğe karşı direnmek olarak sınırlanmamaktadır.

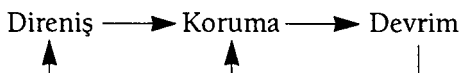
1989-1990 halklarının baharı yeniden bir donma yaşadı. Tüm özgürlük filizleri yok olma yolunda ilerliyor. Büyük barbarlık büyük bir geri dönüş yapıyor.

Kuşkusuz, her zaman, her yerde insanlık kendini kötülüğün, aşağılamanın, duygusuzluğun marifeti olan yaygın zulme karşı direnme ihtiyacı içinde buldu. Bugün var olan iki barbarlık, zulmün iki muhteşem gelişmesidir: Kinle dolu zulüm birinci barbarlıktan geliyor ve cinayetle, işkenceyle, bireysel ve toplu korkularla kendini ifade ediyor. Anonim zulüm ise tekno-bürokratik barbarlıktan geliyor. Son derece açıklayıcı olan kirli kan hikâyesi bize gösteriyor ki, bu ikinci barbarlığın özelliği teknikleşmenin, hiper-uzmanlaşmanın, bölümlenmenin, bürokratikleşmenin, anonimleşmenin, soyutlaşmanın, pazarlamanın bir araya gelmesindedir ve bunlar da hep beraber, yalnız küresel ve temel olanın değil, sorumluluğun, somutluğun ve insanın kaybına götürüyorlar.

Bu çifte barbarlığa karşı direnmek, birincil ve hayati bir gereklilik haline geldi. Bu direniş sadece insanlığın ayakta kalması için bir koşul değil aynı zamanda insanlaşma sürecinin gelişimi açısından da gereklidir. Böylece, hem direnmeye, hem muhafaza etmeye, hem de devrim yapmaya ihtiyacımız var.

Buradan, kısa zaman öncesi için hâlâ kavranılamaz olan

bir bağ ortaya çıkıyor:

Bilinçli insanlaşma süreci

İnsanlaşmayı sürdürmek insanlığın yeniden doğumunu gerçekleştirecektir. İlk doğuş, birkaç milyon yıl önce insanımsılıktan insanlığa geçişin başlamasıdır; ikinci doğuş, kültür ve dilin ortaya çıkmasıyla, muhtemelen *homo erectus*'tan itibaren gerçekleşmiştir; üçüncü doğuş *homo sapiens* ve arkaik toplumun doğuşu olmuştur; dördüncüsü tarihin doğuşu, aynı anda tarımın, hayvancılığın, şehrin ve Devletin¹ doğuşlarını da kapsayarak olmuştur; beşinci doğuş, mümkün ama henüz kesin değil, bizleri gezegenin demir çağından, insan aklının tarihöncesinden çıkararak yeryüzünü uygarlaştıracak ve bireylerinin, etnilerin, ulusların gezegensel toplum/cemaat halinde doğuşuna tanık olacak olan insanlığın doğuşu olacaktır.

Sorun-gelişmeden insanî gelişmeye

İnsanlaşmanın sürmesi psişik, ruhsal, ahlâkî, kültürel ve toplumsal potansiyelimizin gelişmesi olarak algılanmalıdır.

Burada gelişme kavramıyla yeniden karşılaşıyoruz ama 1950'li² yıllarda vaat edilmiş ve yayılmış ve baştan aşağı ve kökten³ bir şekilde tekrar düşünülmesi gereken tohum halindeki, sakat halinden çok daha geniş bir biçimde çıkıyor karşımıza.

1 Bkz. E. Morin, *Le Paradigme Perdu*, a.g.e., s. 189-208.

2 Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi.

3 Gelişme krizinin gelişmesi üzerine, bkz. E. Morin, *Sociologie*, a.g.e., s. 443-460.

Gelişme antropolojik açıdan algılanmalıdır. Gerçek gelişme, insanın gelişmesidir.

Demek ki gelişme kavramını ekonomik kılıfından çıkarmalıyız. Gelişmeyi sadece büyümeye indirgememek gerekir zira Jean-Marie Pelt'in dediği gibi, "büyüme artık aşırı büyüme haline gelmiştir". Gelişme kavramı çok boyutlu bir hale gelmelidir, sadece ekonomik şemaları değil, aynı zamanda yönünü ve kurallarını belirlediğini iddia eden Batı'ya ait kültürel ve uygarlıksal şemaları da aşmak ya da kırmak zorundadır. Belirsiz bir olasılık yarattığı tarihî kesinlikten olduğu gibi ilerleme kavramından da kurtulması gerekir ve hiçbir gelişmenin sonsuza kadar sürmeyeceğini anlamalıdır: Gelişme, insanî ve canlı olan her şey gibi gerilemenin saldırısına maruz kalır ve sürekli kendini yenilemek zorundadır.

Gelişme, kapitalizm, sosyalizm

İster sosyalizm olsun, ister kapitalizm, her ikisinin de gelişmenin gerçek etkenleri olduklarına inanılabilmektedir ve her biri yandaşlarına göre, ilahî bir dehayla donatılmıştır. İkisi de ekonomik düzenleme formülleri getiriyordu (birinde pazar ve ekonomi özeline, diğerinde plan ve ekonomi devletin) ve toplumsal ve insanî gelişmeyi güvence altına aldıklarını iddia ediyorlardı. Sözümona sosyalist formül, aslında totaliter barbarlığının yanı sıra, çözmek istediğini belirttiği sorunları ağırlaştırıyordu (milliyetçi, etnik ve dinî düşmanlıklar gibi) ayrıca demokrasi vaadi, olası bütün demokratik düzenlemeleri zorlaştırıyordu. Kapitalizm, Marx'ın gördüğü gibi, barbar yöntemlerle üretici güçlerin gelişmesini sağladıysa da, tek başına ya da Demiurgos* gibi insanın gelişmesinde anahtar unsur sayılamaz. Hatta pa-

(*) Demiurgos: Platon felsefesinde evreni düzenleyen Tanrı - r.n.

zarın, uygarlık sorunlarının tüm çözümlerini barındırıyor olduğuna inanmak, indirgeyici ekonomist bir hata olur. Asrın toplumsal gelişmeleri ancak, girişimci ve parti/işçi sendikaları arasında çatışan/tamamlayıcı bir şekilde sürdürülebilmektedir. Aslında, Batılı toplumlar sadece kapitalist terimlerle tanımlanamazlar: Hem milliyetçi, hem çok kültürlü, hem demokratik, hem çoğulcu ve kapitalist olarak değerlendirilebilirler.

Sosyalizm ve kapitalizm, sonuçta gelişmenin efsanesi haline gelmişlerdi. İlki, sovyetvari yorumuyla can çekişiyor; sosyal demokrat yorumuyla da tükenme noktasına yaklaştı. İkincisinin ise sadece görünürde sağlıklı bir hali var. Sadece kısacık bir süre için bütün sorunları çözecek sihirli formül gibi görünebildi.

Sosyalizm ve kapitalizm kavramları, gökten inme, emperyalist ve indirgeyici kavramlar olarak algılanmamalı. Ancak kapitalizmin ekonomik buluşunu, enerjisini, pazarın kendi kendini düzenleyen ve örgütleyen⁴ özelliklerini göz önünde bulundurarak irdelersek bunların her biri gezegene uyum sağlamalı, yoksa gezegen kapitalizm ya da pazara ayak uydurmaya çalışmamalı. Salt ekonomik olan her şey, salt teknolojik olan her şey gibi, uygarlaştırıcı olduğu kadar barbarlaştırıcıdır ve bir insan politikasına bağlı ve entegre olmalıdır. “Sosyalizm” kelimesinin içinde bulunan daha fazla cemaat ve daha fazla özgürlük özlemlerini ele alıyorsak, insanlaşma politikası bunları kökten bir şekilde özümsemeli. Sosyalizmin hedefinin insanın insan tarafından sömürülmesini ortadan kaldırmak olduğunu düşünürsek, o zaman bu hedef tekrar ele alınmalı ama artık bir vaat olarak değil. Egemenliğin ve köleleştirmenin, sömürünün biyo-antropolojik kökleri olduğunu unutmamalıyız, sömürünün de tari-

4 Vahşi bir bilgisayar olarak pazar üzerine, bkz. E. Morin, *Introduction à la pensée complexe*, Paris, ESF, 1990.

hî toplumlardaki⁵ oluşumların içlerinde çok derin kökleri olduğu gibi: Hiçbir politik rejim değişikliği, hiçbir ekonomik mülkiyet değişikliği bu durumu ortadan kaldıramaz; tersine, totaliter sosyalizmin kanıtladığı gibi, ağırlaştırabilir. Dolayısıyla, acil bir biçimde, egemenliğin, sömürünün, köleleştirmenin iğrenç şekillerine karşı direnmeli, büyük insanlaşma özlemine, derinliğine ve uzun vadeli olarak açılmalıyız, ama toplumsal ilişkilerin ve insanoğlunun en beter özelliklerinin ve potansiyelinin asla kaybolmayacağını, ama zaptedilmesi, kontrol altında tutulması gerekeceğini, hatta otokontrol altında olması gerekeceğini unutmuyarak.

Gelişmişlerin ve gelişmemişlerin gelişmemişliklerinin gelişmesi

Gelişme, ona atfettiğimiz anlamıyla, bireysel özerkliklerin yayılmasıyla, en yakın katılımlardan gezegen boyutunda katılımlara kadar, cemaat katılımlarının artmasının birlikte gideceğini varsayar. Daha çok özgürlük ve daha çok cemaat. Daha çok ego ve daha az egoizm.

Bu gelişme fikri, gezegen devrinin bir anahtar olayının bilincine varmamızı sağlıyor: Gelişmişlerin gelişmemişliği tam da tekno-ekonomik gelişmeleriyle birlikte büyüyor.

Gelişmişlerin gelişmemişliği ahlâkî, psişik ve entelektüeldir. Kuşkusuz büyük, küçük, bütün uygarlıklarda duygusal ve psişik bir yoksulluk vardır ve her yerde insan aklının ciddi az gelişmişliği vardır; ama zengin toplumlardaki zihinsel sefaleti, doymuş toplumlardaki aşk kıtlığını, entelektüellerin ve akademisyenlerin sefil kötülüklerini ve saldırganlıklarını, çürük genel fikirlerin ve sakat vizyonların çoğalmasını, küresel olanın, temel olanın ve sorumluluğun

5 Bkz. E. Morin *Le Paradigme perdu*, a.g.e. s. 189-208.

kaybını görmeliyiz. Fizyolojik ve maddi sefaletin azalmasıyla küçülmeyen bir sefalet var, aksine boş zaman ve bollukla büyüyor. Öncelikle rasyonalizasyon, uzmanlaşma, sayısallaştırma, soyutlama ve sorumsuzluk altında zihinsel gelişmemişliğin spesifik bir gelişmesi var ve bütün bunlar etik gelişmemişliğin gelişmesine yol açmaktadır.

Elbette gelişmiş dünyamızda sadece bu görüntüler yoktur, çelişkilere duyarlı karmaşık düşüncemiz, bireysel özerkliklerin, özgürlüklerin, iletişiminin, seyahatler ve televizyonla dünyaya açılmanın, bürokratik bir şekilde işletilseler de sosyal eşitsizlikleri giderip acılara derman olan sosyal güvenlik ve dayanışmaların modern gelişmelerini de hesaba katmamızı sağlıyor; geleneksel toplumlarda *in avo* yok edilmiş cesur, aykırı ve sapkın düşüncelerin artık bizim dünyamızda ifade edilebildiğini unutmamalıyız. Gerçeğimizin bütün cephelerinin özelliklerini görmeliyiz ve mutluluk ve yakınma arasındaki alternatiften sıyrılmalıyız.

Gelişmenin yeniden düşünülmesi, bizleri "gelişmemişlik" in gelişmemişliği fikrini eleştirel biçimde yeniden düşünmeye itiyor. Daha önce de gördüğümüz gibi, geri kalmışlık fikri, gelişmemiş oldukları söylenen halkların sahip olmuş olduğu veya hâlâ sahip olduğu binlerce yıllık kültürlerin zenginliklerini ve olası erdemlerini, yok sayıyor. Bu nosyon, değersiz batıl inançlar olarak görülen kültürlerin ölmelerini büyük ölçüde kolaylaştırıyor. Küçümseyici yazılı kültür, sözlü kültürleri kültürden saymayıp, onları sadece okuma yazma bilmezler olarak değerlendirerek, gecekondumahallelerindeki psişik ve ahlâkî gelişmemişliği artırıyorlar.

Şüphesiz, kendi kültürümüzün dışındaki kültürleri idealleştirmemeliyiz. Her kültürün kendi içerisinde yeterli olduğu fikrinin aksine, Maruyama⁶ her kültürün bozuk işleyen

6 M.Maruyama, "Disfunctional, misfunctional and toxifunctional aspects of cultures", *Technological Forecasting and Social Change*, 42, 1992, s. 301-307.

(işlevsel bozukluklar), yanlış işleyen (kötü yönde işleyen), eksik işleyen (en alt seviyede performans sergileyen) ve zehirli işleyen (işleyişinde hasar yaratan) bir yanı olduğuna işaret ediyor. Kültürlere saygı göstermek gerekiyor ancak kendi içlerinde mükemmel değiller, tıpkı bizim de kendi kendimize mükemmel olmadığımız gibi. Bütün kültürler, bizimki de dahil, batıl inançlar, kurgular, saptamalar, biriken ve eleştirilmeyen bilgiler, bayağı aksaklıklar, derin gerçekler karışımı bir yapıdan oluşuyor; ama bu karışım ilk bakışta ayırt edilemediğinden, binyıllık bilgileri boş inançlarla karıştırmamak için dikkatli olmak gerekir - örneğin, Meksika'da uzun süre tek besleyici besin olan mısırın hazırlanış yöntemleri; uzun yıllar boyunca antropologlar tarafından doğa üstü güçlere duyulan inanca atfedildi, ta ki organizmanın *lysin* maddesini sindirmesini sağladığı keşfedilene kadar. Yani, "akıldışı" görünen şey aslında yaşamsal bir rasyonaliteye denk düşüyordu.

Öte yandan, gelişmemişlik kavramı, ne kadar barbar olursa olsun, gelişmiş oldukları söylenenlerle gelişmemiş oldukları söylenenler arasında antropolojik bir bağ kuruyor; ekonomik sömürü koşullarında, yeni sıkıntılar⁷ getiren sefil doğal ve kentsel bozulmalarla gerçekleşse de faydalı teknik ve tıbbî yardımları kıskırtıyor, kuyular kazmak, enerji kaynakları geliştirmek, yerleşik besinsel yetersizliklerle mücadele gibi.

Sefaletle karşı savaşıırken nice yeni sefaletler doğurduk; geçim ekonomisini yıkarak, karşılıklı yardım değiş tokuşlarının olduğu yere parayı sokarak yaptık bunu! Ve, böyle yaparak, geri kaldık geliştiğimizi zannederken...

Zihinsel olarak geri kaldığımız sürece, gelişmemişlerin geri kalmışlıklarını daha da artıracacağız. Gelişmiş olanların

7 Jean Gimpel'in düşündüğü ve önerdiği gibi, arkaik tekniklerle en gelişmiş teknikler arasında bir geçişim kuran ortalama tekniklerin icadına yol açabilirdi.

zihinsel sefaletinin azalması, bu bilimsel çağımızda, gelişmemişlerin maddi sorunlarını hızlıca çözmemize izin verecek. Ama işte tam da bu zihinsel gelişmemişlik yüzünden işin içinden çıkamıyoruz, kimsenin bilincine varamadığı da budur.

Ve sonunda şu düşünceye ulaşıyoruz; zihinsel, psikik, duygusal ve insanî gelişmemişlik, gelişmiş olanlar da dahil olmak üzere, artık insanlaşma sürecinde kilit bir sorundur.

Gelişme-ötesi

Gelişme bir hedeftir, ama miyop bir hedef ya da son hedef olmaktan çıkmak zorundadır. Gelişmenin hedefi bile başka hedeflere bağlıdır. Hangileri? *Gerçekten yaşamak. Daha İyi yaşamak.*

Gerçekten ve daha iyi, ne demektir bu?

Anlayışla, dayanışmayla, merhametle yaşamak. Sömürülmeden, aşağılanmadan, hor görülmeden yaşamak.

Başka bir deyişle gelişmenin hedefleri, etik zorlamalardan ortaya çıkar. Ekonomi kontrol altına alınmalı ve antropo-etik ölçülerle hedeflenmelidir.

İnsanlaşmayı sürdürmek asıl, hiçbir vaat ve bir ilerleme yasasının mutlak doğruluğu olmadığı için bir gelişme etiği ister.

Üstelik daha önce de belirttiğimiz gibi, kazanılmış olan her şey, insanî olan her şey, edinilmiş gelişmeler de dahil - ya da gelişmelerden edinilenler- gerileme tehlikesine karşı sürekli kendini yenilemelidir. İlerlemeyi güvence altına alan düşünürlerin unutmak istedikleri, uygarlığın tarihî gerilemelerini ve yıkımlarını hatırlayalım. İnsanın hareketliliği ve yer değiştirmesinden olan şüpheli bir kaderi vardır insanlaşmanın.

Yer değiştirme bilinci kesinliği, istikrarı ve mutlak olanı

yıktığı için; bu macerada bir *happy end* olmadığı için, korku ve şüphenin kaynaklanmasına yol açıyor. Ayrıca bu macerada, bireyselleşmenin gelişmesi büyük güvensizlik ve korkulara da yol açıyor. Bireyselleşmenin korkularına karşılık tüketimin ve binlerce modern eğlencenin nevrotik/histerik özellikleri yayılıyor. Oysa bu korkunun püskürmesi onu derinleştiriyor ya da saldırganlığa dönüştürüyor.

Bunlar bizi, daha sonra söz edeceğimiz, düşünce reformuyla yaşam reformuna götürüyor.⁸

Bütün insanlaşma kaderimizi gelişme fikrinde mi sarmalamalıyız?

Belirttiğimiz hedeflerde, *gerçekten* yaşamak, *daha iyi* yaşamak gibi, gelişmeyi aşan bir şeyin arayışı var. Gelişmenin anlamı gelişmenin dışına çıkıyor: Mesela, müzik aşkını geliştirmek, müzik tarihinin ileriye doğru bir gelişme olduğu anlamına gelmiyor ve Beethoven'ın Bach'tan daha iyi olduğu, ya da Richard Strauss'un Beethoven'den daha iyi olduğu anlamına gelmiyor. Gelişme kavramının, kelimenin de gösterdiği, açtığı, yaydığı gibi, yetersizliğini, hatta insanlaştırıcılığını anlamak gerekiyor. Bu kavramı kuşatma ve tersine evrim fikirlerinin diyalektik anlayışıyla geliştirmek gerekir. Bu diyalektik, varlığın derinliklerine batırılmış, eskinin, kendini unutuşun, kutsal amniyotik sıvının içine adeta fetal daldırılışın, doğaya geri dönüşün içine yeniden batırılmış, efsanelere, amaçsız arayışlara, sözsüz uzlaşmaya geri dönmüş bir şekilde bizi öze ya da dünya öncesine geri döndürür.

Ah elbette! Shelley, Novalis, Hölderlin, Puşkin, Rimbaud, Bach, Mozart, Schubert, Beethoven, Musorzki, Berg uygarlıksal bir gelişmenin tarihî meyvalarıdır; ama eserleri bu gelişmeyi aşıyor, bizim dünyada oluşumuzu ifade ediyor, sözle anlatılmazdan bahsediyor, bizleri, zamanın ve mekânın

8 Bkz. Yedinci Bölüm, "Düşünce Reformu".

çaresi bulunmaz etkisinin hafiflediği kendimizden geçmenin eşiğine getiriyor. Düşüncelerin özünden fışkıran her şey tarihi deliyor, köklerine kadar geçmişti etkiliyor, içimizdeki uçurumlara dalıyor, geleceğin dışına fırlıyor.

O zaman gelişme-ötesi kavramını önerebilir miyiz, yani gelişme bir gelişme dışına (belki?) kavuşmamıza izin verir mi ve ille de vermesi gerekir mi?

Geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisini yeniden bulmak

Her toplum, her birey geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisini diyalektik halde yaşar ve her terim diğerlerinden beslenir.

Geleneksel toplumlar şimdiyi ve geleceği geçmişin ısmarladıklarıyla yaşıyorlardı. Gelişme yolunda oldukları söylenen toplumlar ise yakın zamana kadar hâlâ hep kimliksel geçmişlerini korumaya çalışarak ve şimdiyi de iyi kötü bir düzene koymaya çalışarak, geleceğin talepleri altında yaşıyorlardı. Zengin toplumlar hem şimdinin hem de geleceğin ısmarladıklarıyla yaşıyorlardı ve önce neşe, sonra melankoliyle geçmişlerinin uzaklaşmakta olduğunu görüyorlardı.

Zamana ve bireylere göre çok çeşitli olarak yaşanmış olan geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisi, şişirilmiş bir gelecek hayrına, hemen hemen her yerde zayıflamıştı. Gelecek krizi Batılı toplumlarda şimdinin şişirilmesini ve geçmişte kaynaklanmayı teşvik ediyor. Hemen hemen her yerde, etnik ve/veya dinî yeniden kökleşmenin aynı zamanda hem gelecek krizine hem de şimdinin sefaletine cevap veren kökten dinciliklerin (İslâmî olan onlardan sadece bir tanesi) ortaya çıkıyor.

Birçok yerde, yaşayan geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisi kendini kurumuş, zayıflamış ya da sıkışmış halde buluyor. Demek ki hiçbirini şişirmeden bu üç dava arasındaki ilişkiyi hayata geri döndürmemiz gerekiyor.

Geçmiş/şimdi/gelecek ilişkisinin yenilenmesi ve karmaşıklaşması insanlaşma politikasının hedeflerinden biri olarak kaydedilmelidir.

Geçmişte kaynaklanma, daha önce belirttiğimiz iki ilkeye saygı içinde ve saygı yoluyla kurulabilir. Birincisi bütün kültürlere yaşama hakkını tanımaktır ancak onların mükemmele ermiş yapılar olmadıklarını unutmadan: Her biri kendi yetersizliklerini, kendi körlüklerini, belli eksikliklerini taşır ve nitelikleri, uyruklarının varoluşlarının yayılması için çok eşitsizdir. Unutmamamız gereken bir başka nokta ise benzersiz kültürlerin her biri benzersizliğini karşılaşmalardan, yabancı öğelerin sindirilmesinden edinir ve genellikle bu öğeler de çoğunlukla fethedilen ya da fetheden kültürlere aittir; canlı varlıklar gibi tüm kültürler kendilerini değiştirmişlerdir, başkalaştırmışlardır ve çoğu, başta kendilerini bozan ya da tehdit eden kültürlere entegre olarak karmaşıktır.

Ne olursa olsun, etnik ulusal, dinî eski kaynağa dönüş şimdiyle ve gelecekle ilişkisini zayıflatarak geçmişte donup kaldığı anda geriye doğru işlemeye başlar.

Eski kaynağa dönüşün ikinci ilkesi ise bütün insanlarda ortak olup benzersiz kaynağa dönüşleri asla engellemeyen antropolojik/biyolojik/dünyasal *kaynağın* yeniden ele alınması gerekliliğidir. Geçmiş sadece bir etnin ya da bir ulusun benzersiz geçmişi değildir; toprakla ilgili, insanlaştırıcı, insanî geçmiştir sahiplenmek ve özümsemek gereken.

Şimdi ile ilişki, onu yaşamak ve tadını çıkarmak, otoriter bir geçmişe ya da aldatıcı bir geleceğe kurban edilemez. Şimdi ile ilişki bugün, gezegen yaşamına tele-katılımı ve gezegensel kültüre ve folklore olduğu gibi çeşitli dünya kültürlerinin dolaşımına katılma olasılığını barındırıyor. Öte yandan ve özellikle, gelişmeyi aşan yaşama sevinci de şimdide kendini gösteriyor. Geçmiş/şimdi/gelecek'in diyalojik dolaşımı

şimdinin kavşağı olan yaşamın somut yoğunluğunu yeniden oluşturuyor. Aziz Augustin'in dediği gibi: "Üç zaman vardır: geçmişin şimdisi, şimdinin şimdisi, geleceğin şimdisi."

Sonuç olarak gelecekle ilişki, insanlaşma sürecinin kendisi de geleceğe doğru bir basınç olduğu ölçüde kendini yeniden doğmuş bulmalıdır. Gelecek artık garanti altına alınmış ilerlemenin aldatıcı geleceği değildir. Kuşku ve belirsiz bir gelecektir, ancak insanî özlemlerin ve hedeflerin, ille de gerçekleştirileceği vaadi olmaksızın düşünülebileceği, sayısız olasılığa açık bir gelecek. Özetle, geleceğin yeniden yapılandırılması, insanlık için çok acil ve önemli bir konudur.

İç/dış ilişkisi

İnsanoğlu her zaman karşıt uçlarda iki eğilim üzerine yöneltilmiştir. Biri, dış dünyaya açık olup, artık seyahat, keşif, bilimsel araştırma ve günümüzde de kozmik keşiflere yönelmek şekline dönüşen dış dünyaya karşı meraktır. Diğeri ise, içe dönük olup, iç yaşama, düşünceye ve meditasyona bakar. Uygarlıkların başlangıcından beri göklere bakan astronomlar ve ruhun kendisine bakan meditasyoncular olmuştur. Teknik olanlar ve mistik olanlar olmuştur. Bir de yönelim değiştirme imkânı olmuştur.

Bugün, kozmik yönelim arttı: Gitmek, dünyayı terketmek, başka gezegenlere gitmek, daha da uzaklara gitmek... Ancak uzaya koloniler göndermek hâlâ dünyevi bir dayanışmayı gerektiriyor. Ve, dünya kaynaklı büyük bir koloniler konfederasyonunun bilimkurgusal varsayımının içinde bile, dünya, yapay sistemlere, oksijen kubbelerine hayvanlar ve bitkiler için dev seralara ihtiyaç olmadığından, anavatanlığını çok daha kuvvetle koruyacaktır.

Modern Batı tarafından çok uzun süre marjinalleştirilip bastırılan iç dünyaya yönelim, orada da yeni bir çağrıyı du-

yurmaya başlıyor: Burada ve orada, şiddet hareketlerinden, karışıklıklardan ve ihtirastan kurtulunmak isteniyor, ve uyuşturucu kaynaklı olmayıp aklı bir eğitimin sonucu gelen dinginlik ve iç barış özleniyor.

Dünyayı düzene sokmak, maddi dünyanın keşfini ve kozmik seyahat perspektifini bırakmak ya da içe dönüşü terk etmek anlamına gelmiyor. Bu iki yönelim, her biri dünyadan itibaren, her biri diğeriyle iletişim içinde izlenmelidir.

Uygarlığı uygarlaştırmak

Gezeğenin demir çağından çıkışın yolunu sağlayacak olan insanlaşma süreci, zenginliğiyle olduğu kadar sefaletiyle de gezegenleşen Batı uygarlığını, gezegensel uygarlaşmayı tamamlamak üzere yeniden oluşturmamızı zorunlu kılıyor.

Daha iyi bir uygarlık dileğini gerçekleştirmek isteğinden daha zor bir şey olamaz.

Her birimizin kişisel olarak rahatlaması, her türlü sömürü ve hakimiyet biçiminin ortadan kaldırılması, nimetlerin eşitlikçi biçimde dağılması, aramızda etkili bir dayanışma olması, mutluluğun genelleşmesi rüyası, bu rüyayı dayatmak isteyenleri barbarca yöntemler kullanmaya yöneltti ve böylece uygarlaştırıcı girişimleri de yıkıldı. Karışıklık ve çatışmaları yok etmeye, ahenk ve şeffaflık oluşturmaya yönelik her karar ters tepmektedir ve felaket dolu sonuçları da ortadadır.⁹ Asrın tarihinin bizlere gösterdiği gibi, dünyanın kurtuluşunu gerçekleştirme isteği, dünyayı bir cehenneme çevirmekle sonuçlandı. Yeniden dünyevi kurtuluş hayalleri-

9 Kuşkuculuğu ve nihilizmi, kurulmuş düzenin ve düzensizliğin kabulünü, kötülüklerin ve haksızlıkların kaçınılmazlığı başımıza gelecek bütün kötülükleri serinkanlılıkla kabul etmemizi gerektirir inancını körükleyen budur. Bu uyanış elbette her türlü uygarlaşma reformuna girişmemizi engellemektedir.

ne kapılmamalıyız. *Temel hedefimiz olan daha iyi bir dünya isteği, dünyaların en iyisini istemek değildir.*

Dolayısıyla, daha ileride ele alacağımız kilit bir sorun var: Uygarlığın uygarlaştırılmasına karşı çıkan ve hatta bir uygarlaşma politikası olasılığını bile tehlikeye sokan muhtemelen engeller sorunu.

Uygarlaştırıcı demokrasi

Demokrasi tarih içinde, despot imparatorluklar, teokrasiler, diktatörlükler, aristokrasiler ve kast sistemlerinin arasında marjinal olarak doğmuştur. Demokratik özlemin evrenselleşmesine rağmen hâlâ marjinal durumdadır. Ama yine de siyasi sistemlerin en uygar olanıdır.

Modern demokrasi, içerisinde ilerleme ve gerilemeleri olan, bu ilerleme ve gerilemelerden ilkelerini ortaya çıkarıp ifade eden ve geliştiren belirsiz bir tarihin ürünüdür. Birinci ilkesi, halkın egemenliği, tam da bu egemenliği sağlama almak amacıyla, yasalara ve kurallara uyarak kendi kendini sınırlamak ve egemenliği dönemsel olarak seçilmişlere bırakmak anlamına geldi. Özünde özgür insanlara mahsus olup, ilkesini bütün insanlar özgür ve hakça eşit tanıdığına genelleştirir. Site demokrasisinden sonra ulusların demokrasisi yüz binlerce, hatta milyonlarca vatandaşı bir araya toplayarak, parlamenter sistemi, gücün paylaşılması durumunu oluşturdu, bunun amacı da, güç tek yerde yoğunlaşırsa kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak kötüye kullanmalardan korunmak, bireysel hakları sağlama almak ve *privacy*'yi korumaktı. 1789 yılındaki Fransız Devrimi, 1848 yılında tamamlanan üçlü sloganın ilkelerini hazırlamıştır: Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik. Bu üçleme karmaşıktır çünkü onu oluşturan öğeler hem tamamlayıcı hem de çelişkilidir: Tek başına özgürlük eşitliği ve kardeşliği yok eder; dayatı-

lan eşitlik, kardeşliği gerçekleştirmeden özgürlüğü öldürür; Vatandaşlar arasında cemaatsel bir bağ kurulabilmesi için temel gereksinim olan kardeşlik,¹⁰ özgürlüğü düzenlemeli ve eşitsizliği azaltmalıdır, ama yasalarla ya da kararnamelerle ne resmen ilân edilebilir, ne de düzenlenebilir. Son olarak da, sosyalizm sadece politik örgütlenmeyi değil aynı zamanda toplumların ekonomik/sosyal örgütlenmelerinde de demokratikleşmeyi hedefliyordu.

İşaret ettiğimiz ilkelerin demokrasiyi tanımlamaya ve güvence altına almaya yeteceğini düşünmüş olabiliriz. Bugüne kadar dikkatlerden kaçan, hatta gizli kalan temel bir belirtinin ortaya çıkması için çağdaş totalitarizmi tecrübe etmek gerekti: Çeşitlilik ve anlaşmazlıklarla dolu hayatî bağı.

Demokrasi toplumsal çıkarların ve grupların çeşitliliğini öngördüğü ve beslediği gibi, fikirlerin çeşitliliğini de besler, bu da, çoğunluk diktatörlüğünü dayatmak yerine, azınlıkların ve protestlerin varoluş ve kendini ifade haklarını tanımak ve aykırı ve sapmış fikirlerin ifade edilmesine izin vermek gerekliliğini gösterir. Kurumlar ve demokratik yasalar hakkında uzlaşmaya ihtiyaç duyar ve aynı zamanda yaşamasını ve üretkenliğini artıracak karşıt fikirlere ve görüşlere de ihtiyacı vardır. Ama çatışmaların yaşaması ve üretkenliği ancak demokratik düzene itaat etmekle gerçekleşebilir. Yani fiziksel savaşlar yerine fikir savaşlarını koyarak çatışmaları çözer ve tartışmalar ve seçimler yoluyla geçici galipleri belirler.

Böylece, hem uzlaşmayı hem çatışmayı gerektiren demokrasi, artık daha da fazla halkın egemenliği içindir. Bi-reylerin aklî özerkliklerini, fikir ve ifade özgürlüklerini ve üçlü Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ideallerini besleyen (on-

10 Bkz. E. Morin, *Introduction à la pensée complexe (a.g.e.)*, toplumların karmaşıklığının büyümesi için kardeşliğin sosyolojik olarak ne kadar hayatî olduğu hakkında.

lardan da beslenerek) karmaşık bir siyasi uygarlık ve örgütlenme düzenidir.

Bu sistem kendini yaratmak ve köklenmek için kendinden karmaşık koşullara ihtiyaç duyuyor. Demokrasi, kendisinin uygulanmasına bağlı koşullara bağlıdır (yurttaş aklı, demokratik oyunun kurallarını kabullenme). Kırılğanlığı da buradan kaynaklanmaktadır.

Böylece, totaliter sistem tecrübesinden sonra demokrasiyi yerleştirmenin zorluğunu görüyoruz. Demokratik oyunun kuralları, onyıllar boyunca totalitarizmin oluşmalarına imkân vermediği politik ve sivil bir kültüre ihtiyaç duymaktadır; ekonomik kriz bir çatışma fazlalılığına yol açıyor, bu da demokratik kuralların bozulması riskini taşıyor, bir yandan da milliyetçi azgınlık barışçı azınlıklara karşı gözü dönmüş bir çoğunluğun diktatörlüğünü kamçılıyor.

Ancak Batı bile kendine göre ciddi demokratik sorunlar yaşamaktadır, sadece demokratikleşme sürecini tamamlamadığından ve yetersizlikler ve boşluklar taşıdığından dolayı değil, aynı zamanda orada demokratik gerileme süreçleri ortaya çıktığından dolayı.

Her şeyden önce, tekno-bürokrasinin gelişmesi bugüne kadar politik kararlar alan ve tartışmalar yapan uzmanların bütün alanlarda hakimiyetini yerleştiriyor. Böylece nükleer teknik, vatandaşları, parlamenterleri hatta bakanları bile siyahların kallanımı konusunda karar alma sürecinin tamamen dışında bırakır; bu yeni enerji kaynağının kurulması genellikle vatandaşların üzerinde bir yerlerde kararlaştırılır.

Tekno-bilim bir zamanlar sadece biyolojik ve sosyolojik olan alanları istila etti, örneğin analığı, babalığı, doğumu, ölümü: Kimliği saptanabilir, hatta yaşayan bir babası olmayan çocuklar doğurmak mümkün oldu bile, ana rahminin dışında gebe kalmak, tıpkı bugün, uygun olmayan ceninin ortadan kaldırılabildiği gibi, yakında ebeveynlerin isteğine

ve sosyal normlara uygun hale getirmek de mümkün olacaktır. Bu sorunlar, kürtaj yapma hakkı hariç, politik bilinç veya demokratik tartışmaya dahil olmadı. Daha ötesi, hiper-uzmanlaşmış kapalı tekno-bilim ile vatandaşların sahip oldukları bilgiler arasındaki uçurum giderek açılıyor ve bilenlerle -bildikleri ne küreselleşmeye ne de bağdaştırmaya yeterli, parçalanmış bir kalıntı- bilmeyenler, yani vatandaşların bütünü arasında bir ikilik yaratıyor. Bu da bizi bilginin demokratikleşmesi için çalışmaya itiyor, yani bilinçli bir demokrasi. Bu amaç teknokratlara ve bilimcilere saçma gelebilir hatta vatandaşların kendilerine bile imkânsız görünebilir: Tek yol, bilgi yayılımını öğrencilik çağının dışına da çekerek ve üniversite¹¹ çevrelerinin ötesinde tutarak, özellikle de bilgileri birbirine eklemlemeyi sağlayacak olan düşünce reformunu uygulayarak bu amacı gerçekleştirebiliriz.

Aynı zamanda uluslar arasındaki ekonomik rekabetin yoğunlaşması, özellikle ekonomik bir buhran durumunda politikanın ekonomi üzerindeki ağırlığını azaltarak, ekonomiyi daimi bir politik sorun haline getirmektedir; sürekli ideoloji ve fikir krizleri olduğundan, ekonominin önceliğinin tanınması, demokratik olarak hayatî olan fikir çatışmalarının rolünü zayıflatarak sıcak bir uzlaşmayı ortaya çıkarıyor.

Yine aynı zamanda, demokrasi toplumsal olarak gerilemektedir: 1970'li yılların başına kadarki büyümenin ilerlemeleri sayesinde eşitsizliklerin azaltılmasından sonra, ekonomik rekabet ve verimlilik arayışı çalışanların büyük kısmını devre dışı bırakıyor, proleterlerin ve göçmenlerin gettolaştırılması da onları toplumun sürekli yükselen kısmından ayrı tutuyor. İnsanları teknik ilerlemeye uyarlamakta son derece başarılı olan, ancak teknik ilerlemeyi bir türlü insanlara uyarlayamayan ekonokratlar, zenginliğin dağıtıl-

11 CNRS tarafında ve bünyesinde bir "Bilim ve vatandaşlar" ofisinin yaratılması bu yönde bir ilk eylem taslağı olmuştur.

ması ve çalışmanın yeniden düzenlemesi için yeni çözümler tasarlayamıyorlar. Böylece “ikili” bir toplum oluşmaya başlıyor ve eğer demokratik açık sürerse, toplum, normal toplum haline gelecektir.

Bağlantılı olarak, geleceğe yönelik büyük umutların yıkılışı, devrimciliğin derin buhranı, yenilikçiliğin nefesinin tükenmesi, pragmatizmin gün be gün fikirleri ezmesi, büyük bir tasarı gerçekleştirmekteki güçsüzlük, etnik veya ırkçı etno-merkeziyetçilik çatışmalarının ya da çıkar çatışmalarının artmasıyla, fikir çatışmalarının zayıflaması, bütün bunlar partilerin köhneleşmesini, katılımın zayıflamasını besliyor ve bu köhneleşme ve zayıflamadan besleniyor.

Bu demokratik gerilemenin içinde, daha önce de sözünü ettiğimiz uygarlaşmanın büyük sorunları, politik bilince ve kamusal tartışmalara açılmak yerine, özel sorunlar olarak algılanarak yerlerinde duruyorlar.

Bütün dünya demokrasiyi oluşturmanın sorunlarını yaşıyorken, Batı toplumlarında demokratik yetersizliğin kilit sorunu, yani demokrasiyi yeniden oluşturma ihtiyacı çeşitli biçimlerde kendini gösteriyor.

Demokratik sorun, farklı şekillerde kendini gösteren bir gezegen sorunudur.

Genelleşmiş demokratik özlem, genelleşmiş demokratik zorluklarla çarpışıyor. Demokrasi uygarlığa bağlı olduğu gibi uygarlık da demokrasiye bağlıdır.

Çelişkili hedeflerimizle yeniden karşılaşıyoruz. Demokrasiyi tehdit eden güçlere direnmeliyiz, bu güçler tarafından yıkılma riski taşıyanları korumalıyız ama demokratikleşmeyi ilerletmeyi de istemeliyiz; yani, bunu insanlaşmanın derin hedeflerine kazımalıyız.

Dünyayı federasyon haline sokmak

Uygarlığın uygarlaşması toplumlar arasında karşılıklı uluslararası bir iletişimi gerektiriyor hatta daha da fazlasını: Gezegen ölçeğinde organik birleşmelerini. Bütün kıtalarda, ulus boyun eğmiş ya da sömürgeleşmiş halkların özgürlüklerine kavuşması anlamına gelen tarihî görevini yerine getirir getirmez ve kendisi azınlıklara boyun eğmeye hazır hale geldiğinde bu amaç netleşiyor.

Ulus-devleti aşmak? Ulus-devlet'in gözle görülür bir antropo-tarihsel güce sahip olduğunu daha önce de belirtmiştik: Ana-yurtseverlik efsanesinin gücü, dinî güç (tanrılaştırılmış ulusun tapınması), modern devletin düzenleyici gücü... XX. yüzyılda Enternasyonallerin başarısızlığı, küreselleşmenin güçten düşmesi, Avrupa'nın oluşumundaki güçlükler Ulus-devletin çok boyutlu gerçekliğinin gücünü açığa çıkarıyor. Bugün genelleşmiş, sayısız etniden oluşan ulus talebi kuşkusuz egemenliklerin meşru olarak tanınması yönünde gidiyor, ama gerekli aşmanın tersi yönünde de gidiyor.

Üstelik, tekrar edelim, eğer ulus-devlet, toplumları ve insanları kitlesel olarak yok edecek kadar güçlendiyse bile, gezegensel hale gelmiş büyük sorunlarla ilgilenmek için çok küçülmüştür ve vatandaşlarının somut özel sorunlarına çözüm bulamayacak kadar da büyümüştür. Ekonomik küreselleşmenin gelişmesinin yarattığı ölçek değişikliği ulus-devlet iktidarlarının *de facto* aşılmasını sağlamıştır. Ulus-devlet, yöresel olan ve devlet yetkilerinin azaltılmasını talep ederek kendilerini savunan kültürleri iyice koruyamaz hale gelmiştir.

Ulus-devlet'in aşılması, kendi başına devlet bürokrasisinin azalmasını teşvik etmelidir, bu yararlı olacaktır "çünkü her devlet özgür insana mekanik bir çark muamelesi yap-

mak zorundadır".¹²

Ulus-devlet'in aşılması onun yok edilmesi anlamına gelmiyor, daha geniş birleşmelere entegre olması, etniler ve bireyler üzerindeki mutlak ölüm kalım erkinin sınırlandırılması - ancak bu yönden ele alırsak "müdahale hakkı"nı anlayabiliriz- anlamına geliyor, ama kendi seviyesinde düzeltebileceği sorunlar için bütün yetkilerinin sürmesi (yan kuruluş ilkesi) şartıyla.

Ulus-devlet'in daha geniş birleşmeler yönünde aşılması ancak Avrupalılar Avrupa'da Afrikalılar Afrika'da, Latin-Amerikalılar Amerikalarında, vb. ana-yurtsever bir nitelik tanırlarsa ve her biri ve hepsi, kendisi de bütün insanların anayurdu olan dünyadaki bu niteliği tanırlarsa etkili olarak gerçekleşebilecektir.

Ne olursa olsun gezegensel birleşme, kendi içinde bağımlı ve dar bir dünya için gerekli asgari gerekliliktir. Şimdiden bu birleşme bağlamında, herkese dünyasal haklar verecek ve bunları garanti altına alacak gezegensel bir vatandaşlığı düşünmek gerekiyor. Bugün ütöpik görünen bu fikir, kendi gözünde dünyanın bütünü olan bir imparatorluğun bütün oturanlarına Roma vatandaşlığı veren fermanıyla Caracalla (212) tarafından gerçekleştirilmişti oysa.

Yeni bir jeo-politika ortaya çıkmalıdır. Gezegenin jeo-politiği ulus ve imparatorlukların çıkarları üzerine merkezleştirilmeyecek, zorlayıcı çağrışımların merkezinden ve bağımlılığından uzaklaşacaktır; stratejik ve ekonomik etki alanları oluşturarak değil fakat alanlar arasında işbirliği bağları kurarak. Birçok yakınlaşmanın yolunu açarak ancak kendi kendini kabul ettirebilir.

Birleşmiş Milletler Örgütü merkezden uzaklaşmaların merkezi olmalıdır, aynı zamanda, bir devlet başka bir devle-

12 Hölderlin, Schelling ve Hegel'e bağlı idealizm programı.

ti, bir halkı, bir etniyi rahatsız ettiğinde, demokrasinin devrildiği her yerde, demokrasiyi yeniden kurabilecek yeterli dünyasal demokratik kuvvet ve özel hareket kuvveti yerleştirilinceye kadar müdahale edebilecek gezegensel bir polis gücüne sahip olmalıdır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Örgütü'ne bağlı yeni gezegensel kendilikleri teşvik etmek, hayatî sorunlar için, 1992'de Rio'da olduğu gibi, ortak programlar tanımlamak, birçok ulus-aşırı, uluslararası, ulus-ötesi kurumsal kendilikler tasarlamak, Kutsal Roma-germen imparatorluğunun Hansa şehirleri gibi, Roma imparatorluğu gibi tarihî deneyimlerden, onları taklit etmek için değil, onları hatırlayarak geleceğe yönelik keşiflerini kışkırtmak için faydalanmak gerekiyor.

Bu olasılıkların somutlaşabilmesi için, Jean-Marie Pelt'in ifade ettiği gibi, "gezegensel bir kamuoyu"na ihtiyacımız olacak. Gezegensel bir vatandaşlığa, gezegensel medeni bir bilince, gezegensel entelektüel ve bilimsel bakış açısına, gezegensel politik bir görüşe ihtiyaç olacak. Daha başlangıcında bile değiliz. Oysa bunlar gezegensel bir politikanın önkoşullarıdır ve gezegensel politika da aynı zamanda, bu görüşlerin ve bilinçlenmenin oluşması için bir koşuldur.

Özlemimi duyduğumuz insanlığın birlikteliği, (başka yerlerde de bunu ifade etmiştik)¹³ "yetişkin, teknisyen ve Batılı beyaz adamın hegemonyası modelinin üzerine kurulamaz; tam tersine dişiliğe, gençliğe, yaşlılığa ait, çok etnili, çok kültürlü uygarlık tohumlarını uyandırıp gün ışığına çıkarmalıdır..."

Çeşitlilik dehası üzerine kurulmuş bir evrensel topluma doğru gitmektir hikâye, homojenleşme gerizekâllılığına doğru değil, bu da bizleri kendinden çelişkili, çifte bir zorlamaya götürüyor, ama sadece bu çelişki içinde zenginleşe-

13 E.Morin, M.Piattelli, *L'unité de l'homme*, a.g.e., s. 350-355.

biliyor bu zorlama: 1) her yerde birliğı korumak, yaymak, yetiştirmek, geliştirmek; 2) her yerde eşitliliğı korumak, yaymak, yetiştirmek, geliştirmek.

Bu paradokstan yola çıkarak kültürleri hem korumak hem de amak gerekir. Bu durumun yenileştirici bir tarafı kalmadı: Bütün kültürlerin kaynağında, en benzersiz grnenlerde bile, bir karşılaşma, birleşme, bağıdaştırma, melezleştirme vardır. Bütün kültürlerin, en azından hayatiyet derecelerine bağılı olarak belli bir eşiğe kadar, başta kendilerine yabancı olan şeyleri sindirme ihtimali vardır ve bunun ötesinde, onlarda sindiriliyor ve/veya paralanıyorlardır.

Böylece, içindeki çelişkiyi yok edemeyeceğimiz karmaşık bir ifte zorlamaya göre -bu çelişki aşılabilir mi ve kültürlerin yaşamasında gerekli değıl midir?- aynı zamanda, kültürel özgünlüğü korumalı ve melezleştirmeyi gerçekleştirmeliyiz: Kimliklerin korunmasını ve bu kimlikleri yok etme eğılimindeki melez veya kozmopolit bir evrenselliğın üremesini birbirine bağılamalıyız.

Bütünlüğü bozmadan nasıl entegre olabiliriz? Bu sorun Eskimolar gibi arkaik kültürlere acıklı bir şekilde kendini dayatıyor. Uygarlığımızın avantajlarından yararlanmalarını sağılamayı bilmek gerekiyor -sağılık, teknik, konfor, vb.-, ama kendi özgün tedavilerinin, şamanizmlerinin, avcılık hünerlerinin, doğı bilgilerinin vb. sırlarını korumalarına yardımcı olmayı da bilmek gerekiyor. Jean Malaurie gibi, onları inançlarından ve alışkanlıklarından utandırmak için gelen dinî veya laik bir misyoner rolünden tümüyle uzak, onlara sınırlarını aştıracak adamalar lazım...

Unutmayalım ki, melezlik her zaman çeşitlilikten doğıar ve uluslararası iletişimi teşvik eder. Büyük İskender Asya'da fethettiğı her kentte Makedonyalı savaşçılarını yüzlerce yerli genç kızla evlendirmişti, ve getiğı ya da yarattığı kentler, harika Helenistik uygarlıkların ve melez greko-budik sana-

tın kaynakları olmuştur. Roma uygarlığının kendisi de tüm Yunan mirasını özümseyip çok kısa bir süre içerisinde melez olmuştur; kendi Tanrılarının içerisinde birçok yabancı Tanrıyı dahil etmeyi, kendi toprakları içine de kendi etnik kimliklerini koruyarak Roma vatandaşlığına alınan barbar kavimleri katmayı başarmıştır.

Sanatsal yaratıcılık etki ve tepkilerle beslenmektedir. Böylece, bugün en otantik olarak özgün görünen flamenko, Endülüs halkının kendisi gibi, çingene halkının acı dolu dehası tarafından değişime uğrayan Arapların, Yahudilerin ve İspanyolların iç içe girmesiyle ortaya çıkmıştır. Flamenkoda, çifte zorlamanın üretkenliğini ve tehlikelerini görüp duyabiliriz, korumak (özünü) ve açılmak (dışarıya). Koruma bağlamında, ilk önce, özellikle birkaç Fransız amatörün *aficionları* sayesinde, gözle görülür biçimde bozulmuş olan *cante jondo*'nun kaynaklarına geri dönüldü ve bu kaynaklar üzerine çalışmalar oldu; böylece eski kayıtlar *recopilaciones*'larda yeniden hayata döndürüldü, unutulmuş ve eskimiş yorumcular, gelenek içinde, artık iyice köklenmiş yeni yorumcu kuşakları oluşturarak yeniden üstat oldular. Açılma bağlamında ise, önce hafiften Sevilla kaynaklı ispanyol bir karışımla yozlaşma ortaya çıktı, daha sonra Albeniz ve De Falla'nın müzikleri özümsemeye başlandı, sonra, nihayet, başka bölgelerden gelen ses ve ritimlerle, caz (John Mac Laughlin ile Paco De Lucia) ya da rock (Gipsy Kings'in en iyi eserleri) müziği gibi ilginç melezleşmeler meydana çıktı.

Caz başlangıçta bir tek New-Orleans'a has, Afrikalı-Amerikalı karışımı bir kırmaydı, yeni biçimleri eskilerini yok etmeden, bir çok değişime uğrayarak Birleşik Devletlere yayıldı; ve beyazların dinlediği, dans ettiği ve sonunda çaldığı siyah/beyaz bir müzik haline geldi; ve bütün biçimleriyle tüm dünyaya yayıldı. Ama New-Orleans'a has eski tür caz, kendi kaynağında terkedilmiş görünmekle birlikte, Saint-

Germain-des-Prés'deki eğlence kulüplerinde yeniden doğuyor, yeniden Birleşik Devletlere gidiyor ve yeniden New-Orleans'a yerleşiyordu. Ardından, *Rythm and blues*'un karşılaşmasından sonra, beyazların dünyasında, Birleşik Devletler'de rock ortaya çıkıyordu ve her seferinde ulusal bir kimlik kazanarak bütün dillere uyum sağlıyor ve tüm dünyaya yayılıyordu. Bugün Pekin, Canton, Tokyo, Paris, Moskova'da rock'la dans edip, eğlenip, onunla iletişim kuruyoruz, ve bütün ülkelerin gençleri aynı gezegen üzerinde aynı ritimlerle süzülecekler.

Rock'un tüm dünyaya yayılması, sonunda, bütün dünyanın müzikal kültürleri arasında evlenmeleri sağlayacak ritmik bir tür köpüğü, rock-füzyon içinde birbirine karıştırarak hazırlamak için, neredeyse her yerde raî gibi kırma ırkları ortaya çıkardı. Böylece, bazen kötü yönde, ama çoğunlukla iyi yönde, yani kendilerini yok etmeden, dünyanın bütün müzikal kültürleri gezegensel çocuklar yaptıklarını bilmeden birbirlerini döllüyorlar.

Ayrıca, insanların ve kültürlerin genelleşmiş ve çeşitlenmiş melezleşmeye doğru gitmelerini engellemek gerekir, ki melezleşmenin kendisi de geri dönerkerken çeşitliliği artırsın. İnsanın diasporası çağında arkaik kültürlerin ve dogmatik dinlerin savunmalarını oluşturan yasaklar, gezegen çağında iletişimi, anlayışı ve yaratıcılığı engelleyen lanetli yasaklar haline geldiler. İlk zamanlar, tarzları birleştirenler bozguncu olarak nitelendi; etnik ve dinî melezler köken cemaatleri tarafından, soysuz ve sapkın mezhepliler olarak dışlandılar. Aşk ve anlayışın yolunu açan süreçte kurban ve şehit oldular.

Antik Akdeniz'in ve İslâm'ın uygarlaştırıcı alanları, modern imparatorlukların olduğu gibi, İskenderiye, Roma, Bağdat, Kordoba, İstanbul, Viyana gibi kozmopolit metropollerin de gelişmesine şahit oldu. Daha sonra modern mil-

liyetçilik, birlik saplantısı içerisinde, eski Osmanlı İmparatorluğu uluslarında Lübnan'da, Cezayir'de yapmış olduğu gibi, Yugoslavya'da yapıyor olduğu gibi ve eski SSCB'de de yapacak olduğu gibi çeşitliliği uzaklaştırmaya başladı. Ama Amerika'da yeni bir süreç başlıyordu - elbette onarılmaz kültürel yıkımlardan sonra. New York, San Fransisco, Los Angeles, Sao Paulo gibi yeni kozmopolit şehirler türediler. Brezilya'da, Meksika'da, Venezuela'da Büyük melez topluluklar sayıca çoğunluk haline gelip her yerde özgün kültürler yarattılar. Henüz tam da karışmadan ve hâlâ önyargılar ve antipatilerle, beyaz, siyah, çikanos, Amerikalı kızılderililer Birleşik Devletler'de bir arada yaşıyor, ve çoğu aynı idealleri ve hayat tarzlarını benimsiyorlar. Aynı zamanda da Amazon kızılderilileri gibi küçük boyutlu medeniyetlerin tasfiyesi trajedisine devam ediliyor ve hayatta kalanlar için, beyazlarla karşılaşmanın sonucu katien bir melezleşme değil, ama dehşet verici bir parçalanma oluyor.

Gerçek bir dünya vatandaşı haline gelerek, yani kozmopolitleşerek kültürel miraslara duyarlı ve saygılı, ayrıca kaynağa dönüş gereksinimlerine karşı anlayışlı olabiliriz.

Bu yüzden (kelime anlamıyla) dünya vatandaşı ve (somut anlamıyla) dünyanın çocukları anlamına gelen kozmopolit kelimesini -ve bütün kökenlerini kaybetmiş soyut birey değil- içimize sindiriyoruz. Gezegensel dokuda ağların gelişmesini diliyoruz, melezleşmeyi, bir uygarlığın diğerine hakimiyet kurmasıyla değil, ülkelerin ortak yaşar hale gelmesi koşuluyla istiyoruz.

Yeni dünya vatandaşının dünyasal kimlik kartı ailevi, yerel, yöresel ve ulusal kimlikler gibi eşmerkezli kimliklerin bir araya gelmesinden oluşuyor. Batılı kimlik, dilediğimiz gibi başka uygarlıklara ait bileşenleri kendine entegre edeceği zaman bile, dünyasal kimliğin bir bileşeni olarak görülmelidir, yoksa dünyasal kimliğin kendisi olarak değil.

Enternasyonalizm insan türünden bir halk meydana getirmek istiyordu. Dünyasalcılık dünyadan bir Devlet yaratmak istiyor. Oysa gerekli olan, insan türünden bir insanlık, gezegenden de insanî çeşitlilik için ortak bir ev yapmaktır.

Gezegensel toplum/cemaat, tam da insanlığın birlik/çeşitliliğine erişmek demek olacaktır.

Evet ama...

... bu güzel fikirlerin, bu güzel sözlerin, önceki bölümlerde kargaşalarını ve kendini dönüştürme imkânsızlığını gösterdiğimiz bu dünyada kendilerini gerçekleştirebilmeleri için en ufak bir şans var mı?

Olanaksız Gerçekçilik

Belirsiz gerçeklik

Gerçekçiliğin politikada iki anlamı olabilir. Birincisi gerçekle mücadele etmemeyi ve onu olduğu gibi kabullenmeyi ister; ikincisi gerçeğin farkına vararak onu değiştirmeyi ister.

Ancak gerçek diye adlandırılanın gerçekliği üzerinde birçok belirsizlik vardır.

Gerçeklik, öncelikle, tabii ki, dolaysız gerçekliktir. Ama dolaysız gerçeklik de iki farklı yöne ayrılmaktadır. Biri zamansal, diğeri ise olgusaldır.

Birincisi bugünün gerçekliğini belirtiyor; bu çok güçlü bir gerçeklik ve dünün gerçekliğinin bir bölümünü ortadan kaldırdı; ama aynı zamanda çok da zayıf, çünkü aynı şekilde kendisi de parçasal olarak yarının gerçeği tarafından yok edilecektir. Tarih bizlere sürekli, bütün bugünlerin besbelli ve yengin gerçekliklerinin kırılğanlığını gösterir. Mesela, Haziran 1940'tan Ekim 1941'e kadar, Hitler Almanyası'nın bütün Avrupa üzerindeki hakimiyeti ezici bir tarihsel gerçek olmuştur. 1941 yazı boyunca Wehrmacht Kafkasya'ya,

Moskova kaplarına ve teslim olması kesin gibi görünen Leningrad'a ulaşmıştı. Yenik Fransa bağımlı hale gelmişti. Marjinalleşen İngiltere, bombaların altında büzülüyordu. Amerika savaşın dışında durmaya devam ediyordu. Gerçekçilik sanki kaçınılmaz gerçekliğin kabul edilmesi olmuştur: Kazanana boyun eğmek.

De Gaulle; 1940 yazında, başka bir gerçeği görür: oysa ki, birçokları için, savaş bitmiştir, onun içinse yeni başlamak-tadır: O ana kadar savaşın dışında kalan büyük güçlerin, SSCB ve ABD'nin, kaçınılmaz olarak savaşa dahil olacağını düşünür; bu savaşın dünya savaşı haline geleceğini ve katılacak üstün güçlerin III. Reich'in hakkından geleceklerini öngörür. Tabii ki, 1942-1945'te geçerli olan bu gerçeklik, önceden tanımlanmamıştı.

Eğer Belgrad'da bir ay önce gerçekleşen ve Hitler'e Yugoslav ordusunu dağıtmakta birkaç hafta kaybettiren darbe sonucu 21 Haziran 1941'de Alman saldırısı gecikmeseydi ve eğer Wehrmacht'ın ulaşımını durduran ve Moskova ile Leningrad'ın yenik düşmemesini sağlayan Rus kışı zamansız ve çok güçlü olmasaydı neler olabilirdi? Eğer Japonlar 1941 Aralığında Pearl Harbor'a saldırarak Amerika'yı savaşa kıskırtmasaydı? Nazi Almanyası'nın çöküşü her halükârda kaçınılmaz olmayacaktı. Avrupa üzerindeki hegemonyasını kalıcı olarak kurabilirdi. Kriz ve savaş dönemlerinde gerçeklik, öngörülemez çatallanmalar ve sarsılmalarla ele avuca sığmaz haldedir.

Ama gerçekçilik, gücün apansız zaferinin tarafında değildir. Bu gücün yıkılacağına inanmak gerçek dışı sayılamaz. Gerçekçiliğin ve gerçek dışıcılığın ötesinde, nasıl bahse gireceğini bilmek gereken durumlar vardır.

Gerçeklik teriminin olgusal anlamı, şimdiki zamanda görülür olayları, olguları ve durumları ifade ediyor. Ama çoğunlukla algılanabilir olaylar ya da olgular, fark edilmeyen

olgu veya olayları, hatta henüz farkedilmemiş bir gerçekliği bile gizlerler. Görünen gerçekliğin kabuğunun altında saklı kalan bir gizli, yeraltı gerçekliği vardır, zamanla su yüzüne çıkacaktır, ama gerçekçiye bütünüyle görünmezdir. Mesajı doğru olarak ancak gerçekleştiğinde anlaşılabilen sfenksvari olaylar vardır. Gorbaçov'un SBKP'nin genel sekreterliğine atanması küçük bir sfenksvari olayken beş yıl içinde çok büyük hale geldi. 1988'de hâlâ, dev imparatorluğun yıkılacağını öngörmek gerçek dışıydı; oysa totaliter sistemin kendisini mayınlayan ve o zamana kadar üstesinden gelebilmiş olduğu sorunlarla boğuştuğunu düşünmek gerçekçiydi;¹ Fakat yine de 1992'de SSCB'nin kendi kendini yıkacağını öngörmek gerçekçi değildi.

Bir kez daha, gerçekliği belirsizlikle cezalandıran ve bazen görünürde gerçek dışı olanın gerçekçi olduğunu ortaya çıkaran gerçeklik üzerindeki belirsizlik alanlarına geliyoruz.

Birçok gerçeğin güçlükle algılanabilir olduğunu eklemeliyiz, hatta bazen -özellikle- uzmanlar tarafından bile. Örneğin küresel ekonomik durum: Yerelleşmiş geçici buhranlar mı söz konusu, yoksa gelmekte olan ciddi bir küresel krizin semptomları mı?

Bu bize, gerçekçiliğin nerede olduğunu saptamadan önce gerçeği yorumlamayı bilmemiz gerektiğini göstermektedir.

Bu aynı zamanda bize, durumların, olayların ve olguların anlamlarının yorumu bağlı olduğunu göstermektedir.

Bütün bilinç, algı da dahil, bir ifade etme ve yeniden yapılanmadır,² yani yorumdur. Bütünsel bir gerçeklik ancak teoriler, yorumlar, düşünce sistemleri arasından belirir. Po-

1 Bkz. Teşhislerim ve tahminlerim, *Pour sortir du XXe siècle* içinde (1. ed. 1981), Paris, Editions du Seuil, "Points Essais", 1984, s. 331-333; *De la nature de l'URSS*, Paris, Fayard, 1983, s. 215-224 ve 250-251; *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, "Folio", 1990.

2 Bkz. E. Morin, *a.g.e.* cilt 3 s. 209-210.

litik, ekonomik, toplumsal, kültürel bir gerçekliğin bütün bilinci politikanın, ekonominin, toplumun, kültürün yorumlanma sistemlerine bağlıdır; bu sistemler, tarihin bir yorumlanması sistemine kendi aralarında bağımlıdır.

Soyut kavramları, hayalî algıları, özürlü görüş veya fikirleri neredeyse sanrı biçiminde benimseyenlere işte bu sistemler bunları gerçeğin ta kendisiymiş gibi gösterebilirler.

Bolşevikler tarihin ve toplumun gerçekliğini bildiklerine inanıyorlardı: Emperyalizm, kapitalizm, sınıf mücadelesi, proletaryanın tarihî misyonu, sınıfsız toplumun gerekli yükselişi, durumları, olay ve olguları okuma sistemlerinin temizleyip onayladığı gerçekliklerdi. Komünizm macerası, tarihî gerçeğin yönünde ilerlediğini sanıyordu. Ama aslında tarihî gerçekliğe karşı bir ayaklanmaydı.

Tarihin ekonomist yorumu, ekonomik olmayan yapıların ve olayların yansımalarını unutup, tesadüfleri, bireyleri, tutkuları, insanî deliliği yok sayıyor. Gerçeğin derin doğasını, kendini bu gerçeğin karmaşık doğasına karşı körleştiren bir anlayışla sezinleyebildiğine inanıyor .

Karmaşık gerçeğin , insanî, toplumsal ve tarihî gerçeğimizin algılanması çok zor. Düşünme usullerimizin çoğunu kontrol eden ayırma/küçültme paradigması³ gerçeğin farklı görünümünü biribirinden ayırıyor, obje ve olayları kendi çevrelerinden uzaklaştırıyor; bağlamına ve kendisine yön veren küresel sisteme bir bilinç entegre edecek gücü yok. Zamanın dönüştürücü gücüne entegre olabilecek ve mümkünlere açılacak gücü yok.

Bu yüzden karmaşıklık paradigması tarafından canlandırılmayan ve kontrol edilmeyen gerçeğinin bütün bilinci hastalıklı olmaya mahkûmdur ve bu anlamda, gerçeği ıskalamaya mecburdur.

3 Paradigma kavramı üzerine bkz. E. Morin, *a.g.e.* cilt 4, s. 211-238.

Ama bizim gerçekliklerin karmaşıklığını tanımamıza yardım eden karmaşıklık paradigması kesinliği vermiyor. Tam tersine, hem bizim bilincimizin yapısının özünde olan belirsizlikleri ortaya çıkarmamıza yardım ediyor, hem de var olan gerçekliklerin içindeki kara delikleri...

Yani:

Gerçeklik sadece şu andan oluşmuyor.

Gerçeklik hiç kuşkusuz, olaylarda okunamaz.

Düşünce ve varsayımlar gerçekliği yansıtmıyor ama onu yanlış olabilecek bir biçimde ifade ediyor.

Gerçekliğimiz, gerçeklik fikrimizden başka bir şey değildir.

Gerçekliğin kendisi de bir bahse bağlıdır.

O zaman, gerçekliği tanımanın zorluğu içinde şu soruyu sorabiliriz: Gerçekçi olmak gerçekçi midir?

Gerçekliğin okunabilir ve sadece şimdide olduğunu sa-
nan küçük gerçekçilik kördür. Bernard Groethuysen'in de-
diği gibi: "Gerçekçi olmak, ne ütopya!"

Fikir ve gerçek arasındaki sağır diyalog

Burada yeni bir sorun ortaya çıkmaktadır: Fikirlerin gerçek üzerinde, bir gerçeklik ve fikirler gücü gerektiren bir yaptırımını var mıdır?

Daha önce de gösterdiğimiz gibi,⁴ fikirler ve efsaneler gerçekliği alırlar, kendilerini akıllara dayatırlar, hatta, kendilerini tarihî gerçekliğe bile dayatabilirler, onun özünü bozup yolunu saptırabilirler.

1917 Ekimi'nde Lenin'e sosyalizm tarihini doğurmak fikriyle benimsetilen devrim, sonuç olarak totalitarizmi doğurdu.

Devamının gösterdiği gibi, gerçek kendine karşı duran

4 A.g.e. s. 113-128.

fikri kendiliğinden ya da apansız yok etmez. Dehşet bir enerjiyle yüklü fikirler vardır: Bütün büyük fikirler ve büyük inançlar böyledir. Gerçek ile fikir arasındaki kavgada, gerçek her zaman galip gelmez.⁵ Fikir gerçeğin kanını içerek korkutucu bir güce ulaşabilir.

SSCB'de, fikir gerçeği mat etti, bu köylü ülkede köylülüğü yok ederek kendine karşı olan her şeyi ortadan kaldırdı, gerçekliği susmaya ve kendini gizlemeye zorladı, inanılmaz bir totaliter gerçeklik inşa etti, tüm zamanların en büyük askerî gücünü üretti. Ama bu muzaffer fikir kendi zaferi içinde eriyip gitti. Fikirle eski gerçekliğin çiftleşmesinden doğan yeni bir gerçeklik oluştu ve modern totalitarizmi oluşturdu - yarım asırdan daha uzun bir süre dünya tarihinin başlıca gerçekliği oldu. Gittikçe daha da güçlenen bu totalitarizm, hem kendini sosyalist özlemlere uyarlamakta, hem de kapitalizmin ekonomik etkililiğine ulaşmakta yetersiz kalmıştır. O vakit bu gerçekliği yeniden şekillendirmek fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikir yeni siyasi fikir haline gelebilmek için, güçten, kuşkudan, sorulardan ve birkaç yöneticinin uyanmasından faydalandı. Ama bu fikir, totaliter zırhın zaptettiği gerçekliğe yanlış bakınca gerçekliğin çözülmesi tam bir yıkım olmuştur.

Fikirle gerçek arasında bir belirsizlik ilişkisi vardır. Fikir kendini gerçeğe dayatabilir ama o kendini o kadar da fikre uydurmaz. Fikirle gerçeğin çiftleşmesinden doğan çocuklar her iki doğurucuya da benzemezler.

İdealpolitik⁶ ve Realpolitik arasında diyalektikleşmiş bir politika tasarlamamız gerekirdi; ama burada, Realpolitik'in içindeki gerçekliğin, dolayısıyla gerçekçiliğin üzerindeki belirsizlikle yeniden karşılaşıyoruz ve hem ideal politikanın

5 A.g.e. s. 147.

6 S. Korber, *Foreign Policy*, no 79, 1990, Washington DC, s. 3-24.

dindar arzularıyla ve fikirsel politikanın körlükleriyle, hem de yapılmış olan her şeyi ve kurulmuş olan bütün düzeni kabul etmekle kalma risikini taşıyoruz.

Mümkün olan nedir? Verili bir anda her şey birden mümkün olamaz, ama mümkünle imkânsız ayıran sınırların neler olduklarını bilmiyoruz.

İmkânsız olan nedir? Tarihin tanımlanabilmesi için yeteri kadar zorlama yoksa, birtakım olanakları sınırlayan zorlamalar vardır. Sorun hangi zorlamaların zorlayıcı olduklarını bilmektir.

Bunların çok zorlayıcı görünenleri de vardır ama bazı boşluklar taşırlar: Canlı varlık yeni organizasyon ilkeleriyle sapsmış bir biçimde belirene kadar fiziksel-kimyasal organizasyonların baskıları canlı varlığı bu şekilde imkânsız kılıyordu. Aynı şekilde, ses tellerinin esnemesiyle ve damağın evrilmesiyle sesleri netleştiren gırtlak-üzeri bir oyuğun oluşmasına ve kafatasının düzelmesine izin veren anatomik/genetik/sosyolojik/kültürel çoklu-devrimden önce insan dilinin ortaya çıkması imkânsızdı. Tarım ve şehir var olmadan önce, çok güçlü zorlamalar -toplayıcılık ve avla yaşayan devletsiz küçük toplulukların dağılması- tarımın ve şehrin oluşmasını engelliyordu.

Aşılabilir zorlamalarımız nelerdir? Evrensel nitelikte tek aşılabilir zorlama, yaşam boyu süren hareketi, ölümsüzlüğü, dünyevi cenneti yasaklayan termodinamiğin ikinci kurallıdır.

Ama verili bir düzende aşılabilen sosyolojik ve ekonomik zorlamalar, belki bir düzen-ötesi içinde ve vasıtasıyla aşılabılır, tıpkı fiziksel-kimyasal düzene nazaran canlı düzende olduğu, tıpkı bir *callsystem*' e nazaran insan dilinde olduğu ya da arkaik topluma nazaran tarihsel toplumda olduğu gibi. Elbette, düzen-ötesinin de kendi zorlamaları vardır. Zorlamasız bir düzen yoktur. Tüm zorlamaları yok et-

menin olanaksızlığı bizlere en iyi diye bir dünya olmadığını gösteriyor. Ama daha iyi bir dünyanın olasılığını da yok etmiyor.

Dolayısıyla, yine belirsizlikle karşılaşılıyor; beklenmediğin, tesadüfün, yeninin hep beklenmedik ama hep de olağan gelişini bize bildiren sadece bu belirsizlik değil (Gorbaçov, Yugoslavya, vb.), aynı zamanda insanî ve toplumsal olasılıklar üzerine daha da derin bir belirsizlik.

Bahis

Politikanın ekolojik ilkesi boyu uzanan eylem ekolojisinin ilkesi,⁷ bir eylemin, müdahale ettiği geri dönüşlü etkileşimler ortamındaki aralığa girer girmez o eylemi başlatanların amacından (fikir) uzaklaşmaya başladığını gösterir. Mesela, 1789'da soylular sınıfının mutlak krallığın ellerinden aldığı imtiyazları *vote par ordre** yoluyla geri almayı düşündükleri Halk meclislerinin toplanmasına yol açan "aristokratik tepki", tam tersine, aristokrat sınıfın bütün imtiyazlarının ellerinden alınmasıyla sonuçlandı. Bunun tersine, 1936'da İspanya'daki devrimci fişkirmalar, tepki sonucu Franco darbesini başlattılar.

Nasıl ki meteorolojide kritik bir bölgedeki en ufak bir yön değiştirmenin devasa zincirleme etkileri olabilir, ki buradan "Kelebek etkisi"⁸ fikri doğmuştur, aynı şekilde uçsuz bucaksız totaliter imparatorluğun başkanının kafasında olabilecek küçük birkaç fikir değişikliği, önce temkinli ve yerel, sonra genelleşerek genişleyen bir reformu başlatacak ve muhafazakâr tepkinin başarısızlığının son darbeyi indireceği etki/tep-

7 Bkz. E. Morin, a.g.e.

(*) Rahipler, asiller ve burjuvaların kendi toplumsal zümreleri içinde oy kullandığı sistem - r.n.

8 Avustralya'da bir kelebeğin kanat çırpması New York'ta bir fırtınaya sebep olabilir.

ki sonucu giderek patlayıcı bir süreç haline gelecek ve süreç iki yıl içinde imparatorluğun kendisinin yıkılmasıyla nihayete erecektir. Tarihte böyle “kelebek etkileri” vardır.

Ne olursa olsun, siyasi bir hareketin uzun vadedeki sonuçları başlangıçta tümüyle öngörülmezdir. 1789’un zincirleme etkileri de bu şekilde beklenmedik olmuştur. Thermidor’da,* Konsolosluk’ta, İmparatorluk’ta; Bourbonların yeniden kurulmasında, vb.’de olduğu gibi Terör öngörülmez olmuştur. Daha geniş ele alırsak, Fransız Devrimi’nin Avrupa’daki ve dünyadaki sonuçları Ekim 1917 de dahil olmak üzere öngörülememi. Aynı şekilde “Tek ülkede sosyalizm”den, totaliter bir rejimin oluşup yıkılmasına kadar Ekim 1917’nin sonuçları da öngörülememi.

Yani siyaset, hem daha önce de bahsettiğimiz gerçekliğin belirsizlik ilkesine, hem de eylem ekolojisinin belirsizlik ilkesinin etkilerine katlanmak zorunda kalıyor.

Klasik sonuç ve araçları sorununun kendisi dahi bir belirsizlik ilişkisi içine yerleştirilmelidir. Soylu bir sonuç için uygulanan soysuz yöntemler hem bu sonucu kirletebilir, hem de kendi kendini bitirebilir. Devrim karşıtlarını yok etmeyi amaçlayan Tceka, hem sosyalist projeyi kirletti, hem de sırasıyla Guepeou, NKVD, KGB adları altında, kendini sürdürmeyi hedefleyen üstün bir polis gücü haline gelerek kendi kendini bitirdi.

Eylem ekolojisi, iyi niyetlerin tiksinti verici sonuçlar verebileceğini ve kötü niyetlerin de, en azından ilk anda mükemmel sonuçlar getirebileceğini gösteriyor (örneğin 1991’de Moskova’daki onarıcı darbenin başarısızlığı, Komünist Parti diktatörlüğünü ortadan kaldırmayı sağladı). Yani sonuç ve araçlar sorununu da aynı şekilde diyalektik hale getirmek gerekir, bu da şu demek, terimlerden birine

(*) Fransız Devrimi döneminde, Cumhuriyet takviminin on birinci ayı - r.n.

diğerine hükmedecek gücü vermeyi reddetmek gerekir.⁹

Eylem ekolojisi, üç gerekçeye bağlı olarak sanki eylemsizliği davet etmeli: a) Sapkın etki (beklenmedik zararlı etki umut edilen yararlı etkiden daha önemli); b) yeniliğin yararsızlığı (ne kadar değişirse o kadar aynı kalıyor); c) elde edilmiş kazanımların tehlikeye sokulması (toplumu geliştirmek istiyoruz ama tek başarabildiğimiz özgürlük ve güvenceleri ortadan kaldırmak). Kuşkusuz bolşevik devriminde ve devamında korkunç bir şekilde ispatlanan bu üç gerekçeyi göz önünde bulundurmalıyız. Ama bunların belirleyici bir kesinlik değerleri yoktur ve öte yandan yeniliğin yokluğu, zayıflama, çürüme, bayağılaşma süreçlerine rahat koşu alanları bırakabilir ve böylece, öldürücü olabilir.

Bu durumda eylemin ekolojisi bizi hareketsizliğe davet etmiyor ama kendi risklerini tanıyan bahse ve girişilen eylemi değiştirmeye, hatta iptal etmeye imkân veren stratejiye davet ediyor. Eylem ekolojisi bizi fikirsel ve gerçek olan arasında bir diyalektik yapmaya kışkırtıyor.

Mümkün/İmkânsız

Bugün teknik ve maddi olarak eşitsizlikleri azaltmamız, açları doyurmamız, kaynakları dağıtmamız, nüfus patlamasını yavaşlatmamız, ekolojik bozulmayı önlememiz, işi değiştirmemiz, gezegensel düzenleme ve koruma yapacak çeşitli yüksek merciler kurmamız, Birleşmiş Milletler Örgütü'nü gerçek ulus toplulukları halinde geliştirmemiz, Yerküre'yi uygarlaştırmamız mümkündür. Ortak evi yaratmamız, ortak bahçeyi düzenlememiz rasyonel olarak mümkündür. İletişim, bilgi ve teknik sayesinde, 3 milyar nüfuslu gezegenimizi, XIV. Louis zamanındaki 20 milyon insandan az bir

9 Bkz. E. Morin, *a.g.e.* s. 300-302.

nüfusa sahip Fransa'dan daha kolay bir biçimde yönlendiriliriz.

Gezegensel bir kamuoyu olasılığı şuradadır: Medyanın el atmasıyla, Romanyalı çocuklar, Kamboçyalı mülteciler, yıkım içerisindeki Boşnaklar üzerinde anlık gezegensel dayanışmalar oluyor; anlık insan kimliği bilinci, anlık dünya vatandaşlığı bilinci oluyor.

Ortak kaderin bilincine varma olasılığı, tehlikeler ortaya çıkınca artıyor; bu bilinçlenme, nükleer silahların Demokles tehtidiyle, biyosferin bozulmasıyla ve aynı şekilde, eroin ve AIDS tarafından antroposferin dünyasal bozulmasıyla besleniyor.

Gezegensel birlik, daralmış ve kendi içinde bağımlı bir dünya için asgari rasyonel gerekliliktir demiştik; ama bu olası birlik, zihinsel, toplumsal, ekonomik, ulusal yapılarda dönüşümler gerektirdikçe olanaksız görünüyor...

Böylece, olası olan olanaksızdır ve olanaklı çözüme ulaşmanın olanaksız olduğu olanaksız bir dünyada yaşıyoruz.

Oysa "gerçekçilik" kelimesi ekonominin, tarımın, teknolojinin, bilimin, vb.'nin, yani gerçekliğin gerçek olasılıklarını karşıladığı anlamda, olanaksız mümkün gerçekçidir. *Ama bugün ütopik olan da bu gezegensel gerçekçiliktir!*

Karşıt güçlerin aşırılığı

Dünya'yı uygarlaştırmak! Ama uygarlığın kendi sorununun bilincine varmamız gerekiyor. O sadece toplum ve varlıklarımızın yüzeyinde ince bir kabuk. Bu kabuğu zorlamamız gerekiyor, ama bu, insan ilişkilerinde derinlemesine bir dönüşüm gerektiriyor ve sorunu yaratan da budur.

Barbarlık uygarlığın içindedir. Sadece bütün uygarlıkların barbarlıktan doğduğuna inanan Walter Benjamin'in kastettiği anlamda değil, Freudcu karmaşık anlamda (duygularını

baskı altına alma, barbarlığın uygarlık tarafından yok edilmesi), ve hatta, modern örgütsel anlamda da bu böyle (bilimin, tekniğin, bürokrasinin gelişmesi özgül bir medeni barbarlık yaratıyor).

Ah! Dilekler, umutlar, projeler oluşturmak yetmez. Eşzamanlı, aynı yöne dönük o kadar çok reform gerekiyor ki, karşıt güçlerin aşırılığına bakınca hiç de olanaklı görünmüyor.

Olanaksız olası mıdır?

Bu şimdiye kadar her zaman Budist, Hristiyan, sosyalist biçimler altında başarısızlığa uğramış bir umudu yeşertmek demek değil midir? İkilemlerin, iyideki kötünün, kötüdeki iyinin, olanaksız mükemmelliğin, olanaksız bütünlüğün, eylem ekolojisinin, hep beklenmedik olan geri dönüşlü etkileşimlerin birbirine karışmasının, “olumsuz”un olanaksız tasfiyesinin bilincinde olan karmaşık düşünce, bunlardan yola çıkarak dev zorluğun da bilincinde.

Temel sorunlarımızı çözmek üzere muhteşem bir insanî ilerlemeye ihtiyacımız var.

Durumun mantıksal açıdan olanaksız olduğunu bile söyleyelim: Değişim ne kadar gerekli olursa, o kadar çok boyutlu ve radikal hale geliyor, zihinsel düzenlerimiz, ekonomik düzenlerimiz, toplumsal düzenlerimiz onu o kadar olanaksız hale getiriyor.

Ama eğer durum mantıksal olarak umutsuzsa, bu, değişim ihtiyacının, karmaşıklığa doğru itilmenin düzen-ötelelerinin belirmesini sağlayacak dönüşümleri kışkırtacağı mantıklı bir eşiğe ulaştığımızı gösteriyor. Tam da bir durum mantıksal olarak olanaksız olduğunda yenisi ortaya çıkar ve sürekli mantığı aşan bir yaratı sergiler. Tıpkı, milyonlarca molekülün bir araya gelmesinden oluşan kimyevi orga-

nizasyonun mantıksal olarak olanaksız hale gelmesiyle oto-eko-organizasyonun ortaya çıkması gibi.

Elbette ve daha önce de söylediğimiz gibi, ilerlemenin ahlâkî ve politik açıdan gerekliliği, tarihî bir gereklilik değildir; ilerlemenin kendisi bile bir belirsizlik ilkesinin etkisi altındadır. Barbarlığa karşı küçük bir artçı direniş olmayan, belki de olmayacak olan gezegensel tarihî bir hareketin öncü birliği olabilmektir dileğimiz. Burada yine daha önce sözünü ettiğimiz direnişin baskısıyla karşılaşmaktayız (bakınız bölüm 4).

Ancak, henüz kaçınılmaz olarak mahkûm değiliz. Gezegensel politikayı ütöpik hale getiren barbarlık, parçalanma, körleşme ve yıkım güçleri bugün insanlık için o kadar tehditkârdırlar ki, bizlere insanlaşma politikasının ve gezegensel devrimin hayatî bir ihtiyaca cevap verdiklerini *a contra-río* gösteriyorlar.

Fikir tarafından zorla kabul ettirilen bir “olmak-gerek” biçimlendirmiyoruz. Marx diyordu ki: “Fikrin gerçeğe yönelmesi yeterli değildir gerçeğin de fikre yönelmesi gerekir.” Bugün bu çifte hareket var: Dünyasallaştırıcı gerçek güçler fikre yöneliyor ve fikir de yüzyılı işleyen toplama güçlerine gezegensel bir kardeşlik ve anlayış yönü kazandırarak gerçeğe doğru yönelebilir. Ne yazık ki, gerçeğin ters yöne giden bir hareketi de var. Burada hâlâ, yine belirsizlikle karşılaşyoruz. Ama eğer gerçek üzerindeki belirsizlik temele aitse, o zaman *doğru gerçekçilik*, yerel kesinlikleri, olasılıkları, imkânsızlıkları göz önünde bulundururarak, *gerçeğin belirsizliği üzerine kurulandır*

Aklın belirsizliğiyle gerçeğin belirsizliği hem risk hem de şans sunuyor. Şimdinin gerçekçiliğinin yetersizliği şimdinin ötesine kapı açıyor. Sorun, alışılmış anlamıyla gerçekçi olmak (şimdiyi özümsemek), ya da alışılmış anlamıyla gerçekdışı olmak (gerçeğin güçlüklerinden kaçmak) değildir,

karmaşık anlamda gerçekçi olmaktır (gerçeğin belirsizliğini anlamak, gerçeğin içinde hâlâ görünmeyen olasılıklar olduğunu bilmek), ki bu da genelde gerçek dışı olarak görülür.

Burada hâlâ, gerçeklik, hem gerçekçilerin hem de ütöplerin gözünden kaçıyor.

Dünyasal gerçeklik tam anlamıyla kavranılamaz; karmaşıklığından, çalkantılarından, karışan ve çatışan dinamizmlerinden, beklenmedik yön değiştirmelerinden, olanaksız görünen olasılıklarından ve olası görünen imkânsızlıklarından kaynaklanan devasa belirsizlikler içeriyor. Küresel gerçeğin kavranılamazlığı tekil parçalar üzerinde geriye doğru etkili oluyor, çünkü bu parçaların evrimi bütünün evrimine bağlıdır.

Gerçekçiliğin ütöpk ve olasının olanaksız hale geldiği tuhaf bir çelişkinin karşısındayız işte. Ama bu çelişki bize gerçekçi bir ütopya ve mümkün bir imkânsızlık olduğunu da gösteriyor. Gerçekliğin belirsizlik ilkesi hem gerçekçilik hem de imkânsızlık içinde bir boşluktur. Antropolitikayı işte bu boşluğun içine oturtmalıyız.

Daha önce belirttiğimiz gibi: Gerçekçiliğin ve gerçek dışılığın ötesinde, bahse girmeyi bilmek gerekiyor.

Politikadan antropolitikaya

Bu yüzyıl boyunca iyi yönetim politikasından esirgeyici politika'ya, jandarma-devlet'ten de yardımcı devlet'e geçtik.

Politika önce XIX. yüzyıl himayeciliğiyle ardından da tröslere karşı hazırlanan yasalarla ekonomoyi kanatları altına aldı; daha sonra politika, büyümenin yönlendirilmesiyle ve uyarılmasıyla, devletin kontrolüyle, hatta yönetimiyle, planlamayla ekonominin sorumluluğunu üzerine aldı.

Bireylerin ve halkların ihtiyaçları politik yetkilerin içine dahil oldu.

- Kişilere yardım ve onların korunması çeşitli ödenekler şeklinde kendini gösteriyor, hayat, iş, hastalık, yaşlılık sigortaları, ayrıca doğumevleri, kreşler, huzurevleri, cenaze alayları gibi hizmetler.

- Doğal afetler (sel, yer sarsıntısı, vb.) yüzünden oluşan hasarların giderilmesi gittikçe daha çok bir yönetim görevi haline geldi.

- Eğitim politikası sistemleşerek kültür ve boş zaman politikalarını da kapsayacak yönde genişledi.

- Modern iletişim araçlarının özgür bırakılması veya kontrolü politik sorunsalın yetki alanına girdi.

- Daha genişçe, zenginlik ve refah politik işler arasına yükseldi.

Böylece politika toplumun bütün gözeneklerinden içeri sızarken kendisi de toplumun sorunları tarafından delik deşik edildi.

Yaşama ve ayakta kalma sorunları, kelimenin biyolojik anlamıyla, politikanın içerisine gösterişli ve genelleşmiş bir giriş yaptılar.

- Sağlık politikası kamu yardımlaşmasının yerini aldı ve sadece hastalar ve yaralıları değil artık halkın bütününe gözetiyor; kanser ve AIDS'le mücadeleyi olduğu gibi uyuşturucularla, hatta tütünle bile mücadeleyi üstlendi.

- Asgari yaşamsal güvence politikası zengin ülkelerde genelleşirken, yoksul ülkelerdeki açlıkla mücadele, uluslararası politikanın yetkisi içine dahil oldu.

- İster nüfusu düşürme eğiliminde olsun ister artırma eğiliminde, nüfus planlaması güçlü bir politik konu oldu.

Ölüm, doğum, kimlik üzerinde artık etkisi ve değiştirme gücü olan biyo-medikal müdahale olanakları, politik sorunlar oluşturuyor:

- Ötanazi, organ nakli, kan aktarımı, kürtaj hakkı, spermelerin saklanması, yapay gebelik, taşıyıcı anneler ve özellikle de doğacak çocuğun cinsiyetinin, fiziksel ve belki de psikolojik niteliklerinin belirlenmesini sağlayacak genetik müdahaleler sadece bireysel ve ailevi sorunlar olmaktan çıkıp politikanın yetkilerine dahil oldular.

Bu şekilde, anababa kalıtlılarının iletiliş yollarında, hatta anababa kalıtımının kendisinde bile değişiklik yapabilme imkânıyla, insan doğası ve toplumun doğası da politik so-

runsala dahil oldular: Yaşamak, doğmak ve ölüm bundan böyle politika alanının içerisinde yer alıyor. Babalık, annelik, çocukluk, erkeklik, kadınlık kavramlarını etkileyen karışıklıklar yani ailenin ve toplumun oluşumunda temel nitelikli ne varsa, politik normları çağrıştır oldu. Müdahaleyle değiştirilebilir hale gelen insan olma kavramı yakında, manipölasyon gücünü manipüle etme gücünü yerleştirecek politik bir güç tarafından normalleştirilme riskini taşıyor.

Temel antropolojik sorunlarla karşı karşıya kalan politika, istemeden ve genellikle farkına varmadan, bir insan politikası halini alıyor.

Aynı anda, gezegen politikleştikçe politika da gezegenselleşiyor: insanlığın üzerindeki termonükleer silah tehdidi zaten önde giden politik bir sorundu; yirmi yıldan beri, ekoloji sadece yerel (eko-sistemlerin bozulması) değil aynı zamanda küresel (biyosferin bozulması) bir politik sorun olmuştur.

İşte bu yüzden politika insan sorunlarının çok boyutluluğunu ele alıp incelemelidir. Aynı zamanda, gelişme birincil bir politik hedef haline geldiği gibi ve gelişme kelimesi (kuşkusuz bilinçsiz ve hastalıklı bir biçimde) insanın evriminin politik olarak üstlenilmesi anlamına geldiği gibi politika da, bilinçsiz ve hastalıklı bir biçimde, insanın dünya üzerindeki evriminin sorumluluğunu üzerine alıyor. Ve insanın dünya üzerindeki evrimi, hayatın, hedeflerin, insan kaderinin anlamı üzerine, artık politikleşmiş, felsefi sorunu barındırıyor. *Yani politika kendini, insanın kaderini ve evrimini olduğu gibi, gezegeninkileri de üstlenmeye yönlendirilmiş halde buluyor.*

Totaliterleştirici politika ve totaliter politika

Fransız Devrimi'nden hemen sonra, ilahî bir mitoloji ve neredeyse dinî bir kurtuluş politikaya baskın yapıp onu işgal

etmişti. Saint Just'e göre devrim Avrupa'ya mutluluğu getirecekti. Marx 19. yüzyıl sosyalizmini, mesih proleteryanın insanlığı ezen ve bölen her şeyi ortadan kaldıracığı, dünyanın kurtuluş dinine dönüştürdü. Oysa sosyal-demokrasi politikanın esirgeyici işlevine sadece yardımcı/koruyucu bir yön veriyordu; bu esirgeyiş, Marksist-Leninist denen versiyonu içinde, dünyadaki kurtuluşun neredeyse dinî yönünü aldı. Politika böylelikle, kendini büyük kurtuluş dinlerinin görevini üstlenmiş halde buldu, ama bir farkla, kurtuluşu ölümden sonra gök yüzünde vermek yerine, onu dünyadaki yaşam için vaat ediyordu.

Güçlü bir efsane ve dinmez bir arzuyla canlandırılan dünyayı ve yaşamı değiştirecek bir devrim fikri, totaliterleşmiş bir politikayı esinledi. Böylelikle, 19. yüzyıl totaliter politikanın bu muhteşem dinî ve efsanevi yayılımıyla damgalandı. Doruk noktasına ulaşması ve çöküşü gösterdi ki, eğer bir politika bir toplumun yaşamının görüntülerinin bütünlüğünü bastırabiliyorsa, insanî sorunların bütünlüğünü ne üstlenebilir, ne de çözebilir.

Ama, ilahî ve dinî tarzıyla, insan hayatının bütün görünümelerini ele alan ve insanın dünya üzerindeki evrimini üstlenmesi gereken totalitarizm, politikanın çağdaş niteliklerini dile getirdi.

Boşaltılmış ve parçalanmış politika

Bütünleştirici olma noktasına dek şişirilmesiyle birlikte, totaliter olmayan geleneksel politikanın içi boşalmış ve parçalanmıştır.

Ekonominin, tekniğin, tıbbın ve biyolojinin politika içine girmeleri, devletin ve partilerin meclislerinin ve makamlarının içine ekonokratları, teknokratları, bürokratları, uzmanları ve bilirkişilerleri soktu; bunlar da, yetki alanlarını ken-

di disiplinleri ve bölümlendirilmiş düşünce yapıları gereğince parçalara ayırdılar.

Ardından, ideolojik çatışmaların zayıfladığı ülkelerin sayısının artmasıyla, politikanın büyük fikirleri boşaldı ve yerlerine öncelikli olarak ekonomik hedefler geldi: Paranın istikrarı, büyüme oranları, dış ticaret dengeleri, girişimlerin verimliliği, uluslararası pazar rekabeti. Aynı zamanda, bugünkü durumda ekonomi politikayı güdüyor hatta kendi içinde eritiyor.

Böylece, kendimizi aynı anda:

- Hem kendine ihtiyaç duyan yeni sorunları kavrayamayan geleneksel bir politikanın kuruması ve sertleşmesinin içinde;

- Hem çok boyutlu sorunları içeren ama onları bölümlü, ayrışık, eklemeli bir biçimde ele alan bir politika bolluğu içinde;

- Hem de uzmanlar, idareciler, teknokratlar, ekonokratlar vb. tarafından oburcasına tüketilen bir politikanın bayağılaşmasının içinde buluyoruz.

Buradan da büyük sorun doğuyor: Bir insan politikası insanî sorunların bütünlüğünü ve çok boyutluluğunu totaliter hale gelmeden üzerine almalıdır. Idareye, tekniğe, ekonomiye entegre olmalıdır ama idare, teknik ve ekonomi tarafından eritilip apolitize olmadan.

Çok boyutlu politika kendine özgü çok çeşitli sorunlara cevap verebilmelidir, ancak bunu bölümlere ayrılıp parçalanarak yapmamalıdır. Bilimselliğe ve tekniğe ihtiyacı vardır ama küresel olanı, temel olanı, sorumluluğu yok eden uzmanlaşma sistemine boyun eğmemelidir. Aksine, küresel olanın -gezegensel-, temel olanın kavranışının -hayatın anlamı ve insanlığın hedefleri-, sorumluluk duygusunun vizyonlarını sürekli ortaya çıkarmalıdır, bu da ancak küresel ve temel sorunların üstlenilmesi bilinciyle gerçekleşebilir.

Sonuçta, eğer düşsel olanın kıvamsız bir buhardan ibaret olduğu ama insan gerçekliğinin karmaşık kumaşının bir parçası olduğu doğruysa, eğer efsanenin bir üstyapı olmadığı ama toplumun ve kültürün kendini düzenleyen kıvrımları içinde üretilen ve üretken, sebep olan ve sebebi olan bir mercii olduğu doğruysa, eğer duygusallığın, aşkın, nefretin sadece özel bir kesimle sınırlı olmadığı, ama insanlığın yaşamsal bir parçasını oluşturduğu doğruysa, o zaman politika sorunları sadece nesirsel [prosaique], teknolojik, ekonomik, nicel seviyede ele alamaz.

“Yaşamı değiştirmek” şeklindeki şiirsel vaadinin yıkılmasından sonra, politika aşırı-nesirleşti (teknikleşti, bürokratikleşti, ekonokratikleşti). Ama insanın hem şiirsel hem de nesirsel bir biçimde dünyada oturmakta olduğunu (Sekizinci Bölüm’de¹ göreceğimiz gibi) ve şiirin sadece edebiyatın bir türü olmadığını bilmemiz gerekiyor: Aynı zamanda, pratik, faydacı, teknik görevlerden oluşan nesirsel hayatı gerçekten olumlu yönde değiştiren katılımın, aşkın, coşkunun, inanç birliğinin, taşkınlığın, ayinin, eğlencenin, sarhoşluğun, dansın, şarkının içinde yaşama biçimidir. Şiir ve nesir arasında bir tamamlayıcılık veya bir almasıklık vardır.

Bu demektir ki, insan politikası, eğer artık dünya üzerindeki mutluluğu gerçekleştirerek dünya nesrini yok etme rüyasını üzerine almamalıysa, kendini “post-endüstriyel toplum”un ya da “teknik ilerlemenin” nesirselliğine de hapsetmemelidir.

İnsanlığın çeşitli boyutlarına dahil olması gereken politika, o kadar da egemen olmamalıdır. Bu boyutların politik boyuta indirgenmesi, hastalıklı ve totalitarizme gebe bir indirgemedi başka bir şey olamaz. *Hiçbir şey politikadan kaçmaz, ama politikleşmiş her şey birkaç yönüyle politikanın*

1 Hölderlin’in sözünün olduğu yer: “Şiirseldir insanın dünyada oturması.”

dışında kalır. Her şeyi saran politika aynı şekilde sardığı her şey tarafından da sarılmalıdır. Önemli olan politikayı ve bu insanî boyutları diyalektik hale getirmektir. İnsanî olan her şeyin politikaya dahil olması ona antropolojik bir nitelik verebilmelidir. İnsan politikası ya da antropolitika² fikri, sardığı bütün boyutları kendine indirgememelidir: Politik bilinci, politik bakış açısını tam da kendi alanına girmeyen şeyleri tanıyıp onlara saygı göstererek geliştirmelidir.

İnsan politikası fikri bizi gezegensel politika fikrine yöneltiliyor, gezegensel politika fikri de insan politikası fikrine yöneltiliyor. Dolayısıyla ikisi birlikte bize, politikanın artık ne yalnızca, ne de ilke olarak etnilerin, partilerin, devletlerin politikası olmaması gerektiğini söylüyor.

Politikanın çok boyutlu, gezegensel, antropolojik niteliği bu temel bilinçlenmenin sonucudur: *Politikanın sınırında olmuş olan (insan hayatının anlamı sorunları, gelişme, bireylerin yaşaması ve ölümü, türün yaşaması ve ölümü) özüne geçme eğilimindedir. Dolayısıyla dünyada bir insan politikasını, gezegensel sorumluluğun politikasını, çok boyutlu ama totaliter olmayan politikayı kavramalıyız. İnsanoğlunun, karşılıklı ilişkilerinin, toplumsal varlığın gelişmesi, insanlaşma sürecini getiren, dünyadaki insan politikasının niyetinin ta kendisidir.*

Bu politika *aggiornamenti*leri, -güncelleşmeleri- modernleşmeleri, post-modernleşmeleri aşıyor ancak göreceğimiz gibi şimdiyi, yereli, bölgeseli, orta yolu asla gözden kaçırmıyor.

Antropolojik temelde karmaşıklık

İnsanın gelişmesini ve daha iyi bir dünyayı amaçlayan her politika kendine şu soruyu sormalıdır: Ne umut edebiliriz?

2 *Introduction à une politique de l'homme*'da önerilen fikir.

Bu da insanı, toplumu, dünyayı sorgulamayı gerektirmektedir.

Marx'ın zamanının bilim ilkeleriyle ve felsefi sınıflamalarıyla geniş ve derin bir soruşturma yürüterek yaptığı da budur. Ne yazık ki, bilimin bir anlık gelişmesinden başka bir şey olmayanı nihaî sanmıştır: Determinizm ve materyalizm. Asla yasa tanımayan ve bohem olan Tarihin Yasası'nı safça ortaya çıkardığına inandı; *homo sapiens*'in diğer bir yüzü olan *homo demens*'i ve düşel insanı yok sayarak, *prometeen* ve hastalıklı bir insan kavramıyla yetindi; kendisine politik bir mesih (proletarya), bir kıyamet (devrim), bir kurtuluş (sınıfsız toplum) inancı aşıl原因an bilinçsiz mesihçe bir coşkuyla, ilerlemeye olan inancı belirledi. Bugün, daha önce de gördüğümüz gibi, dünya devrinin beşinci yüzyılı fizik, biyoloji ve insan bilimlerinin, antropolojik-biyolojik-kozmolojik bilgiler üzerine son sözü söylemesini sağlamakla kalmıyor, bunun da ötesinde, *sapiens demens*'in karmaşıklığını, canlının karmaşıklığını, dünyanın karmaşıklığını, kozmik karmaşıklığı tanımalarına yardımcı oluyor. Bugün, zihinsel ve kurumsal yapının müthiş direncine rağmen düşüncenin karmaşıklığına ilk adımlarını attırmak ve indirgemeye veya ayırmaya gerek kalmaksızın, hatta her şeyi karıştırıp, özdeşleştirmeksizin bütün çeşitlilikleri ve farklılıkları koruyarak, ayrılmış olanı yeniden bağlamak mümkün.

Karmaşık Antropoloji antropolitikayı aydınlatabilir. İnsanoglunun doğaya hükmetmek gibi egemen bir görevi yoktur. Ama insanlaşma sürecini sürdürebilir. Bu oldukça belirsiz bir durumdur: *Homo sapiens demens*, hem özündeki iyiliğe hem de özündeki kötülüğe sahiptir, bu ikisi birbirine karışmıştır.³ Kendi içerisinde zayıflıklar, sefaletler, yetersizlikler, kötülükler, iyilikler, soyluluklar, yaratma ve yok et-

3 Bkz. E. Morin, a.g.e. s. 107, 127.

me olanakları, bilinç ve bilinçsizlik taşıyan bu karşıtlar birliğini tanımak gerekir, Pascal'ın esaslı bir antropoloji sayfasında yapmış olduğu gibi.⁴

Çubuk üzerindeki karmaşa: Politikanın ekolojisi ve strateji

Politikanın ekoloji ilkesini hatırlayalım. Politikanın toplum ve doğa üzerinde bir egemenliği yoktur; kendi de doğal bir eko-sistem üzerine kurulu toplumsal bir eko-sistem içerisinde özerk/bağımlı⁵ bir biçimde gelişmektedir ve toplumsal ve doğal bütünlüğün geri dönüşlü etkileşimler oyununa dahil olan etkileşimlerinin sonuçları ancak kısıtlı bir zaman ve nadiren etkenlerinin niyetlerine ve arzularına uyarlar. Sadece yerel ve tekil eylemlerden oluşan genelleşmiş uluslararası-bağımlılığın genel, uzak ve beklenmedik sonuçları olduğu, gezegen çağında daha da doğrudur. Politika hareketinin ekolojik prensibi, antropolojik-politika düşüncesinde ve gezegensel politikada aralıksız olarak hazır bulunmalıdır.

Strateji, belirsizlikler ve belki de tehlikeler taşıyan bir durumda ve bağlamda, bir eylemin bilinçli olarak yürütülmesidir. Bir strateji, hedefleri ve ilkeleri gereğince hazırlanır, eylemin cereyan edebileceği çeşitli olası senaryoları tasarlar, duruma göre kendisine en uygun görüneni seçer: Kimi zaman riskleri azaltan ama bunun yanında şansları da azaltan bir senaryo benimsemek daha iyidir, kimi zaman da şanslarla birlikte riskleri de artıran bir senaryo seçmek daha iyidir. Strateji yolu üzerinde, bilgilere, tepkilere, rastlantılara, olaylara, engellerin birdenbire belirmelerine ya da yok olmalarına bağlı olarak senaryoyu değiştirir ve kaderine kar-

4 *Pensées* (ed. Brunschwig), Paris, Classiques Garnier, s. 531.

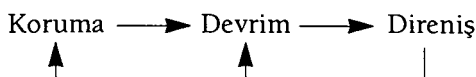
5 Özerklik/bağımlılık kavramı üzerine bkz. *a.g.e.*

şılık vermekte, tecrübe ve yetenek olarak kendini zenginleştirir.

Gezegensel antropolitikanın stratejisi aşırı bir belirsizliğin içinde gelişmeye mahkûmdur. Yirmi beş yıl önce geleceğe değgin öngörüler tamamıyla çöktü. O kadar çok çarpışan, çatışan, birbiriyle bağımlı, şüpheli, zincirleme karılıklı-etkileşim ve geri dönüşlü etkileşim var ki, garanti edilmiş bir gelecek üzerine bahse giremiyoruz. Sadece, tamamen gezegensel belirsizliğe uyarlanmış bir strateji hazırlayarak, umut edilen, olası, ama belirsiz bir gelecek üzerine bahse girebiliriz.

Gezegensel antropolitikanın stratejisi kılavuz-fikirler ya da rehber-fikirler doğrultusunda hazırlanmalıdır, yani ortaya çıkarmayı denediğimiz hedefler doğrultusunda (bkz. Dördüncü Bölüm).

Antropolitikanın ilkeleri karmaşıktır, içlerinde belirsizlik ve/veya çelişki barındırırlar. Eylem ekolojisi ilkesi için de bu böyledir, belirsizlik taşır ama niyetine ters düştüğünde eylemi düzeltebilir ya da terk edebilir. Diyalojik ilkelerin, içlerinde iki ya da üç tamamlayıcı/çatışan zorlama bulunduklarını daha önce de ifade etmiştik; aşağıdaki ilke gibi:

Dönüşüm ve düzenlemeyi bağlayacak diyalojik ilkeyi de belirtelim. Her türlü dönüşüm düzen bozucu/yeniden düzenleyicidir. Yeni yapılar oluşturmak için eskilerini yıkar. Her türlü dönüştürücü yenilik bir sapmadır ve önceden kesinleşmiş düzenlemelerin sapmaları geçersiz kılmaları gibi, bu düzenlemeleri kırmalı, ama yeniliğin kendisini yok edecek çözümleri engellemek için yenilerini kurmalıdır. Demek ki yeniliğe izin veren düzensizleşmeyi harekete geçirmek ve dönüşümü sürdüren düzenlemeyi kurmak için ilke-

ler, normlar, kurallar gerekiyor - kendi içinde de düzenleme fikrini taşıyan tabir.

Şansın artırılmasının, riskleri de kışkırtacağı ve diğer yönde, risklerin azaltılmasının şansları da azaltacağı “mini-max”^{a*} daha önce değinmiştik. Birinci durumda, seçim ilkesi cesarettendir, ikinci durumdaysa temkinlilikten. Aslında ne zaman temkinliliğin cesarete tercih edilir olduğuna karar vermek zordur. Gezegenin genel gidişatına gelince, daha önce de yavaşlamayı dünyevi hedeflerimizin arasına sokarak belirttiğimiz gibi, temkinliliği küresel bir ilke haline getirmeliyiz. Ancak bu küresel ilke asla kriz durumlarında hızlanmanın, durgunlukları canlandırmak için cesaretin gerekliliğini yok saymıyor. Aynı şekilde, araçların hedeflerle uyum içinde olması gerektiği ahlâkî ilkeyi gerçekleştirmek gerekiyor, ama amaçla araç arasındaki karmaşık bağ anlayışı bize gösterdi ki, uç durumlarda, “kötü” araçlar en kötüden kurtulmak için olmazsa olmaz hale gelebiliyorlar.

İlkeler arasında, küresel ve genel önemde sorunların gezegensel düzeyde ele alınmasını gerektiren dayanışma ve küresellik ilkesiyle, kendi yetkilerinden kaynaklanan sorunların ele alınması hakkını özerk bir biçimde ulusal, bölgesel, yerel mercilere bırakan yerindelik [*subsidiarité*] ilkesi arasında da bir tamamlayıcılık olduğunu belirtelim.

Son olarak da üçlü özgürlük, eşitlik, kardeşlik ilkesine özgü karmaşıklığı hatırlatalım. Kendi aralarında tamamlayıcı -kardeşlik için asgari bir eşitlik ve özgürlük gerekmektedir, özgürlüğün kötüye kullanılmaması ve eşitliğin ilke olarak kabul edilmesi için asgari bir kardeşlik gerekmektedir- olan bu terimler aynı zamanda çatışır da, çünkü özgürlük kardeşliği görmezden gelip eşitliği yıkmaya çalışır, eşitlik bazı zorlamalar gerektirir ki, bunlar da özgürlüğe za-

(*) En küçük en büyük ilkesi - r.n.

rar verir, ve kardeşlik, diğer iki ilkedен farklı olarak, hiçbir yasa ya da Anayasa tarafından dayatılamaz, garanti edilemez. Bununla birlikte, Jean Onimus'un dediğı gibi, kardeşlik de, hiçbir zaman tam anlamıyla yerleştiremeyecek olan özgürlük ve eşitlikten daha ütöpik değildir. Demek ki, burada yine, eylem ekolojisi ilkesine başvurarak, eşitlik, özgürlük, kardeşlik erdemlerinin bozulmamasına çok dikkat etmeliyiz. Özgürlük adına özgürlüğe karşı işlenen suçlara, eşitlik adına eşitliğe karşı işlenen suçlara, kardeşlik adına kardeşliğe karşı işlenen suçlara!

Antropolitik strateji ayrıca bazı normlara uymalıdır. Bu normlar aslında ahlâkî buyruklar değil, ilkeleri, hedefleri, kılavuz fikirleri fiilî durumlarla, baskın mantıklarla, evrimleştirici eğilimlerle karşılaştırarak ortaya çıkan bir takım davranış kurallarıdır. Sonuçta, normlar hem hedeflerden, hem ilkelerden, hem de eylem koşullarının ampirik algılanmasından ortaya çıkar. Böylelikle, temkinlilik ilkesi, nitelik ilkesi -"az ama öz"- birer norm olarak algılanabilir.

İki kalıcı norm ortaya çıkarabiliriz:

Norm 1. Birleştirici olan her şey için çalışmak, ayrıştırıcı olan her şeye karşı savaşmak. Bunun sonucu, bağımsızlık isteyen bir ulus veya bir köken üzerinde hegemonik bir baskı kurmak olmamalıdır. Bunun sonucunda, bu durumda bile, bağımsızlık yalnızlığa ve önceden kurulmuş bağlantıların -ekonomik, kültürel- kopmasına değil, birleştirici bir bütüne katılma ihtiyacına götürmelidir. Yani mesela, Baltık Ülkelerinin bağımsızlık kazanması beraberinde yeni bir Baltık bütünlüğüne entegre olmayı -İsveç, Norveç, Finlandiya, Danimarka, Rusya- ve sadece ekonomik tamamlayıcılığı korumak için değil, orada bulunan Rus azınlıklara himayeci bir statü de kazandırmak için Rusya'yla özel bağlar kurulmasını getirmeliydi.

Daha geniş ve derin olarak, uyum, yani birleşme ve daya-

nışma, Arturo Montes'in ifade ettiği gibi, tarihin başlıca yeni motoru haline gelmeli ve ona da öteki geleneksel motor, kavga, bağlı olmalıdır.

Norm 2. Somut evrenselliği amaçlamak. Engeller sadece genel çıkarları kendi tikel çıkarlarına kurban eden ego veya etnik merkezizetçiliklerden ileri gelmiyor, ama genel çıkarları bildiğini/hizmet ettiğini sanan ama yalnızca soyut bir akılcılığa boyun eğen, belirgin bir evrensellikten kaynaklanıyor. Somut evrensel normun uygulanması çok zordur. Genel çıkarlar tikel çıkarların ne bir toplamı ne de inkârıdır. Eylem ekolojisi bize, genel çıkarlara hizmet eden eylemin tikel bir yöne dönebileceğini gösteriyor. Genel çıkar fikrimiz, sürekli somut evrenimiz olan dünya gezegene başvurarak yeniden sorgulanmalıdır.

Karmaşık politika stratejisi, sektörler ve sorunlar arasındaki etkileşimlerin bilincine varmayı gerektiriyor ve bu sektörlerle sorunlara ayrı ayrı müdahale edemez. Etkileşimlerin üzerine etki yapmalı, tekyanlı ve kaba müdahaleleri engellemelidir.

Ürünlerin hastalık yapan etkenlere karşı korunması örneğini, analogik olarak ele alalım. Elbette tarım ilaçları bir takım zararlı etkenleri yok ediyor ancak yararlı olan başkalarını da öldürüyor. Çatışan türler arasındaki etkileşimlerden gelen ekolojik düzenlemeleri yok ediyorlar ve bazı türlerin zarar verici hale gelen aşırı artışlarına sebep oluyorlar; tahılların ve sebzelerin içlerine işliyorlar, böylece yiyeceklerin kalitesini bozuyorlar. Oysa, zararlı bir türü yok etmek ya da zayıflatmak için yapılacak ekolojik bir çalışma, hastalık yapan etkenle çatışan bir türün dahil edilmesi ve sonra da zincirleme tepkileşmelerin denetimiyle yapılabilir.

Politika da böyle zararlı olanları ilaçlama çözümünde kaldı; zincirleme etkileşimleri algılamak yerine izole olmuş nedenlerle uğraşıyor. Aynı şekilde, sağlık, nüfus, yaşam tar-

zı, çevre sorunları için de ayrı ayrı politikalar izleniyor, sorunlar arası etkileşimlere müdahale politikası güdülmüyor.

Ayrıca, bütün hikâye baskın akımların bilincinde olmak değil. Baskın bir akımın çok güçlü hale gelebilecek karşıt akımları kışkırtabileceğini bilmek gerekiyor. 1960'lı yıllarda kentleşme ve homojenleştirme akımlarına tepki olarak, neo-arkaizmlerin, neo-doğacılıkların, neo-kırsallıkların, neo-yöreselliklerin ortaya çıkması böyle olmuştur. 1970'de endüstriyel ve kentsel⁶ politikaları alt üst eden ekolojik akım da böyle olmuştur.

Üç zaman

Siyasi strateji, aynı anda birçok plan üzerinde yoğunlaşmalıdır; bu da sürekli öncelik sorunları yaratır. Yarışını en hızlı ve/veya en rahat bitirmek isteyen bir otomobil sürücüsü, tıkalı yoldan kaçınmalı, kuyruklardan kaçabilmeli, tedbirsiz yayalardan ustaca sıyrılabilmelidir. Aynı zamanda da, apansızın ötesinde, görüş alanının en uç noktalarına kadar dikkatli olmalı, tıkanlık riskini hissetmeli, gerekirse rotasını değiştirmeye hazır olmalı, hatta, yasak yöne dönerek yasaı ihlal edebilmelidir... Siyasi strateji de işte böyle, hiç durmadan şu andayı, orta vadeyi ya da uzun vadeyi düzenlemelidir.

Kendi aralarında gerçek sınırları olmayan ve birbirinin üstüne binen, birbirinin içinde var olan bir zaman bitiminden diğerine geçerken perspektif değiştiriyoruz. Bu üç zaman aynı anda işlemelidir: özetle, orta ve uzun vade şimdi- nin içinde var olmalıdır.

6 B. Paillard, *La Damnation des Fos*, Paris, Editions du seuil, 1981.

1. Şu anda ve şimdi

Geleceğin belirsizleştiği oranda günü gününe bir politika gerekli olur. Görebildiğimiz kadarıyla ilerlememiz, hatta bazen görmeden ilerlememiz gerekir.

Şu andanın politikası acil durumlara, ama bazen de uzun soluklu hazırlıklara adanmıştır.

Acil durum, pragmatizm ve en az kötü politikalarını gerektirir; ayrıca ilkelerin geçici olarak devrilmesini de gerektirir. Hippokrates ve İbni Sina'nın dedikleri gibi, belirtileri değil hastalığın nedenlerini tedavi etmeliyiz, bu da uzun süreli ve derin bir tedavi demektir. Ancak eğer hasta en kötü durumdaysa, belirtilere müdahale etmeli, derinlemesine tedavi etmeye başlamadan önce ateşi düşürmeliyiz. Ama acil müdahaleler arttıkça derinlemesine tedaviye zaman kalmıyor ve miyop, günü gününe politika, normal politika olmak için çare olmaktan çıkıyor.

Şu an, yaşamsal korunmanın bir sürü zorlamasıyla gittikçe daha fazla itilip kakılıyor - genelleşme tehdidi barındıran yerel savaşlar, atom tehdidi, sert barbarlık çıkışları, doğal ve/veya teknik afetler. Şu andanın baskıları, sürekli, sadece sonunda verim sağlayan entelektüel ve materyel yatırımlar gerektiren derin politik gereklilikler ile o anın kârının ya da tasarrufunun avantajları arasında çelişkili (*double bind*) zorlamaları ortaya çıkarıyor.

Şu anda fikrinden daha geniş olan şimdiki zaman fikri şu an ile orta vade arasında bir birleşim noktası gibidir. "Arkaizm"i aşmak ve şimdiki zamanın gerektirdiği vazgeçilmez uyarlamaları gerçekleştirebilmek için politik modernleşmeye ve *aggiornamento*'ya ihtiyaç duyuyor. Ama eğer eskimiş metotlardan, reçetelerden, formüllerden kurtulmak gerekiyorsa, önce gerçekten öyle olduklarına, sadece demode olmadıklarına ikna olmakta fayda vardır, keza "demode", ço-

ğu zaman kullanışta önerilen “modern”den daha şarsılmazdır. Politikada, evlerindeki soylu tahtalar ile yapılmış mobilyalarını atıp ya da eskicilere hediye edip yerine beyaz tahta ile seri olarak üretilmiş eşyaları alan ve çok sonra da atmış olduklarının değerini anlayan Britanya köylüleri’nin davranışları gibi davranılmaz.

Geçilme aşamasındayken bugüne bel bağlamak -ve onun üzerine plan yapmak- mı gerekiyor?

Örneğin eğitim konusunda, “modernlik”, üniversitelerin ekonomi ve pazarın ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerektiğine inanıyor, oysa üniversitenin bir misyonu da kendi içinde barındırdığı geçmişten gelen değerleri şimdiye entegre etmek. Öte yandan, akademik direnişlere rağmen, şimdiden itibaren, gerçeğin karmaşıklığının meydan okumalarına cevap vermemizi sağlayacak düşünce reformunu hazırlamak gerekiyor. Böyle bir reform *aggiornamento* ve modernleşmenin çok daha ötesinde olacaktır: İnsanlaşma sürecinin ihtiyaçlarına bile cevap verecektir.

Şimdiki zamana uymamız gerektiğini sanıyoruz, oysa hem şimdiki zamana uymalı hem de şimdiki zamanı kendimize uydurmalıyız. Eğer modernleşme tabiri, modern olan her şeyin doğal ihtiyaç olduğunu kabul etmek ve politikayı fiilî duruma uyarlamak anlamını taşıyorsa, modernleşmek gerek. Bir yandan da, kendi özüne baskın yapan yeni antropolitik ve gezegensel sorunlara uyarlamak anlamında, politikayı modernleştirmek gerekiyor. Ama modernliği de, onu antropolitik ve gezegensel perspektife entegre ederek politikleştirmek gerekiyor.

Bu açıdan, *aggiornamenti*’leri, modernleşmeleri, miyop ve yapay post-modernliği aşmak gerekiyor. Politikayı şimdiye uydurup, şimdiyi de politikaya uydurmalıyız.

2. Orta vade

Orta vadeli politika dünya hedeflerini gözetten bir politikadır, aynı zamanda da, zorlukları, direnişleri, akımları ve karşı akımları dikkate alan bir geçiş politikasıdır.

Antropolitik strateji ilkeleri ve daha önce üzerinde durduğumuz normlar bu orta vadede kendilerini ifade etmelidirler.

3. Uzun vade

Uzun vadeli politika, bize sürekli kılavuz-fikirleri ve rehber-fikirleri hatırlatması gereken hedeflerin çekiciliğine boyun eğiyor.

Orta vadede olduğu gibi -hatta daha fazla- uzun vade şimdinin içinde bile politik ve felsefi bir yatırım gerektiriyor, maalesef daha iyi bir geleceğin habercileri bunun üzerinde hiç durmuyorlar; siyasi yeniden-düşünce gerçek bir yeniden-temellenme gerektiriyor, o da düşünce reformuna ihtiyaç duyuyor. Bu kitabın özü de budur.

Üç Mekân

Büyük sonsuzluk ile küçük sonsuzluk arasına yerleşmiş ortalama alanımızın mikro-fizik evreni, makro-kozmik evreni, mezo-fizik evreni, aslında aynı evren olsalar da heterojen bir doğaya sahiptirler; aynı şekilde, mikro-sosyolojik evren (kişinin kişiyle ilişkileri), mezo-sosyolojik evren (etnilerle toplumların ilişkileri) ve makro-sosyolojik evren (geniş uygarlık alanları ve gezegensel alan) aslında aynı evreni ifade etmekle birlikte heterojendirler. Politika genelde mezo-sosyolojik ölçeğe yerleşir. Kişiyle kişi arasındaki⁷

7 Bkz. E. Morin, *a.g.e.*

mikro-ilişkileri (yani somut bireysel yaşamları) ve gezegensel sorunların somut evrenini göz ardı etme eğilimindedir. Antropolitiğin misyonu, bu üç ölçeği incelemek ve her birine özgü bir yöntemle, insanlaşmanın ilkelerini ve stratejisini oluşturmaktır.

Sonuçta, 20. yüzyılda gezegen devrinin orijinalliğini oluşturan şeyi unutmayalım; bütün toplumların aynı zamana taşındıkları halde, başka başka zamanlarda yaşamalarıyla oluşan -arkaik zaman, kırsal zaman, endüstriyel zaman, post-endüstriyel zaman, vb.- karmaşık bir gezegensel zaman-mekân oluşumu... Bütün bunlar bizi, bundan böyle bütün toplumları en hızlı zamanda, kronometrik zamanda, Batılı zamanda hizaya getirmek gerekir fikrinden vazgeçmeye teşvik etmelidir. Bunlar bizi daha çok, farklı zamanların bütünleyiciliğini yaşamaya, kronometrik zamanın işgalini durdurmaya, Batılı zamanı yavaşlatmaya yöneltmelidir.

Yavaşlamayı hazırlamak

Uygarlığımız sürat hastalığına yakalanmıştır. Bu deli yarışın, ambale olma riskinin bilincine acilen varmak gerekiyor. Başka bir gelecek için frenlemek, yavaşlamak gerekiyor. Bundan böyle, uluslararası ekonomik büyümenin ve rekabetin düzenlemesini tasarlamak ve insanî zaman haklarını kapsayan bir yaşam normları yasası ilân etmek gerekiyor.

Nasıl yavaşlamalı? Bu sorun da Rio'da, Dünya'nın Zirvesinde kendini göstermeye başlayan dünya bilinci gibi bir bilinçlemeyi gerektirir. Bu, karşılıklı bağımlılık devrinde, tek bir ulusun müdahalesiyle çözülebilecek bir sorun değildir, yoksa o ulus kendini boğucu bir tek başınalık içinde buluverir.

Ama büyük endüstriyel güçlerin inisiyatifleri yavaşlamayı başlatabilir. Mesela, Birleşik Devletler'in, kısmen ekolojik

baskı altında ticari süpersonik uçağın kullanılmasını reddetmesi şimdiye kadar işini gördü ama dünya geneline yayılamadı. XX. yüzyılda ilk defa hız için yaratılan teknik bir buluş benimsenmedi, en azından ertelendi. Bir sürü insanî faaliyet içinde, çalışma süresine para vermek yerine, yapılan iş, üretilen nesne veya verilen hizmet karşılığı ücret vermeyi kapsayan dekronometrikleşme normları tasarlanabilir; yavaşlığın *-lentum in umbra-* saygınlığı günlük hayatta yeniden kazandırılabilir, tamamıyla insanî bir zamanın ortaya çıkacağı yaşamsal olanaklar genişletilebilir, geliştirilebilir, dinlenme yılı bütün mesleklere yayılabilir. Sonuçta, üretimin, insan enerjisinden tasarruf ederek gelişmesini sağlayan yeni teknikler, bugün, iş nosyonunu yeniden gözden geçirmeyi -gittikçe daha az enerjiye, daha çok bilgi-işleme dayalı- ve kronometrik zamanın ve yapay makinenin katı mantığının egemenliğini tersine çevirmek için aşırı-uzmanlaşmayı önlemeyi mümkün kılıyor.

Teknik-ötesi devri hazırlamak

Üçüncü teknolojik devrim -birincisi buharlı makine ile, ikincisi de elektrik ile olmuştur- bilgisayarlı/bilgi-işlem-sel/iletişimseldir. Mesafelerin ve mekânların getirdiği engelleri azaltmayı hedefler. Ağlar mekânlara baskın çıkıyor -teleks-faks-radyo-bilgisayar ağları şimdiden dünyasal pazarın işlerliğini garantiliyor- ve çalışma gittikçe merkezîleştirici bir mekândan sıyrılabilir.

Tekniğin evrimsel gelişmesi, neredeyse sinirsel ağları olan bilgisayarların gelişmesiyle doğal beynin mantığına daha yakın yeni bir yapay makine mantığı tasarlanmasına izin verecek, bunun sonuçları da, sadece iş dışındaki yaşamı değiştirmekle kalmayacak, iş yaşamını da değiştirecek.

Bundan böyle, tekniğin geleceğimizin kör rehberi olmak-

tan vazgeçeceğini ümit edebiliriz; tekniği insanî hedeflere entegre etmeyi düşünebiliriz. Demek ki teknik-ötesi devri hazırlamak gerekiyor.

Böylece, gezegensel bir antropolitikamın stratejisinin, aynı anda hem zamana ve mekâna bağlı olarak tümüyle farklı olan gereklilikleri birbirinin içine sokmak gibi zor, çatışan yaptırımlarının, hem de yeniden-düşüncenin, doğrulamanın, değiştirmenin kalıcı kaynaklarının korunmasını gerektirdiğini görüyoruz.

Kuşkusuz her strateji bir sanattır, sanat kurallara -sanatın- boyun eğerek kendini göstermez, kuralların alternatifi ya da çok sesliliğidir. Saint-Just'ün "yönetme sanatı bugüne kadar sadece canavar üretti" derken sezmiş olduğu şey de budur.

Eğer antropolitika bir canlı gibi ortaya çıkmayı, bir hareket, bir eğilim oluşturmayı başarır, hedeflerine doğru yürüyüş yüzyılların sonu belli olmayan amacı olacaktır. Tamamlansa bile, durmadan kendini yenilemesi gerekecektir.

YEDİNCİ BÖLÜM

Düşünce Reformu

Anlamlı bir bilgi olması gereken şeyin doğasında bile derin bir körlük vardır. Hakim olan dogmaya göre, bu anlamlılık uzmanlaşma ve soyutlamalarla büyümektedir. Oysa bilginin ne olduğu konusundaki asgari bir bilinç, bize en önemli şeyin bağlamsallaştırmak olduğunu gösterir. Claude Bastien “Bilinçli evrim gittikçe daha da soyutlaşan bilgilerin yerlerine konmasına doğru ilerlemez, tersine, onların bağlamlaşmasına doğru gider”¹ diyor, - bu da onların yerlerine konma koşullarını ve geçerliliklerinin sınırlarını tanımlıyor. Bastien, “Bağlamsallaştırmak verimliliğin (bilinçli işleyiş) temel koşullarından biridir” diye de ekliyor.

Uzmanlaşmış bilgi kendi başına özel bir soyutlama biçimidir. Soyut uzmanlaşma, yani bir nesneyi belli bir alandan çekip çıkarmak, onun kendi ortamıyla olan bağlarını ve iletişimini kopartır ve onu, sınırlarının keyfi olarak olayların sistematizesini (bir parçanın bütünle ilişkisi) ve çokboyutluluğunu kırdığı, bölümlere ayrılmış düşünceye ait soyut bir kav-

1 Cl. Bastien, “Mantıkla bilinç arasındaki dengelenme”, *Courrier du CNRS*, 79, *Sciences cognitives*, Ekim 1992.

ramsal alana yerleştirir; matematiksel soyutlamaya yol açar ki o da somutla bir ayrılmayı getirir, bir yandan hesaplanabilir ve biçimlenebilir her şeyi ayrıcalıklı kılar, diğer yandan da nesnelerinin anlaşılabilirliği için gerekli bağlamı göremez.

Böylece, matematiksel olarak en ileri sosyal bilim sayılan ekonomi, sosyal ve insanî olarak en geride kalan bilimdir, çünkü kendini, ekonomik faaliyetlerden ayıramaz olan sosyal, tarihsel, politik, psikolojik, ekolojik koşullardan soyutlamıştır. Bu sebeple de uzmanları, parayla ve borsayla ilgili çalkantıların sebep ve sonuçlarını tahmin etmekte gittikçe daha da yetersiz hale geliyorlar, kısa vadede bile ekonomik kurları öngörüp söyleyemiyorlar. O zaman da ekonomik bilgisizlik, ekonominin birinci sorunsalı haline geliyor.

Bilgi soyutlamayı kullanmalıdır kuşkusuz, ama bağlama bağlı olarak yapılanmanın peşinde olmalıdır ve oradan bile-nin dünya bilgisini harekete geçirmelidir. François Recanatı'nın² yazdığı gibi: "İfadelerin anlaşılması basit ve saf bir şifre çözmeye indirgenemez, genel zekâyı harekete geçiren ve dünya bilincini büyük ölçüde beraberinde getiren, modüler olmayan bir yorum sürecidir." Yani, özellikli verilerin anlaşılması, sadece genel zekâsını besleyebilen ve işleyebilen, bütüne ait bilgilerini her özel durumda harekete geçirebilen kişilerde anlamlı olur. Marcel Mauss, "Bütünü yeniden oluşturmamız" diyordu. Biz de ekliyoruz: Bütünü harekete geçirmeliyiz. Kuşkusuz, dünyanın her şeyini bilmek ve çok biçimli değişimlerini sezmek olanaksızdır. Ama, ne kadar rastlantısal ve zor olursa olsun, dünyanın anahtar sorunları, dünyayı gözetken anahtar bilgiler, bilişsel aptallık pahasına bilinmelidir. Ve bugün, bütün siyasi, ekonomik, antropolojik, ekolojik, vb. bilgiler bağlam olmaktan ziyade, dünyanın kendisidir. Gezegen devri her şeyi gezegensel bir

2 "Linguistik pragmatik", Courrier du CNRS, 79, a.g.e. s. 21.

bağlam içine yerleştirmeyi gerektiriyor. Dünya bilgileri, dünya açısından hem entelektüel hem de yaşamsal bir gereksinim haline geliyor. Bu her vatandaşın evrensel sorunudur: Dünya ile ilgili bilgilere nasıl açılabiliriz, nasıl onları ekleme ve düzenleme olanaklarına ulaşabiliriz. Ama onları eklemek ve düzenlemek için, oradan da dünyanın sorunlarını tanımak ve yeniden tanımak için bir düşünce reformu gerekmektedir. Bilginin bağlamsallaştırılmasının gelişmesini içeren bu reform, beraberinde *ipso facto* bilginin karmaşıklaşmasını getiriyor.

Ayrılmış parçalar halindeki düşünce

Bölümlere ayıran, kesen, izole eden düşünce, uzmanların kendi bölümlerinde çok başarılı olmalarını ve karmaşık olmayan sektörlerinde, özellikle de yapay makinelerin işleyişini kapsayan alanlarda verimli bir biçimde işbirliği yapmalarını sağlıyor; ama boyun eğdikleri mantık, toplumun üzerine yayılıyor ve yapay makinenin gayri insanî mekanizması ve determinist, mekanist nicel ve formal vizyonları, öznel, duygusal, özgür, yaratıcı olan her şeyi yok sayıyor, gizliyor ya da geçersiz kılıyor. Üstelik parçalanmış ve tekno-bürokratlaşmış anlayışlar, geri dönüşlü etkileşime ve halkalar halindeki nedenselliğe körler ve hâlâ sıklıkla, olayları çizgisel nedensellik açısından ele alıyorlar; yaşayan ve toplumsal gerçeklikleri sadece yapay makine için geçerli olan mekanist/determinist açıdan görüyorlar. Daha geniş ve derin bir biçimde, tekno-bürokratik anlayış, küresel ve temel olanı, insanî sorunların karmaşıklığını anlamakta ve sezmekte yetersiz kalıyor.

Sorunlar zaman ve mekân içinde birbirlerine bağımlıdır, oysa disiplinlere ait araştırmalar sorunları birbirinden ayırıyorlar. Tabii ki, özellikle çevre ve gelişme hakkında di-

siplinlerarası araştırmaların yürütülmesini sağlayan bir ilk bilinçlenme var, ama bu ulgulamaya önemli bir kredi aktarıldığı halde sonuçlar yetersiz, çünkü diplomalar, kariyerler, değer biçme sistemleri disiplinler çerçevesinde yapılıyor. Özellikle aydın/akademisyen *establishment*'ında, disiplinler-aşırı düşünceye karşı bir direniş var; 17. yüzyılda Sorbonne'da bilimin gelişmesine karşı olan direniş kadar muazzam bir direniş.

Düşünme olanağı ile düşünme hakkı, bilimsel bilgilerin disiplinler halinde düzenlenme ilkesi ve felsefenin kendi içine kapanması tarafından reddediliyor. Felsefecilerin çoğu, düşüncelerini dünyanın, gerçeğin, insanın, vb.'nin algılanışını değiştiren yeni bilgilere adamayı lüzumsuz görüyor. İlk defa Yunanlılarda doğan bir gelenek olarak kozmostan, insanın dünyadaki kaderinden, gerçeğin *aporilerinden* uzaklaşıyorlar. Dünya can ekişiyor ve onlar, yazım devriminin çıkarına düşünce devrimini bir yana bırakıp Ceditus'un cinsiyetini tartışıyorlar, ne *Leben*, ne de *Welt* olmadan *Lebenswelt*'i tartışıyorlar.

Bilimseller, bilimsel olmayanlarda keşiflerini ve teorilerini düşünme yeteneği, hakkı, kapasitesi görmezler. Peki o zaman Einstein, Heisenberg, Bohr, Monod, Jacob, Prigogine, Reeves, d'Espagnat, Hawkins kim için yazdılar ve yazıyorlar? Eğer bilimsel olmayanlar için kaleme aldılarsa, bu, fikirlerinin vatandaşlarca anlaşılır olduğunu bekledikleri içindir: Kuşkusuz matematik ya da teknik yetkinlik "sıradan insan" için anında anlaşılır olmayabilir, ama fikirler herkesin anlayacağı dilde tartışılıp iletilebilir. Kuantum fiziğin denklemlerinin arkasında, mikro-fizik dünyasının mezo-fizik dünyamızla, her ne kadar dünyamız bu mikro-fizik dokudan meydana gelmiş olsa da, aynı mantığa, yapı ve yasalara uymadığı fikri vardır. Boltzman'ın termodinamiğin ikinci kuralı denkleminin arkasında her birimizi ve hepimizi ilgilendiren ener-

ji kaybı, sistemlerin bozulması, düzensizliğin fiziksel dünyadaki yeri ya da rolü üzerine fikirler vardır.

Yanlış rasyonellik

Yaşadığımız devirde, uzmanlar, komisyonlar ve idarî kurumların birleşerek kararlara müdahale etmeleri bir trajediye dönüşebilir. Kirli kan hikâyesi bunlardan bir tanesi. Şüphesiz, beklenmedik ve şaşırtıcı her bilgi rahatsız ettiği görüş ve düşünce alışkanlığıyla çarpışacaktır; ama, ayrıca, uzun bir süre büroların rutiniyle uyutulma tehlikesiyle karşı karşıya ve komisyonların sorumsuzluklarının desteğiyle sorumluluk duygusunu yok eden aşırı uzmanlaşmış disiplin organizasyonlarının yol açtığı bütün sorunların parçalanması yüzünden bir kenara atılma ya da ufalanma riskini taşıyor. Uyarı ve tehlike işaretleri sürekli sonuçsuzca artıyor, ama hareket-sizlik ve körlük ancak çok geç aşılabiliyor ve anlaşılan bir karşılık vermek için felakete kadar gitmek gerekiyor.

Bazen o an içinde alınan çok sağlıklı önlemler bile, bölümlenmiş ve çizgisel bir anlayışa boyun eğdikleri zaman, yararlarını dengeleyen, hatta aşan kötü sonuçlar doğurabiliyorlar. Mesela üçüncü dünyayı beslemeyi vaat eden yeşil devrim, oradaki besin kaynaklarını gözle görülür bir biçimde artırdı ve kıtlıkları önemli ölçüde gidermeyi sağladı; bununla birlikte görünüşte rasyonel ama soyut anlamda maksimizant olan başlangıç fikrine, yani çok geniş alanlarda tek bir bitkisel genom seçmek ve çoğaltmak -nicelik olarak en verimli olan- fikrine geri dönmek gerekti. Genetik çeşitlilik yokluğundan üreyen bir zararlının bütün bir ürünü bir mevsimde yok etmesine bu genomun direnemediği farke edildi. O zaman verimliliği maksimize etmek yerine optimize etmek üzere belli bir genetik çeşitlilik yaratmak durumuna gelindi.

Ayrıca: Büyük miktarda gübre kullanmak toprakları fakirleştiriyor, toprağın özelliği göz önüne alınmadan yapılan sulamalar aynı derece fakirleştirici erozyonlara sebep oluyor, biriken ilaçlamalar türler arasındaki düzeni yıkıyor, zararlı türlerin yanında yararlıları da yok ediyor, hatta bazen ilaçlamalara karşı bağımlılık kazanmış zararlı türlerin aşırı çoğalmasını sağlıyor ve en sonunda, ilaçların içerdiği zehirli madde besinlere işleyip onları tüketeceklerin sağlık dengeğini bozacak.

Sonuçta, binlerce hektar alan toprağın tarla haline getirilmesi ve ağaçların sökülmesi su dengesizliğine ve toprakların çölleşmesine neden oluyor; büyük tek ürünlu tarımlar, geçime dayalı küçük çok ürünlu tarımları yok ediyor, açlığı artırıyor ve kente göçü belirleyerek kentsel gecekondulaşmayı getiriyor.

Gezegenin her yerinde, François Garczynski'nin dediği gibi, "bu tarım, kelimenin iki anlamıyla çölü yarattı: toprak erozyonu ve kırsal göç". Eğer denetlenmezlerse, bu bilinçsiz ormansızlandırma ve ağaçsızlandırma (orman dışındaki ağaçların yok edilmesi) mesela Nil'in tropikal kaynaklarını yılın üç çeyreğinde kurutacaklar. Dizginsiz üretim mantığına kapılmış, tarım, hayvancılık ve endüstri için Amazonlar'ın ormansızlaşmasından sorumlu olan kapitalistler, politikacılar, teknisyenler, hâlâ bulutlardaki suyun ormanlar tarafından yeniden dönüşümünün, Amazon'un debisinin yarısından fazlasını karşıladığını görmezden gelmek istiyorlar. Hatta tarımbilimcilerin büyük bir bölümü orman dışındaki ağacın da kurtarıcı bir rolü olduğunu, topraktaki su, hava ve kimyasal madde akınlarını kontrol ettiğini, suda ve havada arındırıcı bir gücü olduğunu ve verimliliğin koruyucusu olduğunu bilmiyorlar (Garczynski).

Yanlış rasyonellik, yani soyut ve tekboyutlu rasyonelleşme yeryüzüne hükmediyor: Hesapsızca yapılan arazi birleş-

tirmeleri, fazla derin ve uzun ekin çukurları, kontrolsüz ağaçsızlandırma ve ormansızlandırma, yolların betonlaştırılması, toprağın sadece yüzeyinden verim sağlayan kentleşme, anketlerle tanınabilir ve sayılabilir olmayan ihtiyaçları hesaba katmayan pseudo-işlevsellik planlamaları, bütün bunlar parçalanmış yörekentleri bir kaç misli artırdı, yeni şehirler hızla sıkıntı, pislik, bozulma, ihmal, kişiliksizleştirme, suç yerleri haline geldi.

Bunların sonuçları, Vaison-la-Romaine’de yaşandığı gibi, sonuç ve kurbanları hesaplanamayan insanî felaketler ve doğal afetlerin şiddetlenmesi oldu.

Her yerde, on yıllar boyunca, gelişme ve akıl için çalıştıklarına ve toplumların batıl inanç ve endişelerinden başka bir şeyle karşılaşmayacaklarına inanmış uzmanlar sözümona akılcı çözümler bulmuş, zenginleştirirken yoksullaştırmış, yaratırken yıkmışlardır. Bu tekno-bürokratik rasyoneliğin en büyük ve anıtsal şaheserleri SSCB’de gerçekleşmiştir: Mesela orada hektarlarca ağaçsız pamuk tarlasını en sıcak saatlerde bile sulamak için nehirlerin akış yönleri değiştirildi ve böylece topraktaki tuzun yüzeye çıkmasıyla tuzlanma, yer altı sularının buharlaşması ve Aral denizinin kurutulması gerçekleşti. SSCB’deki bozulmalar Batı’dakiniden daha ağır olmuştur çünkü SSCB’deki tekno-bürokratlar kara cahil ve geri zekâlı yerine koydukları vatandaşlarının tepkileriyle karşılaşmak zorunda kalmamışlardır. Maalesef, imparatorluğun çöküşünden sonra “yeni devletler”in başına geçenler, bir rekabet piyasası ekonomisinin kurumlara, yasalara ve kurallara ihtiyacı olduğunu bile bile görmezden gelen Batılı liberal uzmanlara benzediler. Yavaş yavaş olan ekonomik reformda tereddüt ederek, yapıları dönüştürmekte yetersiz ve sosyolojik bir bozulmayı başlatacak olan serbestleştirmeyi çabucak genele yayarak yeni yöneticiler, Maurice Allais’nin daha önce belirttiği -o da liberal ekono-

mist- plansızlığı planlamayı ve programsızlığı programlamayı içeren karmaşık stratejiyi hazırlamadılar.

Parçalara ayrılmış, bölümlenmiş, mekanikleşmiş, düşünceleri ayıran, indirgeyici anlayış dünyanın karmaşıklığını, ayrık fragmanlar halinde kırıyor, sorunları bölüyor, bağlı olanı ayırıyor, çokboyutlu olanı tekboyutlulaştırıyor. Bu, hem miyop, hem presbit, hem renk körü, hem de tek gözlü bir anlayıştır; ve genelde körlükle sonuçlanır. Bütün anlama ve düşünme olanaklarını daha oluşma aşamasında yok ediyor ve düzeltici bir yargı getirmenin ya da uzun dönemli bir görüşün bütün olanaklarını da ortadan kaldırıyor. Böylelikle, sorunların boyutları fazlalaştıkça, onların çokboyutluğunu anlamak olanaksızlaşıyor; kriz geliştikçe, krizi anlama yetersizliği de geliyor, sorunlar gezegenselleştikçe, düşünülmez hale geliyorlar. Gezegensel karmaşıklığı ve bağlamı anlamaktan uzak kör anlayış, bilinçsiz ve sorumsuz kılıyor. Artık öldürücü hale gelmiştir.

Gezegensel sorunun özelliklerinden biri de, alışkanlıkla başvurulmuş entelektüel, bilimsel ya da felsefî çözüm yöntemlerinin de çözülmek için en acil ve en önemli sorunları oluşturmalarıdır. Aurelio Peccei ve Daisaku Ikado'un ifade etmiş oldukları gibi: "Bugün yaşamakta olduğumuz çok biçimli krizin getirdiği sorunlar bütünlüğünü düzeltmek için bir etmen dizisiyle meşgul olmaktan ibaret, indirgeyici yaklaşım bir çözüm olmaktan ziyade sorunun kendisidir."

Kendini uzman sanan hastalıklı düşünce ve kendini rasyonel sanan kör anlayış sürekli hükmediyor.

Rasyonelleşmeye karşı rasyonelliği onarmak

Hastalıklı düşünce ve kör anlayış kendilerini rasyonel sanıyor ve öyle niteliyorlar. Aslında, boyun eğdikleri rasyonalist model mekanik, determinist ve her uyumsuzluğu saçmalık

olarak görüp dışlar. Rasyonel değil ama rasyonelleştiricidir.

Gerçek rasyonellik açıktır ve kendisine direnen bir gerçekle diyalog kurar. Mantıkla ampirik arasında hiç durmadan gidip gelir; bir fikirler sisteminin mülkiyeti değil, fikirlerin argüman gösterilerek tartışılmasının meyvasıdır. Varlıkları, öznelliği, duygusallığı, yaşamı görmeyen akıl irrasyoneldir. Rasyonel olarak algılanılması gereken miti, duyguyu, aşkı, pişmanlığı hesaba katmak gerekir. Gerçek rasyonellik mantığın, determinizmin, mekaniğin sınırlarını tanıır; insan aklının her şeyi bilemeyeceğini, gerçeğin gizemli olduğunu bilir. irrasyonelleşenle, belirsizle, irrasyonelleşebilecek olanla hesaplaşır. Kendisiyle aynı kaynaklardan faydalanan ve eksiksiz olmak isteyen kendi tutarlı düzeninde ancak gerçeğin parçacıklarını barındırabilen rasyonelleşmeyle mücadele etmelidir. Sadece eleştirel değil, özeleştireldir de. Gerçek rasyonelliği kendi yetersizliklerini tanıma kapasitesiyle tanırız.

Rasyonellik bir mülkiyet değildir (tabirin her iki anlamıyla: 1) bazı akılların sahip olduğu nitelikler -bilimadamı, teknisyen- ve bazılarının da yoksun kaldığı, 2) teknisyen ve bilimadamlarının sahip oldukları mülk).

Bunun bilincine varmak demek, tümüyle Batı'ya ait kendini rasyonelliğin sahibi sanma yanılsamasından ve bütün kültürleri teknolojik performanslarıyla ölçüp değerlendirmeye alışkanlığından vazgeçmek demektir. Bütün toplumlarda, arkaik olanlarda bile, efsanenin, büyü'nün, dinin yanı sıra, aletlerin yapılmasında, av taktiklerinde, bitkilerin, hayvanların, arazinin tanınmasında rasyonelliğin varlığı görülür. Bizim modern toplumlarımızda da, efsanenin, büyü'nün, dinin, buna dahil olarak da akıl tabirinin altına gizlenen bir Tanrı [providentialist] mitinin ve yine buna dahil olarak ilerleme dininin varlığı görünüyor. Tam rasyonellik, varoluşu Tanrı'ya bağlayan akli ve garanti edilen ilerleme-

nin rasyonelleştirci fikrini reddeder. İnsanoğlunun dünyalı kimliğini bütün karmaşıklığıyla algılamaya yönlendirir.

Bağlamı ve karmaşıklığı düşünmek

Dünyalı kimliği ve antropolitika, ayrışmış kavramları ve bölünmüş bilgileri bağlayabilecek bir düşünce olmadan incelenemeyecektir. Dünya-Vatan'ı -Dünya-sistem, Dünya-Gaia, biyosfer, dünyanın kozmostaki yeri- bize tanıtan yeni bilgiler birbirlerinden ayrı oldukları sürece hiçbir anlam taşımazlar. Tekrar edelim: Dünya, fiziksel bir gezegen, artı biyosfer, artı insanlıktan oluşan bir toplama değildir. Dünya, yaşamın dünya tarihinden ortaya çıktığı ve insanın dünyevi yaşam tarihinden ortaya çıktığı fiziksel/biyolojik/antropolojik bir karmaşıklık bütünüdür. İnsanın doğayla ilişkisi ne indirgeyici, ne de ayırıcı biçimde incelenebilir. İnsanlık gezegensel ve biyosferik bir oluşumdur. Hem doğal hem de doğa üstü olan insanoğlu, canlı ve fiziksel doğadan ortaya çıkıyor olmalı, ama kültürü, düşüncesi ve bilinciyle oradan çıkıyor ve oradan ayrılıyor.

Küresel olan her şeyi parçalara ayıran bölücü düşünceler, doğaları itibarıyla gezegensel bağlamı ve antropolojik karmaşıklığı göremiyorlar. Ama küreselin teslim bayrağını çekmek yetmez: Küreselin elemanlarını düzenleyici karmaşık bir söylemde bir araya getirmek, bu küreselin kendisini bağlamsallaştırmak gerekir. Bir bağlam ve karmaşıklık düşüncesini yeniden canlandıracak olan da gerekli düşünce reformudur.

Bağlam düşüncesi:

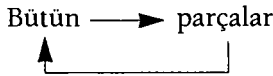
Politikayı, ekonomiyi, nüfusu bilimini, ekolojiyi, biyolojik, ekolojik, ve yöresel kültürel -örneğin Amazonlarda hem yerli kültürleri hem de ormanı- cevherlerin korunmasını,

bitkisel ve hayvansal çeşitliliği, kültürel çeşitliliği -ekolojik çeşitlilikten ayrı düşünülemez olan binlerce yıllık tecrübelerin meyvalarını, vb.- gezegensel bağlamda düşünmeliyiz. Fakat her şeyi ve olayı gezegensel bir “çerçeveye” ya da “ufka” oturtmak yetmez. Her olayın bağlamıyla, her bağlamın gezegensel bağlamla ayırlamazlık ilişkisini ve geri dönüşlü etkileşim ilişkisini sürekli aramak gerekiyor.

Karmaşıklık düşüncesi:

Uzaklaşmış ve bölümlere ayrılmış olanı bağlayan, tek olanı tanıyıp çeşitliliğe saygı gösteren, karşılıklı bağımlılıkları ayırt etmeye çalışan bir düşünceye ihtiyaç var;

- radikal bir düşünceye (sorunların kökenine inen);
- çokboyutlu bir düşünceye;
- aşağıdaki ilişkiyi kapsayan düzenleyici veya sistemik bir düşünceye

ekolojik bilimlerde ve dünya bilimlerinde gelişmeye başladığı gibi;

- incelediği nesneyi izole etmek yerine onu çevresiyle - kültürel, toplumsal, ekonomik, doğal- oto-eko-düzenleyici ilişkisi içinde ve yoluyla ele alan ekolojikleşmiş bir düşünceye;

- eylem ekolojisini ve eylem diyalektiğini³ kavrayan ve girilen eylemi değiştirebilecek, hatta iptal edebilecek bir strateji kurmaya yeterli bir düşünceye;

3 Bkz. *Argument pour une méthode*, Colloque de Cerisy, Paris, Editions du Seuil, 1990.

- kendi yetersizliğinin bilincinde olan ve belirsizlikle, özellikle de eylemdeki belirsizlikle, çünkü bir tek belirsizlikte eylem vardır, hesaplaşan bir düşünceye ihtiyaç var.

Belirsizlik ve öngörülmezlik, karşılıklı bağımlılık ve görece hızlı bir gezegensel genişleme içindeki geri dönüşlü etkileşimler (Francesco di Castri) taşıyan sorunlara, sürekli, çizgisel ve dengeli olmayan bir biçimde, “kaotik” tavırlarla ve çatallanmalarla karşı durmaya da ihtiyaç var.

Geri dönüşlü etkileşimlerin sadece karmaşıklığını değil, parçanın -birey, ulus- bütünde -gezegen- bulunmasından ibaret olmayan, bütünün de parçanın içinde olduğu hologramvari özelliğini de kavramalıyız, bunu daha önce de göstermiştik (bkz. Birinci Bölüm).

Özel, bağlamından ayrıldığında, parçası olduğu bütünden ayrıldığında soyut hale gelir. Küresel, parçalarından koparılmış bir bütünden ibaret kaldığı vakit soyut hale gelir. Gezegensel karmaşa düşüncesi sürekli bizi parçadan bütüne, bütünden de parçaya gönderiyor. Pascal’in cümlesi kelimelerin anlamıyla bu duruma uygun düşüyor: “Madem ki her şey, hem sebep hem sebebi, hem yardım eden hem yardım gören, hem dolaylı hem dolaysız, ve madem ki her şey en farklı ve en uzak olanları birbirine bağlayan doğal ve hissedilmez bir bağla birbirine tutunuyor, öyleyse bütünü tanımadan parçaları anlamamanın, özel olarak parçaları tanımadan da bütünü anlamamanın imkânsız olduğuna inanıyorum.”⁴

Antropolitikanın karmaşık formülü “küresel düşünüp yerel davranmak” ile sınırlı değil; *küresel düşünmek/yerel davranmak*, *yerel düşünmek/küresel davranmak* çiftiyle ifade ediyor kendini. Gezegensel düşünce artık somut ve evrensel olanı, genel ve özel olanı karşı karşıya getirmiyor: Evrensel

4 *Pensées*, a.g.e. s. 91.

olan özel -bu kozmik evrendir- ve somut -bu da dünyevi evrendir- hale geldi.

Soyut bir evrenselciliğin kaybı birçoğuna evrenselin kaybı gibi görünüyor; pseudo-rasyonelciliğin kaybı da, rasyonelleştiricilere irrasyonelliğin tırmanışı gibi görünüyor.

Şüphesiz, ilerleyen soyut bir evrensellik krizi vardır, ancak, her şeyin dünyasallaştığı ve her şeyin bizimki olan eşsiz evrende var olduğu bu süreçte, nihayet somut bir evrensellik meydana çıkıyor.

Düşüncenin onarılması

Artık bu disiplin evreninde düşünceye⁵ tanınan bir yer yoktur. Düşünen filozoflar ve bilimciler var, düşünen filozof olmayanlar ve bilimci olmayanlar da var, ama aslında bilim ve felsefe kendilerini insanı, yaşamı, dünyayı, gerçeği düşünmeye adanmış olmalıyken ve bu düşünce bilinçlerin geçmişinde etkili olup yaşamı yönlendirmeliyken, düşünce bilimin ve felsefenin hizmetçi kadınlara özgü bir faaliyeti gibi görünüyor.

Tabii ki, düşünce reformu, bir eğitim reformunu da gerektirecektir (ilk öğretim, lise, üniversite) ve bu da ayrıca düşünce reformunu gerektirecektir. Tabii ki, düşünce hakkının demokratikleşmesi, bugün disiplinler içinde bölümlere ayrılmış bilgileri birbirine bağlamaya ve bilgiyi yeniden düzenleyecek karmaşık bir düşünceye yol açacak paradigmatik bir devrimi gerektirecektir. Bir kez daha, sorunların birbirinden ayrılmazlığıyla, dairesel veya zincirleme özellikleriyle karşılaşıyoruz, her biri birbirine bağımlı, bu da düşünce reformunu iyice zor hale getiriyor, ama aynı zamanda iyice gerekli hale getiriyor, çünkü, sadece karmaşık

5 Düşüncenin çoksesli özellikleri için bkz. E. Morin a.g.e. cilt 3. s. 182-190.

bir düşünce bu birbiriyle bağımlı daireselliği ele alıp ona müdahale edebilir.

Düşünce reformu, anahtar bir antropolojik ve tarihî sorundur.

Bu Kopernik devriminden daha önemli bir zihinsel devrimi gerektirmektedir.

İnsanlık tarihinde düşüncenin sorumlulukları hiç bu kadar ezici olmamıştı.

Trajedinin kalbi de düşüncenin içindedir.

Tanrı Yolundan Uzaklaşmanın Kutsal Kitabı

Kurtuluşun kaybı, bilinmeyen macera

Eğer uzayda dolaşan birileri olsaydı, Başak takım yıldızı içindeki yolları, çok marjinal olan Samanyolu'ndan geçmeyecek ve yörüngesinde minicik Dünya gezegenini tutan, dışarıdaki küçük güneşin uzağından geçecekti. Robinson'un adasında yaptığı gibi, yıldızlara sinyaller göndermeye koyulduk şimdiye kadar boşuna ve belki de sonsuza kadar boşuna. Kozmosta kaybolduk.

Bu muhteşem kozmos da yok oluşa adanmıştır. Doğmuştur, demek ki ölümlüdür. Yıldızlar çarpışırken, içten ve dıştan patlarken, Kozmos delice bir süratle yayılıyor. Ölmüş iki-üç güneşten geriye kalan güneşimiz de tükenecek. Tüm canlılar kendilerine sorulmadan yaşama atıldılar, istemedikleri halde ölecekler. Hiçlikle hiçlik arasında, öncenin hiçliğini, sonranın hiçliğini, bitmeyen hiçliği yaşıyorlar. Sadece bireyler değildir kaybolanlar, er ya da geç insanlık, sonra yaşamın son izleri, sonra da dünya kaybolacak. İster genelleşmiş dağılmayla, ister kendi özüne içten patlayarak

geri dönmesiyle olsun, dünyanın kendisi de ölüme doğru yol alıyor... Bu dünyanın ölümünden belki de yeni bir dünya doğacak, ama bizimki geri dönüşü olmaksızın ölmüş olacak. Dünyamız yok olmaya mahkûmdur. Mahvolduk.

Bizim olan bu dünya, temelinde dayanıksız denebilecek kadar zayıftır: Bir kazadan doğdu, belki de, eğer hiçlikten doğduğunu kabul etmiyorsak sonsuzluktan koparak ortaya çıktı. Her halükârda bilinen madde, evrenin maddi gerçekliğinin sadece çok küçük bir parçası ve organize edilen madde de bu küçücük parçanın en küçük parçası. Bu maddi oluşumlar, atomlar, moleküller, yıldızlar ve canlı varlıklar arasındaki organizasyonlar bizim akıllarımızda gerçeklik ve doğruluk kazanıyorlar; bu organizasyonların ortaya çıkardığı yaşamın, bilincin, güzelliğin, aşkın belirmesi bizim için bir önem taşır: Fakat bu beliren şeyler ölümlüdür, geçicidir, tıpkı bir çiçeğin açılması, bir yüzün ışıldaması, bir aşkın süresi gibi...

Yaşam, bilinç, aşk, gerçek ve güzellik geçicidir. Beliren bu harika şeyler, organizasyon organizasyonlarını, olağanüstü şansları içerirler ve sürekli ölümcül risklere koşarlar. Bizler için temel niteliktedirler ama kendilerinin temelleri yoktur. Hiçbir şeyin mutlak bir temeli yoktur, her şey ilk ya da son tahlilde, isimsizden ya da biçimsizden kaynaklanır. Hey şey koşullardan doğar ve doğmuş olan her şey de ölüme mahkûmdur.

Ve işte: son belirenler, evrimin son ürünleri, bilinç, aşk, ilk normlar ve ilk yasalar olarak tanınmalıdır.

Ama, mükemmelliğe ya da değiştirilmezliğe erişemeyeceklerdir. Bilinç ve aşk ölecektir. Hiçbir şey ölümden kaçamaz. Bireysel ölümsüzlüğü vaat eden kurtuluş dinlerinin gösterdiği anlamda bir kurtuluş yoktur. Komünist dinin vaat ettiği gibi dünyevi kurtuluş da yoktur; yani her birimizin ve hepimizin kötülükten, talihten, trajediden kurtulacağı

toplumsal bir çözüm yoktur. Kökten ve kesin bir biçimde bu kurtuluşu bırakmalıyız.

Hatta sonsuzluk vaatlerinden de vazgeçmeliyiz. Batı hümanizmi bizi doğayı fethetmeye, sonsuzluğa adıyordu. Gelişmenin yasası, bunun sonsuza kadar süreceğini söylüyordu. Ekonomik gelişmenin, insan zekâsının, aklın sınırı yoktu. İnsan kendisi için, kendi özel sonsuzluğu haline gelmişti. Bugün bu sahte sonsuzlukları atıp, kaçınılmaz sonumuzun bilincine varabiliriz. Gadamer'in dediği gibi, "Sonu sonsuz olma isteğimizin engellendiği bir sınırlama olarak düşünmeyi bırakmak, [ama] sonu olumlu anlamda, *dasein*'in gerçek temel yasası olarak tanımak" gerekir. Gerçek sonsuzluk insan aklının, anlayışının, gücünün ötesindedir. Yoksa zaman zaman tümüyle görünmez bir biçimde içimizden geçiyor ve sadece şiir ve müzik yoluyla kendini hissettiriyor olabilir mi?

Son bilinciyle birlikte, artık bilinçsizliğimizin bilincine varabiliriz ve cahilliğimizi bilebiliriz: Bundan böyle bilinmeyen maceranın içerisinde olduğumuzu bilebiliriz. Bir pseudo-bilim inancıyla, insan tarihinin yönünü bildiğimizi zannettik. Ama insanlık ortaya çıkar çıkmaz, tarihsel zamanlar başlar başlamaz, zaten bilinmeyen bir maceranın içindeydik ve her zamankinden fazla öyleyiz. Gezegen devrinin tarihinin izlediği yol, daha da belirsiz bir geleceğe ulaşmak için geleneksel uygarlıkların tekrarlanan zamanlarının yörüngesinden kopmuştur.

Kurtuluş dinlerinin, dünyevi olan da dahil, uzaklaştırdıklarını zanettikleri belirsizliğe mahkûmuz: "Bolşevikler insanın belirsiz bir dünyada belirsiz bir iş başaran kırılgan ve belirsiz bir şey olduğunu ya anlamak istemiyorlardı, ya da anlayamıyorlardı."¹

1 D. Tchossitch, *Le Temps du mal*, I, Paris, L'Age d'Homme, 1990, s. 186.

Fiziksel dünyada varoluşumuzun (fiziksel dünyanın kendi varoluşunun da) bozulma, yok olma, görülmemiş bir çökme gibi bir bedeli olduğunu, canlı varoluşun acı çekmek gibi olağanüstü bir bedeli olduğunu, her keyfin, her insanî mutluluğun bozulmayla, yok olmayla, çökmeyle ve acı çekmeyle bedelini ödettiğini ve ödeteceğini anlamamız gerekiyor.

Güzergâhtayız. İşaretli bir yolda ilerlemiyoruz, artık gelişmenin yasası tarafından uzaktan yönlendirilmiyoruz, ne kurtarıcımız ne de kurtuluşumuz var, sis ve karanlığın içinde ilerliyoruz. Hâlâ tesadüf ve başıboşluk olduğu halde, tesadüfe doğru başıboş bir ilerleme değil bu; kılavuz fikirlerimiz, seçkin değerlerimiz, kendini değiştirerek zenginleşen bir stratejimiz de olabilir. Sadece katliama doğru bir yürüyüş değil bu. Özlemlerimiz tarafından itiliyoruz, niyetimize ve cesaretimize sahip çıkabiliriz. Güzergâh umuttan beslenir. Ama sonunda bir ödülü olmayan bir umut bu; umutsuzluk okyanusunda yol alıyor.

Güzergâh burada, aşağıda olmaya mahkûmdur, yani dünyevi yazgıda. Ama aynı zamanda öte tarafların arayışını da taşıyor içinde. Bunlar dünyanın dışındaki “öte taraflar” değil, *hic ve nuncun** “öte tarafları”, sefaletin ve mutsuzluğun “öte tarafları”, tümüyle bilinmeyen maceranın bilinmeyen “öte tarafları”.

Yaşanmış eylemler güzergâha kazınmıştır. Güzergâh, varoluşun otantik, şiirsel, esritici anlarını yeniden değerlendirmeyi içeriyor, madem ki erişilen her hedef bizi yeni yollara sürüklüyor ve her çözüm yeni sorunlar yaratıyor, öyleyse hedef ve çözüm fikirlerinde de bir değer kaybını içeriyor. Güzergâh zamanı dolu dolu yaşayabilir, sadece geçmişi/şimdiyi/geleceği birbirine bağlayan bir continuum olarak

(*) Burada ve hali hazırda - ç.n.

değil, kaynağa dönüş (geçmiş), eylem (şimdi), olasılık (gelecek) olarak yaşayabilir.

Bilinmeyen maceranın içindeyiz. Güzergâhın peşini bırakmayan tatminsizlik asla bu macera tarafından doyurulmayacaktır. Endişe ve belirsizliği özümsemeliyiz, *dasein*'i, neden olduğunu bilmeden orada olma durumunu özümsemeliyiz. Tedirginliğin kaynakları gittikçe çoğalacaktır ve tedirginliği yok etmek yerine onu frenlemeyi becerebilen katılıma, sıcaklığa, kardeşliğe daha da fazla ihtiyaç olacaktır. Aşk tedirginliğin panzehiridir, karşı saldırısıdır - cevabı değil. Bu, birliğin, kendini ve başkasını yüceltmenin, sahip lenmecilikle yer değiştirmedeği zaman en yüksek noktasına ulaştığı, insanoğluna ait temel olarak olumlu deneyimdir. Dinler ve soyutlamalar halinde taşlaşmış inanılmaz boyutlardaki aşkı çözüp, onu ölümsüzlük yerine ölümlülüğe adanamaz mıyız?

İyi-kötü haber

Ama, bu durumda bile, yokoluş kaderimizde yazılı durmaya devam ediyor.

İşte kötü haber: Biz mahvolduk, çaresizce mahvolduk. Eğer bir kutsal kitap varsa, yani iyi bir haber, kötü haberin içinden çıkacaktır: Mahvolduk ama ~~bir~~ bir çatımız, bir evimiz, bir vatanımız var: Yaşamın bahçesini yarattığı, insanların evlerini oluşturduğu, artık insanlığın kendi ortak evini tanıması gerektiği bir gezegen.

Bu vaat edilmiş dünya ya da dünyevi cennet değildir. Bu bizim vatanımızdır, dünyevi yaşam ve ölüm yazgımızın ortak olduğu yerdir. Dünyevi bahçemizi işlemeliyiz, yani dünyayı uygarlaştırmalıyız.

Kayıp insanların ve Dünya-Vatan'ın kutsal kitabı bize şöyle der: Kardeş olalım, kurtarılacağımız için değil, kay-

bettiğimiziz² için. Dünyevi yaşam ve ölüm yazgımızın ortaklığını otantik olarak yaşamak için kardeş olalım. Bu bilinmeyen macera içinde herkes birbirine bağlı olduğu için kardeş olalım.

Albert Cohen'in dediği gibi: "Gelen, gülen, hareket eden, sonra birden bire hareketsiz kalan insanların bu korkunç macerası, ve onları bekleyen bu felaketin bizi birbirimize karşı yumuşak ve merhametli kılmaması, inanılmaz bir şey bu."³

Kötü haber, yeni bir şey değil: insan aklının belirişinden beri, yokoluşa dair bir bilinçlenme oldu, ama bu bilinçlenme hayatta kalma inancı, sonra da kurtuluş umudu tarafından uzaklaştırıldı. Bununla birlikte, herkes gizli bir biçimde yokoluş fikri tarafından izleniyor, herkes bu fikri farklı ölçülerde taşıyor. İyi haber de yeni bir şey değil: Kayıp insanların kutsal kitabı Prens Sakyamuni'nin çektiği acıya duyulan merhamet mesajını ve Nasıralı İsa dağındaki vaazı diriltiyor, ama kötü haberin kalbinde ben'in korunması/iyileşmesi yoluyla bir kurtuluş, ya da ben'in yok olması yoluyla bir kurtuluş yoktur.

Kardeşlik çağrısı

Kardeşlik çağrısı sadece bir ırk, bir sınıf, bir elit, bir ulus içine kapalı değildir. Kim olduğu, nereli olduğu önemli değil, herkesten herkese, her birimize giden bir çağrıdır. Her yerde, bütün sınıflarda, bütün uluslarda, bu çağrının mesajını kendi mesajları gibi bilen "iyi niyetli" birileri vardır. Belki de endişelilerin, meraklıların, dışa açıkların, sevecen-

2 Yokoluşu reddetmekten doğan kurtuluş fikri yokoluşun itilmiş bilincini taşıyordu. Bütün ölümden sonra yaşam dinleri, itilmiş olarak, ölümün tamir edilemezliği bilincini taşıyorlardı.

3 *O vous, frères humains*, Paris, Gallimard, 1972.

lerin, melezlerin, kırmaların ve başka iki-türlülerin içinde daha çokturlar.

Kardeşlik çağrısı, kayıtsızlığın yapışkanlığını ve duyarsızlığını aşmakla sınırlı kalmamalıdır. Düşmanlıkları aşmalıdır özellikle. Bir düşmanın varlığı, hem kendi barbarlığımızı, hem de onunkini canlı tutmaktadır. Düşman, kimi zaman tek yanlı, ama sonuçta bizi düşman kılan bir düşmanlıkla karşılaştığımızda karşılıklı hale gelen bir düşüncesizlikle ortaya çıkar. Kuşkusuz, düşmanı yaratan ve durmadan yaratmaya devam eden ben-merkezcilikler ve etnik-merkezcilikler, bireyselliğin ve öznelliğin⁴ değişmez yapılarıdır, ama bu yapı *ben*'in içinde dışlayıcı bir ilke taşıyor olsa bile, *biz*'in içinde de bir içine alma ilkesi taşır; ve insanlığın gerçekleşmesi için kilit sorun *biz*'i genişletmek, dünyevi ana-babaerki ilişkisi içinde her türlü *ego alter*'i bir arada toplamak, ve insanlığın içindeki *ego alter*'i tanımaktır, yani insan kardeşi tanımaktır.

Normlarımıza ve tabularımıza uymayanlara karşı duyduğumuz tiksintiyi aşmamız gerekiyor ve bilinmeyene, tuhaf olana duyduğumuz kaygıları yansıttığımız yabancılara karşı düşmanlığı da aşmalıyız; bu, yabancıyla karşılıklı bir çabayı gerektiriyor ama artık başlamaya başlamak lazım...

Öldüren, tecavüz eden, işkence yapan bir düşman var. Ama onu insan türünden soyutlayamayız ve pişman olması ihtimaline kendimizi kapayamayız. Karmaşık çokkişiliklilik kavramı bize bir tek bireyin içerisinde bir çok kişi olduğunu ve bu bireyi yalnızca katil kişiliğiyle sınırlayamayacağımızı gösteriyor. Bir insanoğlunu cani diye tanımlamak, diyordu Hegel, onun cani olmayan bütün öteki insanî özelliklerini ortadan kaldırmaktır. Hiç kimse sonsuza kadar mahkûm edilemez. Yüce gönüllülük, pişmanlık ve af bize kan davası-

4 E. Morin, *a.g.e.* s. 164-173.

nın, cezanın, intikamın kısır döngüsünü durdurma olanağı olduğunu gösteriyor - bizim düşmana karşı ve düşmanın bize karşı. Her yerde ve sürekli olarak acımasızca acımasızlık üreten bu korkunç cehennem makinesini durdurmalıyız. Ve ayrıca, bu sorunları cennetteymiş gibi çözmeyi beklemeyelim ve kötülöklere karşı savaşmayı bilelim, çünkü, daha önce de görmüştük, derin gezegensel hedeflerimizden bir tanesi dünyanın acımasızlığına karşı direnmektir.⁵

Dünyada oturmak. Yaşamak için yaşamak

Dünyanın sakinleriyiz.

Hölderlin'i anıp sözlerini şu şekilde tamamlamıştık: Nesirsel ve şiirsel bir biçimde, insan dünyada yaşıyor. Nesirsel (çalışarak, pratik amaçlar güderek, yaşam mücadelesi verecek) ve şiirsel (şarkı söyleyerek, hayal kurarak, eğlenerek ve severek, hayran kalarak), olarak dünyada yaşıyoruz.

İnsan hayatı nesir ve şiirle dokunmuştur. Şiir sadece edebiyatın bir varyetesi değildir, aynı zamanda katılımın, aşkın, coşkunun, birlikteliğin, zevkin, ayinin, bayramın, sarhoşluğun, dansın, şarkının içinde yaşama biçimidir ve pratik, çıkarıcı, teknik işlerden oluşan nesirsel hayatı gerçekten güzelleştirir. Bununla birlikte her insan, kendi dili dışında iki dil konuşur. Birincisi belirtir, nesnelleştirir, dışlanmış üçlü mantığının üzerine kurulur; ikincisi, daha çok yananlam yoluyla konuşur, yani her tanımı, her sözcüğü çevreleyen bağlamsal anlatım halesi, analogi ve mecaz oyunları yapıyor, heyecan ve duygulara tercüman olmaya çalışıyor, ruha kendini ifade etme olanağı tanıyor. Hatta içimizde çoğunlukla, ayrılmış iki hal vardır, birinci, ya da

5 Biliyoruz ki en büyük zorluk, bir günah keçisi olmadan yaşamaktır. Günah keçisi yalnızca hayvanlığımıza değil, insanlığımıza da derin bir biçimde işlemiştir ve insanı şüphelerle, sıkıntılarla, acılarla beslenir.

nesirsel hal rasyonel/ampirik davranışlarımıza denk düşer ve tam da “ikinci” dediğimiz şiirsel hal, bizi sadece şiire değil, müziğe, dansa, eğlenceye, sevince, aşka eriştirir ve hayranlığımızı doruğa ulaştırır. İşte bu şiirsel halde ikinci hal birincileşir.

Fernando Pessoa, her birimizin içinde iki varlık bulunduğunu söylüyordu; birincisi, gerçek olanı, düşlerdir, hayallerdir, çocukluğumuzda doğar ve bütün hayatımız boyunca sürer; ikincisiyse, yanlış olandır, görünümüdür, söylemdir ve hareketlerdir. Farklı biçimde ifade edecek olursak: İki varlık içimizde yan yana yaşıyor, nesirsel olan ve şiirsel olan; bu iki varlık bizim varlığımızı oluşturuyor, birbirlerine ihtiyaç duyan iki kutupturlar: eğer nesir olmasaydı, şiir de olmazdı: Şiirsel hal ancak nesirsel hale oranla kendini öyle gösterebilir.

Nesirsel hal, bizi işlevsel ve çıkarıcı duruma getirir ve hedefi de işlevsel ve çıkarıcıdır.

Şiirsel hal aşk veya kardeşlik hedeflerine bağlanabilir, ama aslında kendi hedefidir de.

Bu iki hal karşı karşıya gelebilir, yan yana bulunabilir ya da birbirine karışabilir. Arkaik toplumlarda, ikisi arasında sıkı etkileşimler vardı: Günlük işler, örneğin havanda unun hazırlanmasına, şarkılar ve ritimler eşlik ediyordu; avlara veya savaşlara, şarkı ve danslar içeren mimetik törenler yapılarak hazırlanıyordu. Geleneksel uygarlıklar, hayranlık, sarfiyat, sarhoşluk, harcama tabularının kalktığı anlar olan bayramlar ve baskılara boyun eğen, azla yetinmeye ve cimriliğe adanmış günlük hayat arasında ikili bir hayat yaşıyorlardı.

Modern Batı uygarlığı nesri ve şiiri ayırdı. Herkesin doldurabildiği gibi doldurduğu çanta-kavram olan boş zamanlar uğurunda bayramları seyrekleştirdi ve kısmen boşalttı. İş hayatı ve ekonomik hayat nesir tarafından istila edildi

(verimlilikten kâr etme mantığı vb.);⁶ şiir özel hayata, boş zamanlara ve tatillere itildi ve aşklarla, oyunlarla, sporla, filmlerle ve tabii ki, gerçek anlamıyla edebiyat ve şiirle birlikte gelişmesini sürdürdü.⁷

Bugün, bu binyıl sonunda, yapay makine mantığının yaşamın bütün alanlarını işgal etmesiyle, tekno-bürokratik dünyanın aşırı gelişmesiyle, herkesin kendi doğal zamanının yerini hem kronometrik, hem aşırı yüklü, hem de stresli zamanın almasıyla aşırı-nesirleşme ilerledi. Kardeşliğin evrensel zaferinin şiirsel umudunun ihaneti ve çökmesi dünyanın üzerine büyük bir nesir örtüsü yaydı. Ve, bir yandan her yerde, yaşamı değiştirecek şiirsel vaadin kalıntıları üzerinde, etnik ve dinî kaynak arayışları bir parça cemmate katılım şiirlerini canlandırmaya çalışırken, politikayı çekip çevirmeye indirgeyen ekonokratizm ve teknokratizm, şüphesiz belli bir zaman için, ama o zaman bu şimdiki zaman, Batı dünyasında hüküm sürüyor. Oysa artık Dünya’da mutluluğu gerçekleştirerek nesri dünyadan kaldırma rüyasını üstlenmesi gerekmiyorsa, politikanın da kendini nesre hapsedmesine gerek yoktur. Bu demektir ki, insan politikasının tek amacı “gelişmiş endüstriyel toplum”, “post-endüstriyel toplum”, ya da “teknik gelişme” değildir. Gelişme politikası, açıkladığımız anlamıyla, içerisinde meta-gelişme fikrini (bakınız bölüm 4) barındırır ve insanoğlunun şiirsel ihtiyaçlarının tam bilincini gerektirir.

Bu şartlarda aşırı-nesrin işgali, kardeşliğin yeniden doğu-

6 Zenginlik ve kâr arzusunda, girişim tecrübesinde, borsa oyunlarının riskinde, strateji maceralarında, kapitalistlerin ve menecerlerin faydalandığı bir haz var kuşkusuz.

7 Nesirsel ve faydacı burjuva yaşamına karşı edebî şiirin tarihî devrimleri olmuştur. Birincisi, 20. yüzyılın başında, özellikle Alman kökenli Romantizmdir. İkincisi, sürrealizm olmuştur, şiirin kendini basit ve kuru bir edebiyata hapsedmesine direncini ve özellikle yaşamda canlanma arzusunu romantizm gibi, ama daha açık bir şekilde ifade etmiştir.

şuna ve yokoluşun kutsal kitabının yükselişine denk düşen şiirin güçlü bir karşı atağını gerektirir. Gerçekten de, Dünya-Vatan'ın bilincine varmak kendiliğinden bizi şiirsel hale getirebilir. Dünya ile ilişki estetikdir ve hatta aşık edici, bazen de kendinden geçiricidir. Doğmakta olan gecenin ulkunda birden kocaman bir ay belirdiğinde nasıl hayranlıktan titremeyebiliriz? Kırlangıçların uçuşlarını seyre daldığımızda nasıl kendimizden geçmeyebiliriz? Yoksa bu uçanlar sadece uçan muazzam makineler mi, birbirlerine yalnızca bazı bilgileri aktarmak için mi bağırıp duruyorlar? Hiç mi şehvetleri yoktur bunların, fırıl fırıl dönüp delicesine sarhoş olmak, yere doğru pike yapmak, yeniden göğe yükselmek, asla birbirlerine dokunmadan hafifçe birbirlerine değmek, yok mudur?

Tekrar edelim, aralıksız şiirsel bir halin düşünüyü kurmak boşunadır. Zaten eğer kesintisiz olsaydı, kendiliğinden bozulacak ya da yabanîleşecekti. Bu yine başka bir biçimde, dünyevi kurtuluş yanılsamalarını ortaya çıkarmak demek olacaktı. Nesir/şiir dönüşümlülüğüne ve tamamlayıcılığına mahkûmuz.

Nesirsel uygulamalar hayatta kalmamızı sağladığına göre, hayatî biçimde nesre ihtiyacımız var. Ama zaten çoğunlukla, hayvanlar âleminde, hayatta kalma eylemleri (av, yiyecek aramak, tehlikelere, saldırganlara karşı kendini korumak) yaşamı, yani yaşamın tadını çıkarmayı genelde yok ediyor. Bugün, Dünya üzerinde, insanoğlu yaşamının büyük bir bölümünü hayatta kalmaya çalışarak geçiriyor.

İkinci hali birinci hale getirebilmek için çalışmalıyız. Sadece hayatta kalmak için değil, aynı zamanda yaşamak için yaşamaya çalışmalıyız. Şiirsel yaşamak, yaşamak için yaşamaktır.

Yokoluşun kutsal kitabı

Düşünce için karmaşıklık neyse, ahlâk için de kardeşliğin kutsal kitabı odur: Parçalamaya, ayırmaya değil, bağlamaya yöneliktir, özünde bağlayıcıdır, terimin kelime anlamıyla.*

Bağlayıcı? Nasıl böyle bir kelimenin önünde rahatsız ve kararsız olunmaz? Kendisine eşöznlü görünen çok fazla ila-hî içeriğe bağlı, hatta kelimeyi en basit anlamıyla alsak bile: Bağlamak.

Gerçekten de din, kelimenin sıradan anlamıyla, yokoluşun kutsal kitabına ters gelen tabirlerle kendini tanımlar: Tanrılara ya da üstün bir tanrıya, ayinlerle ve tapınmalarla inanç. Kurtuluş dini, ek olarak, ölümden sonra görkemli bir yaşam vaat ediyor.

Aslında tanrı(lar) dini birinci tip bir dindir. Modern Avrupa ikinci tip olarak adlandırabileceğimiz, tanrısız dinlerin doğuşuna tanık oldu. Mesela ulus-devlet kendi başına, kendi dinini kutsallaştırdı. Sonra laik, rasyonel, bilimsel küre dünyevi dinler hazırladı. Robespierre bir akıl dini istedi, Auguste Comte insanlığın dinini kurduğunu sandı. Marx bir dünyevi kurtuluş dini yarattı ve bu din kendini bilim olarak tanıttı. Cumhuriyetçi inanç ve medeni ahlâk yoluyla yandaşlarını birleştirmesi anlamında, Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın cumhuriyetçi zihniyetinin de dinî bir tarafı olduğu düşünülebilir. Malraux XXI. yüzyılın dinî olacağını duyururken, XX. yüzyılın fanatik bir biçimde dinî olduğunu, ama ideolojilerinin dinî doğasından bihaber olduğunu görmemişti.

Yani, bağlamak kelimesi sadece tanrılarla bağlamak ile sınırlanamaz. Ama madem ki ikinci tip bir din (providensiyalist ve kurtuluş) düşünmeyi reddediyoruz neden din kelimesini kullanıyoruz?

(*) Fransızca'da "dini" [religieuse] sözeüğü "bağlamak"tan [relier] gelir, yazar burada onu vurguluyor - ç.n.

Çünkü insanlaşma sürecini sürdürmek ve Dünya'yı uygarlaştırmak için *iletişen ve birleştiren* bir güce ihtiyacımız var.

Zihinlerimizde insanlararası *reliance*'ı (bağlanmayı) gerçekleştirmek için, ki bu da sorunları birbirine bağlama arzumuzu perçinler, bu anlamda dinî (bağlayıcı) bir hamle gerekiyor.

Üçüncü tip bir dünyevi din tasarlayabilir miyiz ki bu da yokoluşun dini olsun?

Eğer kayıp insanların ve Dünya-Vatan'ın kutsal kitabı bir dine hayat verebilseydi, bu din dünyevi kurtuluş dinleriyle olduğu gibi semavi kurtuluş dinleriyle de, dinî doğalarını görmeyen ideolojilerle olduğu gibi, tanrılı dinlerle de çatışma halinde olurdu. Ama diğer dinleri anlayabilen ve kendi kaynaklarını bulmalarına yardım edebilen bir din olurdu. Kurtulmayışın kutsal kitabıyla kurtuluşun kutsal kitabı, tam da kendilerinde ortak olan kardeşlik üzerinden, birbirleriyle işbirliği yapabilirler.

Bu dini birçoğumuz zaten önceden yaşıyoruz, ama ayrı ayrı, henüz o *iletişen ve birleştiren* güç tarafından birbirimize bağlanmadan.

Rasyonel bir misyon taşıyan bir din olacaktır: Gezegeni kurtarmak, dünyayı uygarlaştırmak, insan birliğini gerçekleştirmek ve çeşitliliğini korumak... Rasyonel düşünceyi tümüyle kullanmayı yasaklayan değil, güvence altına alan bir din. Avrupa Rönesansının sonuçları olan laik, problematik ve özeleştirel düşünceyi üstlenecek bir din.

Kelimenin en basit anlamında bir din olacaktır. Bu basit anlam rasyonelliğe indirgemek değildir. Rasyonel-üzeri bir şeyler içeriyor: Bizi aşana katılmak, Pascal'ın merhamet, bizim ise ortak-sevgi* adını verebileceğimiz kavrama açılmak. Kutsal ve mistik bir duygu içeriyor. Belki de biraz ayi-

(*) Com-passion - ç.n.

ni çağırıştırıyor. Tüm toplulukların birliğe ihtiyacı vardır. Müminlerin toplandığı ayinlerde, bu müminler kendilerini *sürrasyonel* ve *sürreal*'e bağlayan bir kimliği güçlü bir şekilde hissederek, bu da onlar için tanrı(lar)dır.

Tanrısız bir din olacaktır, ama tanrının yokluğu her yerde var olan esrar perdesini kaldıracaktır.

Vahiysiz (budizm gibi) bir din, bir aşk dini (hristyanlık gibi), merhamet dini (budizm gibi) olacaktır, ama ben'in dirilme/ölümsüzlük yoluyla bir kurtuluşu, ya da ben'in yok olması yoluyla bir kurtuluşu olmayacaktır.

Ruhsal derinliklerin dini olacaktır: Acı çekme ve ölüm cemaati.

İlk gerçeği ve son gerçeği olmayan bir din olacaktır. Dünya'nın neden dünya olduğunu, neden dünyada olduğumuzu, neden orada yok olduğumuzu bilmiyoruz, kim olduğumuzu bilmiyoruz.

Koruyuculuğu, parlak bir geleceği olmayan bir din olacaktır, ama bilinmez Macerada her birimizi dayanışma içinde birbirimize bağlayacaktır.

Vaatsiz ve köklü bir din olacaktır: Kültürlerimizin içinde, medeniyetimizin içinde, gezegensel tarihin içinde, insan türünün içinde, yaşamın içinde, bizleri oluşturan atomları yaratan yıldızların içinde, bizim atomlarımızı oluşturan parçacıkların ortaya çıktığı kozmosun içinde kökleri olan bir din.

Ahirete ait olmayan, dünyevi bir din olacaktır ve dünyevi kurtuluş olmayacaktır. Ama koruma, kurtarma, özgürleşme, kardeşlik dini olacaktır.

Bu da bütün dinler gibi inançla, ama fanatizmle şüpheyi dışlayan diğer dinlerden farklı olarak, özünde şüpheyi tanıyacak ve onunla diyalog kuracaktır. Belirsizliği sahiplenecek bir din olacaktır.

Dipsiz derinliğe açık bir din olacaktır.

Dünya-Vatan'ın tanınması, kayıp ölümlülerin diniyle bir-

leşiyor, ya da daha doğrusu, sonu bu yokoluşun dinine varıyor. Yani eğer kurtuluş kelimesinin anlamı yokoluştan kamaksa, kurtuluş yoktur. Ama eğer kurtuluş kelimesinin anlamı en kötüden sıyrılıp, mümkün olan en iyiye bulmaksa, o zaman kişisel kurtuluşumuz bilinçte, aşka, kardeşliktedir; ortak kurtuluşumuz ise, insanlığın zamanından önce yok olması felketinden kurtulmak ve kozmosta kaybolmuş olan Dünya'dan "kurtuluş sığnağımız"ı yaratmaktır.

Böylece, XV. yüzyılda başlayan olağanüstü maceranın sonunda, Colomb'un gözcüsünün çılgılığı işte gezegensel anlamına kavuşuyor: Kara! Kara!

1950-1960 yıllarına kadar, hâlâ değeri tam olarak bilinmeyen bir Dünya'da yaşıyorduk, soyut bir Dünya'da yaşıyorduk, bir Dünya-nesne üzerinde yaşıyorduk. Yüzyılımızın sonu Dünya-sistem'i, Dünya-Gaia'yı, biyosferi, kozmik parçacık Dünya'yı, Dünya-Vatan'ı keşfetti. Aramızdaki herkesin bir soyağacı geçmişi ve dünyasal kimlik kartı var. Dünya'dan geliyor Dünya'ya ait ve Dünya üzerinde.

Biz, bize ait olan Dünya'ya aitiz.

Büyük birleşme

Bu binyılın sonunda, birçok tamamlayıcı bilinçlenme imkânına hemen hemen eş zamanlı olarak ulaşmayı başardık.

- Dünya'nın birliğinin bilincine (toprakla ilgili bilinç);
- Biyosferin birlik/çeşitliliğinin bilincine (ekolojik bilinç);
- İnsanın birlik/çeşitliliğinin bilincine (antropolojik bilinç);

- Antropo-biyo-fizik konumumuzun bilincine;
- *Dasein*'ımızın bilincine; nedenini bilmeden "orada olma" durumu;
- Gezegen devrinin bilincine;
- Damokles tehdidinin bilincine;
- Hayatlarımızın ufkunda, tüm yaşamın, tüm gezegenin, tüm güneşin yokoluşunun bilincine;
- Yeryüzündeki kaderimizin bilincine.

Bu bilinçlenmeler sayesinde bundan böyle çok çeşitli ufuklardan gelen inanç birlikleri, başka ahlâklar, başka hümanizmler, başka romantizmler, başka bilimler gezegenin demir çağı hakkında başka bilinçlenmeler birbirlerine yaklaşılabirler.

Böylece, insanoğlunun tümünde aynı değerlerin bulunduğunu kabul eden Aydınlanma'nın hümanist düşüncesi, Dünya-Ana'yla göbek bağı ilişkisini bulan doğanın romantik duygusuna katılabilir. Aynı zamanda, insanları birbirine ve dünyevi doğaya bağlayan gezegensel bilinç ışığında, büyük evrenselci dinlerin kaynağında olan uzaktakiyle yakındakinin aşkını, bütün canlılara karşı Budist merhametini, İncil'in kardeşliğini ve enternasyonalist kardeşliği, Hıristiyanlığın laik ve sosyalist mirasçılarını birleştirebiliriz.

Tüm bu mesajlar, zamanın içinde, kurumlarda, dönüştürülmüş, bozulmuş hatta bazen tersine dönmüş bir şekilde var olmuştur; durmadan yenilenmeye gereksinim duyuyorlar ve belki de yokoluşun kutsal kitabıyla kendi aralarında birbirlerini yenileyebilirler. Bir yapbozun dağılmış parçaları gibi, tamamlanma aşamasına erişerek, antropo-ahlâkın yüzünü oluşturluyorlar.

Dünya!

Doğayı kontrol altına almak mı? İnsan henüz kendi doğasını kontrol edemezken, kendi doğasının deliliği, onu kendi kontrolünü kaybederek doğayı kontrol altına almaya itiyor. Dünyayı kontrol altına almak mı? Ama devasa ve esrarengiz kozmosun içinde bir mikroptan başka bir şey değil ki insan. Yaşamı kontrol altına almak mı? Bir gün bir bakteri üretilse bile, bu hiçbir zaman hayal edemeyeceği bir organizasyonu yeniden üreten bir taklit olacaktır. Peki bir kırlangıç, bir manda, bir deniz ayısı, bir orkide üretmeyi başarabilir mi? Milyalarca bakteriyi katledebilir ancak dirençli bakterilerin üremesini engelleyemez. Virüsleri yok edebilir ama onu önemsemeyen, değişen, yenilenen virüsler karşısında da silahsızdır... Bakteriler ve virüsler konusunda bile yaşam ve doğayla anlaşması gerekir ve gerekecektir.

Insanoğlu, Yeryüzü'nü değiştirdi, bitkisel alanlarını evcilleştirdi, hayvanlarının efendisi haline geldi. Ama dünyanın efendisi değildir hatta Yeryüzü'nün de.

Kozmosun çingenesi, bilinmeyen maceranın yolcusu, gezegen devrinin beşinci yüzyılında, geleneksel medeniyetlerin tekrarlanan döngüsüne, sonsuzluk inançlarına, doğaüstü efsanelere binlerce yıllık kapanıştan sonra derinliklerden fıskıran ve ortaya çıkan antropolojik yazgı budur işte: Oraya atılmış insan, *dasein*, bu Dünya'ya, başıboş insan, belirli bir yolu olmayan yolcu insan, şüphe insanı, bulantı insanı, ama aynı zamanda, sevgi, şiir, hayranlık insanı. Bu *homo sapiens demens*'tir inanılmaz "düşlem... yenilik... canavar... kaos... çelişkinin öznesi, mucize! Her şeyi yargılayan, aptal yer kurdu; gerçeği elinde tutan, belirsizlik ve hatanın çirkefi, evrenin zaferi ve kalıntısı", Pascal'in¹ dediği gibi, Herak-

1 A.g.e., s. 184.

lit, Eschyle, Sofokles, Shakespeare ve şüphesiz başka kültürlerden başkalarının çoktan tanımış olduğu insan budur.

Bu insanoğlu kendini, adlandırılmaz ve anlaşılamaz olan gerçek sonsuzluğun karşısında keşfedebilmek için tekniğin mutlak kudretinin, aklın mutlak kudretinin, mutlak kudrete özleminin sahte sonsuzluğundan vazgeçmek ve dünyevi bitimliliği yeniden öğrenmek zorudur. Teknik güçlerini, düşüncesini ve bilincini bundan böyle kontrol altına almaya değil, düzenlemeye, iyileştirmeye, anlamaya adanmalıdır.

Orada olmayı öğrenmeliyiz (*dasein*), yani gezegenin üzerinde. Olmayı öğrenmek, yani yaşamayı, paylaşmayı, iletişim kurmayı, birleşmeyi öğrenmek; kapalı kültürlerden ve onlar vasıtasıyla öğrendiğimiz buydu. Artık, Dünya gezegeninin insanı olarak olmayı, yaşamayı, paylaşmayı, iletişim kurmayı, birleşmeyi öğrenmeliyiz. Sadece bir kültürden değil, dünyalı olmayı öğrenmeliyiz.

Yeryüzü kaderinin birleşikliği

Vatan olarak bir gezegen mi? Evet, kozmostaki yerleşimimiz böyledir.

Artık, kaybolmuş bu küçük gezegenin, tüm insanoğlu için ortak bir yerden daha fazla anlamı olduğunu biliyoruz. Evimiz, *home*, *heimat*, anavatanımız ve hatta, Dünya-Vatan'ımızdır. Güneşlerde buhar olacağımızı ve sonsuza dek uzayda dondurulacağımızı öğrendik. Şüphesiz, gidebilir, seyahat edebilir, başka dünyalarda koloniler kurabiliriz. Ama çok kavurucu ya da dondurucu olan bu yerlerde yaşam yoktur. Bitkilerimiz, hayvanlarımız, ölülerimiz, yaşamlarımız, çocuklarımız burada, bizim gezegenimizdedir. Dünya-Vatan'ı korumamız, onu kurtarmamız gerekiyor.

O zaman dünyevi "kader birliği" bizlere tüm derinliğiyle, yoğunluğuyla ve güncelliğiyle kendini gösteriyor. Tüm in-

sanlar yokoluş kaderini paylaşıyorlar. Tüm insanlar hayatın ortak bahçesinde yaşıyor, insanlığın ortak evinde oturuyor. Tüm insanlar gezegen devrinin macerasına sürükleniyor. Tüm insanlar nükleer ölüm ve ekolojik ölüm tarafından tehdit ediliyor. Tüm insanlar iki binyıl arasındaki can çekişmeye maruz kalıyor.

Artık aldatıcı bir dünyevi kurtuluşun üzerine değil ama, yokoluşumuzun bilincinin üzerine, gezegen devri tarafından dokunan ortak bütünlüğe aidiyetimizin bilincinin üzerine, ölüm ya da yaşama dair ortak sorunlarımızın bilincinin üzerine, binyıl sonundaki can cekişen halimizin bilincinin üzerine insanlık dayanışmasını kurmalıyız.

Dünyevi kader birliğimizin bilincine varmamız, binyıl sonundaki kilit olay olmalıdır: Bu gezegene bağlıyız, yaşamımız onun yaşamına bağlıdır. Onu düzeltmeliyiz ya da ölmeliyiz.

Dünya vatandaşlığını özümsemek demek, kader birliğimizi özümsemek demektir.

Dünya'ya ko-pilot olmak

Aynı zamanda, insan/doğa kader birliğinin keşfi, insana toprakla ilgili bir sorumluluk yüklüyor. Öyleyse, Descartes, Buffon, Marx tarafından önerilmiş, fethetmeye yönelik projeyi radikal bir biçimde terk etmeliyiz. Dünya'ya hükmetmek yerine, hasta olan Dünya'yı iyileştirmeliyiz; orada yaşayıp, düzenlemeler yapıp, işlemeliyiz.

İnsanlık yeryüzü biyosferinin düzene konulması için yardımcı olmalıdır. Elbette, hatırı sayılır ve zamanla artacak güçlere sahiptir: Ama pilot olmak yerine Dünya'nın ko-pilotu olmak gerekir. Çifte pilotaj kendini dayatıyor: İnsan/doğa; teknoloji/ekoloji; bilinçli zekâ/bilinçsiz zekâ... Dünya yaşamla, insan da bilinçle hükmetmelidir.

Gezegenin demir çağından çıkmak, insanlığı kurtarmak,

biyosfere ko-pilotluk etmek ve Dünya'yı uygarlaştırmak, yinelenen zincirlerle birbirine bağılı dört tabirdir, her biri diğerk üçüne gereksinim duyar. Gezegenin can çekışmesi böylece yeni bir doğuma gebe kalacaktır: İnsan türünden insanlığa geçebiliriz. Politika ancak insanlığın üzerinde ve insanlık için yeni, kurucu bir eylem gerçekleştirebilir. İnsan türünün ölüme karşı mücadelesi ve insanlığın doğum için mücadelesi aynı mücadeledir.

Başlangıç mücadelesi

“Zaman en azından çok ciddi.” Artık geçmişin kesinliği kalmadı. Şimdiki zaman çatırıyor ve dağılıyor. Gelecek çöktü. Nasıl şüphe duymayalım? 1989-1990'da muazzam bir başlangıç olduğunu sandığımız sadece bir süpernova patlamasının göz kamaştırmasıymış. Sadece bir tesadüf müydü? Hızlanma, evrimleri patlamalara dönüştürüyor. Sanrılara kapılan dünya daha önce görülmemiş bir yıkıma doğru ilerliyor. Çok yakın olan Dünya-Vatan, elle tutulamaz hale geliyor. Felaketler felaketleri izliyor.

Dünyayı uygarlaştırmak mı? İnsan türünden insanlığa geçmek mi? *Homo sapiens demens*'ten ne bekleyebiliriz? İnsanoğlunun yetersizliklerinin dev boyutlardaki ve korkutucu sorununu nasıl maskeleyebiliriz? Her yerde, her zamanda hakimiyet ve sömürü, yardımlaşma ve dayanışmaya egemen olmuştur; her yerde, her zamanda kin ve küçümseme, arkadaşlığa ve anlayışa egemen olmuştur; her yerde aşk dinleri ve kardeşlik ideolojileri, aşk ve kardeşlikten çok, daha fazla kin ve daha fazla anlayışsızlık getirmiştir.

Tarihte, delilik genelde mantığı, bilinçsizlik bilinçliliği süpürmüştür. Neden, bir kez daha, delilik ve bilinçsizlik kaderimizi sürüklemesin?

Çünkü bugün, gelenekçilerde, modernlerde, post-mo-

derinlerde, bu ne biçim bir körleşmedir! Düşünce nasıl parçalanıyor! Gezegenin karmaşık hali nasıl yanlış kavranıyor! Kilit sorunlara karşı bu ne duyarsızlık! İnsan ilişkilerinde nasıl bir barbarlık! Akıl ve ruh nasıl bu kadar işlevsiz kalıyor! Ne anlayışsızlık!

Kültür sayesinde ilerleme mi? Daha kısa bir süre önce nazizm, dünyanın en kültürlü ülkesini barbarlaştırdı. Saint-Germain-des-Prés ya da Sorbonne, insan türünün idealleri midir? Alçaklıkları, kıskançlıkları, kötülükleri onlar mı ortadan kaldıracak? Dünya'daki durumumuza açıklık veya bilinçlilik getiren onlar mı?

Uygarlığın sayesinde ilerleme mi? Ama bu sadece tamamlanmamış ve çatlak, ince bir kabuktur. Eski sorunları çözerken beraberinde yenilerini getirmektedir. Freud'un uygarlık hastalığına dair tanısı ("uygarlıklar, uygarlık etkilerinin kendilerinden dolayı asabî bir hale gelmiştir") özellikle kendine özgü sancılar yaratan bizimki için geçerlidir.

John Boorman'ın *Zardoz*'da gözler önüne serdiği gibi, çok uygarlaşmış uygarlıklarda barbarlığa olan açlık ortaya çıkmaktadır.

O zaman, eğer kültür ve uygarlık kendi başlarına sorun kaynağıysa, Dünya'yı uygarlaştırmamanın anlamı nedir?

Bunun anlamı, ve bu bizleri temel konumuza yöneltiyor, kültür ve uygarlık, kurtuluşu beraberinde getirmiyor. Ama uygarlık, kendi tatminlerini getiren tatminsizliğin içinde, antropolojik tatminsizliğin yeniden kendi kendine oluşumunu, yani insanlaşma sürecini üretiyor. Uygarlığımızda yükselen tatminin tatminsizliği ve görünüşü aslında tam olarak kendisinin aşılmasını hazırlayacaktır.

Her halükârda, direnme ilkesini yeniden üstlenmeliyiz. Sonuçta, umutsuzluğun içinde umut ilkelerine sahibiz:

Birincisi yaşamsal bir ilkedir: Yaşayan her şeyin geleceğine doğru engellenemez bir biçimde kendini yeniden oluş-

turması gibi, insanî olan her şey de yaşamını yeniden oluşturarak umutlarını yeşertmektedir; yaşatan umut değildir, yaşam umudu getirir, ya da aslında şöyle söylemek gerekir: Yaşamak, yaşatan umudu doğurmaktadır.

İkincisi anlaşılabilirlik ilkesidir: Tüm büyük dönüşümler ya da yaratılar üretilmeden önce düşünülemezdi.

Üçüncüsü şüphelilik ilkesidir: Tarihte mutlulukla sonuçlanan her şey, her zaman *a priori* beklenmediği.

Dördüncüsü köstebek ilkesidir; köstebek yeraltı dehlizlerini kazarken, yüzeyi etkilemeden önce yeraltını değiştirir.

Beşincisi tehlikenin bilincine varılmasıyla oluşan kurtarma ilkesidir. Hölderlin'in sözlerine göre: "Tehlikenin büyüdüğü yerde, kurtaran da büyür."

Altıncısı antropolojik bir ilkedir: *homo sapiens*'in bugüne kadar akıl/beyin olanaklarının çok küçük bir kısmını kullandığını biliyoruz. Dolayısıyla insanlığa dair olan entelektüel, duygusal, kültürel, medeniyetsel, sosyal ve politik olanaklarımızı sonuna dek kullanmaktan çok uzağız. Bu demektir ki güncel kültürümüz insan aklının hâlâ sürmekte olan tarih öncesine denk düşüyor ve güncel uygarlığımız ise gezegenin hâlâ sürmekte olan demir devrine denk düşüyor. Dolayısıyla bunlar da özellikle, olası felaket hariç, insanın beyinsel/aklî olanaklarının, toplumların tarihsel olanaklarının, insan evriminin antropolojik olanaklarının sonunda değiliz, demek oluyor. Uyanış, kültür ve uygarlık için yeni bir aşama anlamına gelen insanlaşma sürecinde yeni bir aşamayı ele almayı engellemez.

Bu altı prensip en kötü yolda da geçerliliklerini korurlar. Hiç bir güvence getirmezler. Yaşam kazara ölümle karşılaşabilir. Kavranılamayan ille de meydana gelmeyebilir. Beklenmedik olan ille de mutlu sonuçlanmaz. Köstebek, korumak istediğimizi yok edebilir. Kurtarma olanakları tehlikenin boyutuna erişemeyebilir.

Macera bilinmez olmaya devam ediyor. Gezegen devri belki de daha kendini iyice açmadan solabilir. İnsanlığın can çekişmesi, sadece ölüm ve yıkım getirebilir. Ama en kötü henüz kesin değil, bütün kozlar henüz oynanmadı. Bunun için bir kesinlik hatta beklenirlik olmamasına karşın, daha iyi bir gelecek olanağımız vardır.

Görev çok büyük ve belirsizdir. Ne umuttan ne de umutsuzluktan vazgeçebiliriz. Görev ve görevden ayrılma eşit biçimde olanaksızdır. “Yaman sabır”la donanmalıyız. Son mücadelenin arifesinde değil, sadece başlangıç mücadelesinin arifesindeyiz.

Gezegen devrinin beşinci yüzyılındayız. Kör ve barbar güçler fışkırırken, yaşama ve daha iyi yaşama talepleri de küreselleşiyor. Ölüm ve doğum semptomları birbirine karışıyor. Bu can çekişme halinin sebebi sadece geleneksel çatışmalara yeni bunalımların eklenmesi değil. Çatışmalı, bunalımlı, sorunlu ve kendi içinde sorunların sorununu taşıyan etkenlerin bir bütünü: İnsanileşemeyen insanlığın güçsüzlüğü. Bu kitapta her şeyi kendi bağlamında ve gezegensel bütünlüğün içinde algılamamızı sağlayan, dünyevî hedeflerimizi tanımlayan bir düşünce reformu öneriliyor. Artık mutlak kurtuluş diye bir şey yok ama yokoluşun kutsal kitabından bahsedilebilir. Devasa evrenin içinde kaybolmuş küçücük gezegeni çevreleyen küçücük yaşam katmanının içindeyiz. Bu gezegen her şeye rağmen bizim dünyamız. Dağınık toplumların birbirine bağımlı hale geldiği ve insanlığın kaderinin çizildiği noktada bize anavatanımız dünyayı yeniden tanıtan soyağacımızı ve dünyevî kimlik kartımızı keşfediyoruz. Dünyevî kaderimizin ortak olduğunun bilincine varmamız binyıl sonunda anahtar olay olmalıdır. Bu gezegende birbirimize ve de gezegenimize bağlıyız. Burası bizim *Dünya-Vatan*'ımız..

İLETİŞİM 680
BUGÜN
KITAPLARI 52

ISBN 975-470-811-8

9 789754 708110